

Kültürel Miras Yağması

Emperyalist Hegemonya ve İade Mücadelesi

JASON MORGAN
ABD İşgali Altındaki
Japonya'nın
'Yakılan Kitaplar'ı

NURAY EKŞİ
Kültür Varlıklarına İlişkin
Türkiye ile İsviçre Arasındaki
Anlaşmaya Eleştirel Yaklaşım

LI NING & YANG XUYAN
Cin'de Somut Olmayan
Kültürel Mirasın
Korunması

**WANG JIANI &
BILGUUNZAYA LUVSANDANDAR**
Moğolistan'ın Üçüncü
Komşu Diplomasisi'nde
Kurumsal Dengeleme

RÖPORTAJ
ZEYNEP BOZ
Türkiye'nin Kültürel
Varlıkları Geri Kazanma
Mücadelesi

RÖPORTAJ
M. CELAL ÖZDOĞAN
Anadolu'nun Kültürel Mirasını
Koruma ve Geleceğe Aktarma
Sorumluluğu

RÖPORTAJ
PAVEL ZARIFULLIN
Yağmalanan
İskit Altınları'nın
Mirası

KİTAP İNCELEME
NORA MAHER
Özel Güvenlik, Risk ve
Cin'in Küresel Genişlemesi

SİİR
HAFIZ ŞİRAZİ
Üzülme!

SİİR
HASAN HÜSEYİN KORKMAZGİL
Yoksa yoksun

Genel Yayın Yönetmeni (Sorumlu Müdür)

Fikret Akfırat

Yayın Kurulu

Mehmet Adnan Akfırat, Türk-Çin İş Der • Rafet Ballı, Gazeteci-Yazar • Latif Bolat, Türk Müziği ve Folklorü Uzmanı
Necati Demircan, Şanghay Üniversitesi • Salih Ertan, Elektrik Mühendisi • Dr. Hande Günöz, İstanbul Üniversitesi
Hüseyin Haydar, Şair • Dr. Öğretim Üyesi, Ceyhan İlsever, Okan Üniversitesi • Doç. Dr. Şiir Kılış, TÜBİTAK, ODTÜ
Serhat Latifoğlu, Serbest Fon Yöneticisi • Prof. Dr. Uğur Murat Leloğlu, Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Ebru Şahin, Dokuz Eylül Üniversitesi • Dr. Tülin Uygur, Gazeteci-Yazar • Doç. Dr. Yang Chen, Şanghay Üniversitesi

Danışma Kurulu

Cankut Bagana, Onur Air Yönetim Kurulu Başkanı • Keith Bennett, Sosyalist Çin'in Dostları • Prof. Dr. Cheng Enfu, Çin Sosyal Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Radhika Desai, Manitoba Üniversitesi • Prof. Dr. Ding Xiaojin, Dünya Politik Ekonomi Derneği Genel Sekreteri
Dr. Francisco Dominguez, Venezuela Dayanışma Kampanyası Genel Sekreteri • Prof. Dr. Guo Changgang, Şanghay Sosyal Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Efe Can Gürçan, London School of Economics and Political Science • Prof. Dr. Emin Gürses, Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Han Zhimin, Şanghay Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi • Faik Işık, Avukat • Prof. Dr. Birol Kılış, OSTİM Teknik Üniversitesi
Murat Kolbaşı, DEİK Asya Pasifik İş Konseyleri Koordinatör Başkanı • Prof. Dr. Semih Koray, Bilkent Üniversitesi
Prof. David Laibman, Brooklyn College • Prof. Dr. Li Xi, Kuzeybatı Politeknik Üniversitesi • Dr. Euclides Mance, Kurtuluş Felsefesi Enstitüsü
Ethem Sancak, ES Yatırım Yönetim Kurulu Başkanı • Prof. Dr. Sun Degang, Fudan Üniversitesi • Wu Keming, Emekli Büyükelçi • Ardan Zentürk, Gazeteci-Yazar

Editörler

Mustafa Altınkaya, İTÜ TMDK, Yüksek Lisans Öğrencisi • Tolga Dişçi, Bilkent Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi
Jessica Durdu, Çin Dışişleri Üniversitesi, Doktora öğrencisi • Elif Erkeç, Shanghai Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi, Doktora öğrencisi
Ece Kirbaş Perinçek, Sanat Tarihçisi-Ressam • Şafak Terzi, Gazeteci • Arda Tunçel, Şanghay Üniversitesi, Yüksek Lisans öğrencisi
Ye Zhangxu, Şanghay Üniversitesi, Doktora öğrencisi

İngilizce Dil Editörü • Dr. Sean Thomas McKenna

Grafik Tasarım • Çiçek İlsever

Yönetim Yeri

Ünalan Mahallesi, Libadiye Caddesi No:84, 34700, Üsküdar /İstanbul

www.briqjournal.com • editor@briqjournal.com

+90 (212) 401 13 33 +90 (212) 401 13 34 +90 (542) 800 41 85

Yayın Türü • Süreli Bilimsel Dergi

Genel Müdür • Elif Nisa Kılavuz

Sahibi • Çin İş Geliştirme ve Dostluk Derneği (Türk-Çin İş Der) adına Emine Sağlam

İndeksler

Yayın İlkeleri

Dünya siyasetinin çok kutuplaşması ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki işbirliğinin hız kazanması, Amerika Birleşik Devletleri'nin tek kutuplu bir dünya düzeni yaratma arzusunun boşa çıkarmıştır. İşte böyle bir dönemde, emperyalist devletlerin küreselleşmeciliğini reddeden yeni bir dünya düzeninin şekillendiği gözlemlenmektedir. Şekillenmekte olan yeni dünya düzeni, kamusal ağırlıklı projeler üzerinden ortak kalkınma ve dayanışma sağlamaya meyilli gelişmekte olan ülkelerin gereksinim ve özlemlerine yanıt vermelidir. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013'te ortaya attığı Kuşak ve Yol Girişimi, bu temelde yeni bir işbirliği modeli için uygun bir fırsat ve zemin oluşturmuştur.

Kuşak ve Yol Girişimi, İpekyolu kavramını yeniden uygulamaya yönelik çığır açıcı bir hamledir. İpekyolu, 2 bin yıl öncesine kadar Çin'in küresel refaha, ticarete ve işbirliğine yoğun şekilde katkı koyduğu bir dönemi betimlemektedir. Günümüzün İpekyolu projesi ise bu kez demir ve deniz yollarının yanı sıra dijital sistemleri de içermektedir.

Kuşak ve Yol Girişimi; Çin'in teklifi ve desteğiyle Asya, Avrupa, Afrika ve Latin Amerika'dan 60'ın üzerinde ülkeyi ortak refah ve kalkınma gayesiyle bir araya getirmeyi öneriyor. Bütün bu ülkeler, günümüzde dünya gayri safi milli hasılasının neredeyse yarısını gerçekleştirmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi; Batı merkezli dünya düzeninden farklı olarak, insanlığın ortak çıkarları adına küresel üretim ve ticareti ilerletmeye yönelik barışçıl bir işbirliği yaratma arzusunda. Emperyalist sömürü düzenini kesin olarak reddetmektedir. Barut, baharat, ipekliler, pusula ve kâğıdı 2 bin yıl önce insanlığa sunan Asya merkezli İpekyolu; bugün de yapay zekâ, kuantum bilgisayar, yeni enerji ve malzeme teknolojileriyle uzay vizyonunu yaygınlaştırmayı, gelişmekte olan ülkelere teklif ediyor. Bunun yanı sıra, Kuşak ve Yol Girişimi, ekosistemi yok olmanın eşiğine getiren iklim değişikliği ve diğer çevresel tehditlere karşı biyoekonomik planların oluşturulup harekete geçirilmesi için paydaş ülkelere teşvik ve fırsatlar sunmaktadır.

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasındaki işbirliğini ilerletmede kilit bir konuma sahiptir. Tıpkı eski İpekyolu'nda olduğu gibi, Kuşak ve Yol Girişimi'nin Asya'dan batıya açılan en ileri kapısı konumunda olacaktır. Yine Türkiye, Kuşak ve Yol Girişimi'nin Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ekseninde son derece önemli bir konumdadır. Ancak genel olarak Çin'in gelişmesi ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin insanlığın geleceğine katkıları; Türkiye'de akademi, medyada ve siyaset dünyasında çok yüzeysel bir şekilde bilinmektedir. Bu durumun başlıca nedeni, Türk akademi ve medyasının, buna bağlı olarak da siyasi karar vericilerin, Çin'i Batı kaynaklarından takip etmeleridir. Aynı şekilde Türkiye'deki değişim ve dönüşümlerle ilgili bilgiler, Batı kaynakları süzgecinden geçerek Çin'e ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin potansiyel ortakları olan diğer ülkelere ulaşmaktadır.

BRIQ, Asya Yüzyılı'na doğru ortaya çıkan yeni olanak ve güçlükleri derinlemesine anlama amacıyla yayın hayatına atılmıştır.

BRIQ, öncelikle Çin ve Türkiye'nin akademisyen, aydın ve karar vericileri arasında doğrudan görüş ve bilgi alışverişini sağlayacaktır. Aynı zamanda insanlığın ortak geleceği için tarihsel olanaklar sağlayan Kuşak ve Yol Girişimi temelinde bütün dünyanın, özellikle de gelişmekte olan dünyanın entelektüel birikimini bir araya getirecek bir platform olma iddiasındadır.

Dergi, bireysel kâr ve çıkar sistemine karşı halkın yararının temel ilke olarak benimsendiği kamucu ekonomilerin dönüştürücü gücünü ortaya koyan entelektüel katkıların yayımlanmasına adanmıştır. Özellikle Kuşak ve Yol Girişimi'nin kamucu ekonomi modelinin uygulanmasındaki rolünü ve bu girişimin gelecekteki ortaklarının mevcut dönüştürücü potansiyele katkılarını anlamak derginin öncelikleri arasındadır.

BRIQ, adil bir uluslararası dünya düzeni altında insanlığın birliğini savunmaktadır. Dolayısıyla Avrasya, Afrika ve Amerika başta olmak üzere tüm dünyadan seçkin akademisyen ve aydınların bulunduğu bir yayın organı olacaktır. Barış, kardeşlik, işbirliği, refah, toplumsal fayda ve ortak kalkınma ilkeleri temelinde yeni bir uygarlığın savunucuları BRIQ çatısı altında buluşacaklardır.

Yazım Kuralları

BRIQ, akademik makalelerden kitap incelemelerine, araştırma/inceleme yazılarına, röportajlara, haber bültenlerine ve ana makalelere uzanan geniş bir içerik dizisini yayımlar.

Yayın Kurulu, özel konular için bildiri çağrısı yayımlayabilir; yazılara katkı sağlaması için yazarları davet edebilir. Ayrıca talep edilmemiş gönderileri de memnuniyetle karşılar.

Gönderiler İngilizce ya da Türkçe kabul edilir. Tüm gönderiler kısa bir biyografi (en fazla 150 kelime) içermeli ve briq@briqjournal.com adresine Microsoft Word dosya eki olarak gönderilmelidir. Daha önceden yayımlanmış olan ya da başka dergiler tarafından incelenmekte olan makaleler ve diğer içerikler yayımlama için dikkate alınmayacaktır.

BRIQ, American Psychological Association (APA, 7th edition, <https://www.apastyle.org>) yöntemini izler ve İngilizce makalelerde Amerikan İngilizcesi yazımını kullanır.

BRIQ, tüm "akademik makaleler" için çift kör hakem değerlendirme sürecini uygular.

Akademik makaleler özetler, notlar, referanslar ve diğer tüm içerikler dahil 5000 ila 9000 kelime aralığında olmalıdır. Bir özet (en fazla 200 kelime) ve 5 anahtar kelime içeren tamamen isimsizleştirilmiş yazının ve tam yazar bilgisinin dahil olduğu bir kapak sayfası da dergiye ulaştırılmalıdır.

Kitap incelemeleri 1000 kelimedenden uzun olmamalıdır. İki ya da daha fazla çalışmayı içeren araştırma/inceleme yazıları en fazla 3000 kelime olabilir.

Haber gelişmelerinin kısa analizini içeren haber bültenleri, 1500 kelimedenden uzun olmamalıdır. Rapor ve analizi birleştiren ana makaleler en fazla 3500 kelime olabilir.

Röportaj önerileri için lütfen Yayın Kurulu ile iletişime geçiniz.

EDİTÖRDEN

Kültürel Miras Yağması ve Emperyalist Hegemonya

İnsanlığın kuşaklar boyunca inşa ettiği medeniyetlerin somut taşıyıcısı olan kültürel mirasın ait olduğu coğrafyalardan koparılması, yalnızca bir suç değil, uluslararası sistemin adaletsizliğinin en sert tezahürlerinden biridir. Kültürel varlıkların çalınması ve başka merkezlere taşınması, özellikle sömürgecilik döneminde sistematik bir nitelik kazanmış; “keşif”, “koruma” ve “bilim” söylemleri altında yürütülen bu süreç, gerçekte emperyalist tahakkümün kültürel boyutunu oluşturmuştur. Bu yağma, yalnızca fiziksel bir transfer değil, aynı zamanda tarihin yeniden yazılmasıdır. Ezilen dünyanın kendi geçmişinden koparılmasıyla, Batı merkezli tarih anlatısı ve “medeniyet üstünlüğü” safatası inşa edilmiştir.

Bugün Batı başkentlerindeki müzeler, Asya, Afrika, Güney Amerika ve dünyanın diğer bölgelerinden taşınmış yüz binlerce eseri barındırmaktadır. Bununla birlikte, gelişen dünyadan çalınan kültürel varlıkların önemli bir bölümü müzayede evlerinde yüksek fiyatlarla el değiştirmekte ya da özel koleksiyonlarda tutulmaktadır. Küresel sanat piyasasının büyümesiyle birlikte bu akış daha da karmaşık hale gelmiş; yerel kazılardan uluslararası galerilere uzanan çok katmanlı bir kaçakçılık zinciri ortaya çıkmıştır. Bu zincirde eserler, sahte köken belgeleriyle “temizlenerek” yasal dolaşıma sokulmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle son yirmi yılda, kültürel miras yağması yeni bir ivme kazanmıştır. ABD’nin Afganistan ve Irak işgalleri ile 2011 sonrasında Suriye’ye yönelik parçalama operasyonları, emperyalist müdahalelerin kültürel varlıklar üzerinde ne denli yıkıcı sonuçlar doğurduğunu açıkça göstermiştir. Siyasi istikrarsızlık ve çatışma ortamlarında artan yasadışı kazılar, bu eserleri yalnızca küresel piyasaya taşımakla kalmamakta, aynı zamanda terör örgütleri ve organize suç ağları için önemli bir finansman kaynağı oluşturmaktadır. Mevcut veriler, bu alanın yıllık hacminin yüz milyonlarca dolardan birkaç milyar dolara kadar uzanan geniş bir aralıkta seyrettiğini göstermektedir.

Bu tablo karşısında, kültürel varlıkların korunması ve iadesi meselesi, gelişen dünya ülkeleri için yalnızca bir kültür politikası değil, aynı zamanda egemenlik ve tarihsel adalet meselesidir. İade süreçleri, geçmişin telafisine yönelik sembolik adımlar olmanın ötesinde, uluslararası sistemde güvenin yeniden inşası açısından da kritik önemdedir. Ancak mevcut hukuki mekanizmalar ve uluslararası sözleşmeler sınırlı kalmaktadır.

Sonuç olarak, kültürel mirasın yağmalanması insanlığın ortak hafızasına yönelmiş bir tehdittir. Bu nedenle mesele, tek tek ülkelerin değil, bütün ülkelerin ortak sorumluluğu olarak ele alınmalıdır. Bununla birlikte, yağmanın esas olarak gelişen dünyayı hedef aldığı ve eserlerin büyük ölçüde emperyalist merkezlerde toplandığı göz önüne alındığında, gelişen dünya ülkeleri arasındaki işbirliği bu alandaki mücadelenin güçlendirilmesi açısından belirleyici olacaktır. Kültürel varlıkların korunması ve iadesi için yürütülecek mücadele, kültürel geçmişine sahip çıkmanın yanı sıra daha adil, dengeli ve çok taraflı bir uluslararası düzenin inşasına katkı sunmak anlamına gelmektedir.

İÇİNDEKİLER

JASON MORGAN

HAKEMLİ ARAŞTIRMA MAKALESİ 254-269

Kültürel Silinmeden Tarihsel Kurtarmaya:
Nishio Kanji ve Amerikan İşgali Altındaki Japonya'nın 'Yakılan Kitaplar'ı

ZEYNEP BOZ

RÖPORTAJ 270-275

**Türkiye'nin Kültürel Varlıkları
Geri Kazanma Mücadelesi**

NURAY EKŞİ

HAKEMLİ ARAŞTIRMA MAKALESİ 276-301

**Kültür Varlıklarının Yasadışı İthalatının Önlenmesi ve İadesine İlişkin
Türkiye ile İsviçre Arasındaki Anlaşmaya Eleştirel Yaklaşım**

LI NING & YANG XUYAN

HAKEMLİ ARAŞTIRMA MAKALESİ 302-325

**Çin'de Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması:
Yirmi Yıllık Deneyim, Süregelen Zorluklar ve Geleceğe Yönelik Yollar**

MEHMET CELAL ÖZDOĞAN

RÖPORTAJ 326-331

**Anadolu'nun Kültürel Mirasını Koruma ve
Geleceğe Aktarma Sorumluluğu**

PAVEL ZARIFULLIN

RÖPORTAJ 332-337

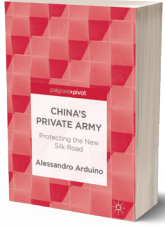
Yağmalanan İskit Altınları'nın Mirası

WANG JIANI & BILGUUNZAYA LUVSANDANDAR

HAKEMLİ ARAŞTIRMA MAKALESİ **338-365**

Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Diplomasisi'nde Kurumsal Dengeleme:
Şanghay İşbirliği Örgütü ile Etkileşim

NORA MAHER

KİTAP İNCELEME **366-369**

Kuşak ve Yol'un Güvenliği:
Özel Güvenlik, Risk ve Çin'in Küresel Genişlemesi

HAFİZ ŞIRAZI

ŞİİR **370-371**

Üzülme!

HASAN HÜSEYİN KORKMAZGİL

ŞİİR **372-373**

Yoksa Yoksun

FOTOĞRAF **374**

LOUIS DAGUERRE
Boulevard du Temple (1837)

RESİM **375**

RAWAN ANANI
Kudüs'lü Kadınlar (2026)

AFİŞ **376**

OLIVIO MARTINEZ
Güney Afrika Halkının
Mücadelesi ile Dayanışma Günü,
26 Haziran (1974)

Kültürel Silinmeden Tarihsel Kurtarmaya: Nishio Kanji ve Amerikan İşgali Altındaki Japonya'nın 'Yakılan Kitaplar'ı

JASON MORGAN*

Doç. Dr.

Reitaku Üniversitesi, Küresel Çalışmalar Fakültesi, Japonya

*Jason Morgan (Japon tarihi doktoru) Japonya'nın Kashiwa kentindeki Reitaku Üniversitesi Küresel Çalışmalar Fakültesi'nde doçenttir. Kitapları arasında *Law and Society in Imperial Japan: Suehiro Izutaro and the Search for Equity* (Cambria, 2020), *Information Regimes during the Cold War in East Asia* (Ed.) (Routledge, 2020), *Japan in the 1960s: Ten Years of Turning Points* (ed. Robert Eldridge ile birlikte) (Routledge, 2024), *Comfort Women and Sex in the Battle Zone* (Hata Ikuhiko'nun Ianfu to senjō no sei adlı eserinin çevirisi) (Hamilton Books, 2018) ve *The Comfort Women Hoax* (J. Mark Ramseyer ile birlikte) (Encounter, 2024) bulunmaktadır. Morgan'ın makaleleri *Histories*, *Kervan*, *Lo Sguardo*, *Dao*, *Strategic Analysis* ve *East Asian Journal of Philosophy* dergilerinde yayımlanmıştır. Japonya ve Doğu Asya'nın hukuk, toplum ve siyaset tarihini araştırmaktadır.

ORCID: 0000-0002-2969-3010

E-posta: jmorgan@reitaku-u.ac.jp

Geliş Tarihi: 14.01.2026

Kabul Tarihi: 15.04.2026

Atf: Morgan, J. (2026). Kültürel silinmeden tarihsel kurtarmaya: Nishio Kanji ve Amerikan işgali altındaki Japonya'nın 'Yakılan Kitaplar'ı. *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 7(3), 254-269.

ÖZ

“Gelişmekte olan ülkelerde kültürel mirasın yağmalanması” yalnızca maddi kültürle sınırlı olmak zorunda değildir. Bugün “gelişmekte olan” kategorisinde yer almayan uluslar da kültürel yağmanın mağduru olmuş olabilir. Bu makalede, Amerikan işgal otoritelerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal altındaki Japonya'da fiziksel koleksiyonlardan ve tarihsel-kültürel hafızadan çıkarılmasını emrettiği funsho'yu (yakılmış kitaplar) ele alıyorum. Makale, bu silme pratiğinin tarihsel ve kültürel sonuçlarının, yöntemi Amerikan egemenliğinin başka bölgelerdeki diğer örnekleriyle nasıl ilişkilendirdiğini incelemekte; ayrıca tarihçi Nishio Kanji ve başka kamusal entelektüeller de dahil olmak üzere Japon araştırmacıların Amerikan işgalinin tarihsel karartma girişimlerine karşı koymak amacıyla funsho'yu geri kazanma çabalarını ele almaktadır. Böylece yalnızca Amerika'nın Asya'daki varlığının değil, aynı zamanda Amerika'nın kendi sınırları içindeki eylemlerinin de Batı-merkezci olmayan ve doğru bir tarihini yeniden sahiplenme imkânı doğmaktadır.

Anahtar Kelimeler: funsho (yakılmış kitaplar), Genel Karargâh (GHQ); Japonya'da Amerikan işgali, Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı (SCAP), Nishio Kanji.

From Cultural Erasure to Historical Recovery: Nishio Kanji and the 'Burned Books' of American-Occupied Japan

ABSTRACT

The “plundering of cultural heritage in developing nations” need not be strictly limited to physical culture. Moreover, nations not now categorized as “developing” can also have been victims of cultural plunder. In this paper, I introduce the funsho (burned books) that American occupation authorities ordered removed from physical collections and from historical and cultural memory in occupied Japan after the Second World War. This paper explores how the historical and cultural consequences of this erasure connect the tactic to other episodes of American domination in different regions. It describes the efforts of Japanese scholars, including historian Nishio Kanji and other public intellectuals, to recover the funsho to counter the American Occupation's attempts at historical blackout, thereby reclaiming a non-Western-centric, accurate history of not only America in Asia but also of American actions within the United States.

Keywords: American Occupation of Japan, funsho (burned books), General Headquarters (GHQ); Nishio Kanji, Supreme Commander for the Allied Powers (SCAP).

Giriş

“GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE KÜLTÜREL mirasın yağmalanması” denildiğinde, haklı olarak, Batı’nın büyük ölçüde bu yağma nedeniyle Batı Avrupa ile Kuzey Amerika’nın ekonomik bakımından gerisinde kalmaya devam eden ülkelerden yüzyıllar boyunca fiziksel kültür varlıklarını talan etmesi akla gelir. Kültürel mülkün çalınması ve yok edilmesi dahil olmak üzere Batı dışı ülkelerin fiziksel yıkımı, Batı ile Batı’nın yağmaladığı dünya bölgeleri arasındaki servet ve sağlık göstergeleri farklarına da son derece büyük katkıda bulunmuştur. Hindistan, Venezuela, İran, Vietnam ve Kongo yalnızca birkaç örnektir. Bunlardan çok daha fazlası vardır.

Batı’nın çaldığı ya da ortadan kaldırdığı “kültürel miras”, bu mirasın fiziksel kaybının çok ötesine geçen bir tahribat yaratır. Kültürel mülkiyetini kaybetmek, gurur duygusunu, ortak bir geçmiş üzerinde sahiplik hissini ve (yakın zamana kadar bütünüyle, bugün de büyük ölçüde) Batı egemenliğindeki bir dünyada kendine ait yer duygusunu kaybetmek demektir.

Bununla birlikte, “kültürel mirasın yağmalanması”nın fiziksel olanın ötesine geçebileceğini hatırlamak önemlidir. Bu yağma hem manevi hem de entelektüel olabilir. Batı’nın çaldığı ya da ortadan kaldırdığı “kültürel miras”, bu mirasın

fiziksel kaybının çok ötesine geçen bir tahribat yaratır. Kültürel mülkiyetini kaybetmek, gurur duygusunu, ortak bir geçmiş üzerinde sahiplik hissini ve (yakın zamana kadar bütünüyle, bugün de büyük ölçüde) Batı egemenliğindeki bir dünyada kendine ait yer duygusunu kaybetmek demektir. Bu bakımdan, yazılı kayıtların kaybı belki de bir tapınak, türbe, saray ya da kutsal mezar alanındaki kültürel mirasın kaybindan bile daha travmatik olabilir. Belki de Batılı aktörlerin bir ülkenin ya da bir halkın tarihle kurduğu yazılı bağı kasıtlı olarak silmesi, yalnızca zararlı değil, bugün yaşamaya devam eden kolektif bir kimlik ve kültür için ölümcül de olabilir (Trouillot, 1995). Bir ulusun arşiv kaydına el konulması, saklanması, yok edilmesi ya da başka bir şekilde ortadan kaldırılması, değerli bir kültürel kalıntının kaybının bile verebileceğinden çok daha ağır sonuçlar doğurabilir. Ayrıca, “kültürel mirasın yağmalanması” bugün yaygın olarak “gelişmekte olan ülkeler” arasında olmayan ülkelerde de gerçekleşebilir.

Bu makalede, Batılı bir ülke tarafından gerçekleştirilen süreklilik arz eden kültürel miras yağmasının az bilinen ama son derece önemli bir örneğini ele alıyoruz. Yağmanın gerçekleştiği yer, bugün dünyanın en güçlü beş ekonomisi arasında yer alan Japonya’ydı. Ancak 1945’te Japonya, başlıca savunmasız sivilleri hedef alan ayırım gözetmeyen bir Amerikan bombardıman kampanyasının kurbanı olarak ekonomik ve fiziksel bakımdan yıkım içindeydi. Japonya’nın Ağustos 1945’te Büyük Doğu Asya Savaşı’nda yenilmesinin ardından Amerikalılar, basını, ders kitaplarını ve daha önce yayımlanmış eserleri kapsayan geniş ve son derece etkili bir sansür rejimini içeren bir işgal başlattılar. Japon İmparatorluğu 1945’ten önce içeride ve dışarıda

sansür uygulamış olsa da, Amerikan sansür rejiminin kapsamı ve amacı farklıydı. Amaç, görünüşe göre, bir zamanların çetin düşmanının psikolojik olarak sökülmesi ya da "silahsızlandırılması" idi (Aoyagi, 2017). Japonya'yı psikolojik olarak çökertmeyi amaçlayan Amerikan işgal yetkilileri, yedi binden fazla kitap başlığının nüshalarına el koydu; bu eserler bugün tarihçi Nishio Kanji'nin onlara verdiği funsho (焚書), yada "yakılmış kitaplar" adıyla anılıyor.¹ Bu "yakılmış" (gerçekte müsadere edilmiş) kitaplar, Japonya'daki kültürel başarının neredeyse kaybol-

muş bir mirasını temsil eder. Bununla birlikte, başta Nishio olmak üzere birkaç Japon araştırmacının ve duyarlı yurttaşın bu sansürlenmiş kitapları geri kazanma yönündeki çabaları, yalnızca savaş sonrası dönemde Amerikalıların yol açtığı kültürel ve psikolojik yıkımı ve yerel nüfusun aralıksız kinetik, ekonomik ve psikolojik savaş karşısındaki dayanıklılığını kısmen de olsa görünür kılmakla kalmaz; aynı zamanda bugün Japonya'daki Amerika egemenliğindeki jeopolitik gerçekliklerin niteliği hakkında da çok şey açığa çıkarır.

Okinawa'ya Amerikan saldırısı döneminden bir görüntü, Iheya, 17 Temmuz 1945
(Fotoğraf: Okinawa Prefectural Archives, t.y.)

Kitaplar Nasıl “Yakıldı”

Japonya'nın Amerikan işgali (1945-1952) askeri yönünden çok daha fazlasıydı. Washington, 1947'de Japonya'ya yeni bir anayasa dayatarak, 1948'de öjeni yasasının (Yūsei Hogo Hō) geçirilmesini sağlayarak ve işgal resmen sona erdikten üç yıl sonra, 1955'te ülkedeki Amerikan gücünün aracı olarak Liberal Demokrat Parti'nin kuruluşunu finanse ederek Japonya'yı siyasal, biyopolitik, ekonomik, jeopolitik ve hatta epistemolojik olarak dönüştürdü; Amerikan İmparatorluğu içinde eşi benzeri olmayan bir vasal devlet yarattı. Washington'a karşı savaşmaya cüret etmiş olan eski Japonya silindi ve onun yerine Amerikan hegemonyasına boyun eğen yeni bir Japonya yerleştirildi (Yoshida, 2016).

Peki, Washington bunu nasıl yaptı? Ağustos 1945'e kadar Japon İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri'yle (ABD), Çin'deki Milliyetçilerle, diğer Müttefiklerle ve daha sonra Sovyetler Birliğiyle acı bir savaş içindeydi. Eylül ayında gelen Amerikan işgalcileri bu çetin düşmanı nasıl olup da uysal bir küçük ortağa dönüştürdü? Cevap, büyük ölçüde, Washington ve Japonya içindeki işbirlikçiler tarafından yürütülen sistematik bir propaganda ve enformasyon savaşı programı aracılığıyla Japon tarihinin ve kimliğinin silinmesinde yatmaktadır. İşgal sırasındaki Amerikan sansürü ve enformasyon savaşına örnek olarak, iyi bilinen GHQ (General Headquarters) yönlendirmeli komünist ve diğer solcu figür tasfiyesi, War Guilt Information Program (WGIP) ve basın kodu gösterilebilir (Sekino, 2015; Sekino, 2016; Takahashi, 2014; Takahashi, 2019; Ōmori, 1975; Ōmori, 1976). Bu geniş ölçekli enformasyon manipülasyonunun amacı, çaresizlik ve yönelim kaybı hali üretmek; böylece Japonya'nın Asya ve Pasifik'teki Amerikan emperyal hamlesine bir daha

asla karşı koymasını sağlamaktı.

WGIP, Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı'nın (SCAP, GHQ) Sivil Enformasyon ve Eğitim (CIE) bölümü tarafından 3 Mart 1948'de yayımlanan bir yönergede tarif edildiği üzere, Washington'ın enformasyon savaşının hedeflerini ortaya koyuyordu. Belgeye göre WGIP'nin amacı, “Japon kamuoyunun bütün düzeylerine, yenilgilerinin gerçeklerini, savaş suçluluklarını [ve] militaristlerin mevcut ve gelecekteki Japon acısı ve yoksunluğu konusundaki sorumluluğunu açıkça göstermek” idi (General Headquarters [GHQ], 1948). WGIP, “ilk olarak” “Ekim 1945'ten Haziran 1946'ya kadar” yürürlüğe konmuş ve kapsam bakımından geniş tutulmuştu; “Japonya'daki bütün kamusal enformasyon mecraları üzerinden; gazeteler [...], kitaplar [...], dergiler [...], radyo [...] ve sinema filmleri” aracılığıyla uygulanmıştı (GHQ, 1948). SCAP'ın 19 Eylül 1945 tarihli bir yönergeyle (SCAPIN 33) başlattığı basın kodu da WGIP ile benzer çizgide işliyordu. Basın kodu, aslında kapsamlı bir sansür programı olarak, işgalin eleştirisi ve Müttefikler tarafından işlenen savaş suçlarına ilişkin her türlü anma dahil olmak üzere, yasak söylemin otuz kategorisini belirledi (Morgan, 2024, ss. 14-16). GHQ, işgal otoritelerinin emrettiği üzere, fiilen bütün Japon kamusal söyleminin sansürünü denetlemek için 8 Ekim 1945'te bir Sivil Sansür Müfrezesi (CCD) kurdu (Kamijima, 2018, s.27).

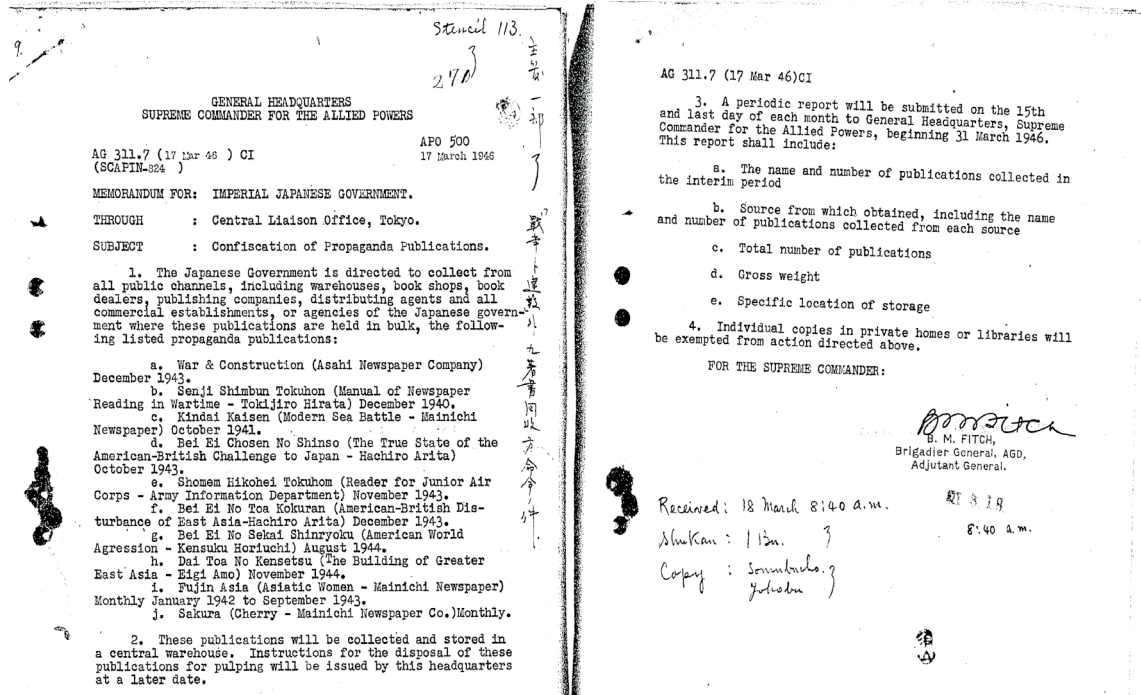
Japonya içinde akademik ilgi son yıllarda WGIP'ye ve basın koduna yönelmiş olsa da, Amerikalıların savaş sonrası Japonya'yı kültürel olarak lobotomiye uğratmasının açık ara en önemli ayağı, Tokyo'daki GHQ'nun “propaganda yayınları” olarak adlandırdığı eserlerin listelenmesi ve müsadere edilmesiydi. Mart 1946 tarihli “Propaganda Yayınlarının Müsaderesi” konulu bir muhtıradan (SCAPIN 824), Amerikan İşgali şu emri verdi:

Japon Hükümeti'ne, depolar, kitapçılar, sahaflar, yayınevleri, dağıtım ajanları ve bu yayınların toplu halde bulunduğu tüm ticari kuruluşlar ya da Japon hükümetinin kurumları da dahil olmak üzere bütün kamusal kanallardan aşağıda listelenen propaganda yayınlarını toplaması talimatı verilmektedir (CIS, 1946).

Listelenen "propaganda yayınları", 1946 tarihli ilk muhtıradan yer alanlarla sınırlı kalmayıp onun çok ötesine genişledi. 1949'a gelindiğinde, Japon hükümeti, işgalin talebi doğrultusunda, 7.700'den fazla başlığa el koymuştu. Müsaderede edilen eserleri listeleyen 1949 tarihli bir Monbushō raporu 215 sayfadır (Monbushō Shakai Kyōikukyoku (Ed.), 1949). Amerikan hükümeti,

Pasifik Okyanusu'nu fethetme hamlesi boyunca özgürlük ve demokrasi bayrağını yüksekte tuttuğunu iddia etmişti. Japonya'ya geldikten sonra da, eski düşmanını "demokratikleştirdiği" iddiasını sürdürerek, yirminci yüzyılın en kapsamlı tarih revizyonlarından ve bütün bir toplumu yeniden programlama girişimlerinden birini başlatıp sürdürdü.

Dolayısıyla bu yaygın ve sistematik sansür kampanyası, savaş sonrası dönemde Amerika'nın Japonya'da ve Japonya'ya karşı yürüttüğü faaliyetlerin tipik bir örneğiydi. Japon araştırmacı Etō Jun'un (1932-1999) gösterdiği gibi, Amerikan işgal otoriteleri, Japon hükümeti ve medyasındaki işbirlikçilerle birlikte, Etō'nun "kapatılmış dilsel alan" (tozasareta gengo kūkan) adını verdiği şeyi yarattılar (Etō, 1994; Etō, 2015, ss. 188-212).

Sansür öylesine yaygın ve kesintisizdi ki birçok Japon bilgi ufkunun Washington propagandasının sınırlarıyla çakışacak biçimde daraltıldığını fark bile etmedi. Washington elbette propaganda faaliyetlerine Honshū kıyılarına çıktuktan sonra başlamış değildi. Çoğu zaman kültürel soykırıma kadar varan Washington sansürü, beyaz olmayan halklara karşı çok daha önce başlamıştı; Japonya ile savaş ufukta görünmeden çok önce. Kuzey Amerika ya da Pasifik'teki, Filipinler de dahil olmak üzere, neredeyse her yerli grubun tarihi, Amerikalıların elinde bir kültürel silme girişimi dönemini muhtemelen içerir (Adams, 2020; Talbot, 2015; McGranahan, 2010, ss. 163-183; Conboy & Morrison, 2002; Schueller, 2019). Ne var ki Japonya'da Washington yönetiminin bu yönünün üstü de örtüldü. Savaş sonrası Japonya'da yalnızca Washington'ın izin verdiğinin ötesinde Japon tarihi hakkında tartışma yürütülmesine izin verilmedi; aynı zamanda Amerika'nın Hawai'de, Yerli Amerikalılara karşı, Filipinlere karşı ya da başka yerlerde yürüttüğü kültürel ve bedensel imha kampanyalarının tarihi üzerine de tartışma yasaktı. Bilgi tüketen Japon kamuoyu, yalnızca yakın savaşın ve işgal hükümetinin niteliğinin gerçek yüzünü bilmiyordu; "kapatılmış dilsel alan" sayesinde, bilmediğini de bilmiyordu. Sansür eksiksizdi.

Kültürel Yıkımın Başka Bir Türü

Nitekim Amerikan işgali, Japonya'da bilgi denetimini başlatan ilk güç değildi. Araştırmacı Ruriko Kumano şöyle yazar:

ABD işgalinin eğitim reformları, Japonya'nın savaş öncesi sistemi arka planında değerlendirilmelidir. Tokyodaki GHQ yetkilileri, 1868 Meiji Restorasyonu'ndan başlayıp 1945'teki mutlak yenilgiye kadar süren

İmparatorluk Japonya'sındaki "tehlikeli düşüncelere" yönelik acımasız baskının farkındaydı. Bu acı tarih, Amerikan İşgali sırasında (1945 yazı-1952 ilkbaharı) ABD'nin köklü reform hevesinin arka planını oluşturan önemli bir bağlamdır (Kumano, 2023, s. 5).

Başka araştırmacıların da gözlemlediği gibi, Japonya'da savaş öncesi ve savaş dönemi bir "sansür imparatorluğu" vardı; savaş öncesi, savaş dönemi ve savaş sonrası dönemler arasında kopuştan çok süreklilik söz konusuydu (Kōno et al., 2014; Hori, 2012, ss. 142-146). Özellikle iyi bilinen bir örnekte, ilerici dergi Chūō Kōron, yayın çizgisinin liberal ve enternasyonalist niteliği nedeniyle Japon otoriteler tarafından ağır sansüre maruz bırakıldı (Chūō Kōronsha (Ed.), 1965, ss. 278-302). Demek ki GHQ, Japonya'daki görüş alışverişini boğan ilk güç değildi. Amerikan işgali sansürcüleri, önceden var olan sansür rejimini devraldı, kullandı ve birçok bakımdan daha da güçlendirdi (Maki, 2014, ss. 389-395).

Bununla birlikte, tarihçi Nishio Kanji (1935-2024), GHQ'nun "yakılmış kitaplar" (müsadere edilmiş yayınlar) uygulamalarını, Japon hükümeti eliyle uygulanan GHQ sansüründen ayırır. Nishio'ya göre sansür kısmidir ve çoğu zaman fark edilir; oysa kitap yakma (kitap müsaderesi) bütünseldir ve tam da bu nedenle kültürel bakımdan felç edicidir. Nishio şöyle yazar:

1 Ocak 1928'den 2 Eylül 1945'e kadar Japonya'da yaklaşık 220.000 başlık yayımlandı. Bu sayıdan 9.188 kitap [GHQ tarafından] inceleme için seçildi ve bunların 7.769'u "Müsadere Edilecek Propaganda Yayınları" [bosshū sendenyō kankōbutsu] olarak belirlendi. Burada "kitap yakma" [funsho kōi] dediğim şey, işte bu seçme ve müsadere işlemidir. 7.769

başlıktan oluşan ana listeyi işgal otoriteleri hazırladı. Japon hükümeti ise bu başlıkların ülke çapında müsaderesini gerçekleştirdi. İşgal güçlerinin, Büyük Doğu Asya Savaşı döneminde savaşıma iradesinin oluşumunda belirleyici öneme sahip olan o büyük bilgelik birikimini birlikte ifade eden eserleri müsade etmeye yönelmesi, belki de anlaşılabilir görülebilir. Ancak Japon tarafı açısından bu eserler bütününe kaybı, tarihin bir bütün olarak örtülmesine denktir. Kimileri müsade edilen başlıklar arasında savaş zamanı kıskırtılmış fanatizmin ürünü kitapların da bulunduğunu ileri sürebilir; ama fanatizm de tarihin bir parçasıdır. O halde "kitap yakma", "sansür"den ayrı bir şeydir. Yalnızca ayrı bir şey değil; bir ülkenin tarihsel sürekliliğine dokunan meseleler bakımından eş benzeri olmayan önemde bir inceleme alanıdır. Bir başka sorun da, bu binlerce cildin müsaderesinin neden bu serinin yayımlanmasına kadar hiç gündeme gelmediği sorusudur (Nishio, 2008a, ss. 17-18).

Yukarıdaki son nokta, Amerikan işgalinin "kitap yakma" uygulamasının Japon ruh dünyası ve kültürel kimlik duygusu üzerinde ne yaptığının kalbine dokunur. Sanki Etō'nun kapatılmış söylemsel alan tespitini doğrular biçimde, Nishio öncesindeki Japon tarihçiler, ülkelerini işgal etmiş yabancı ordunun tarihsel kayıttan sildirmeyi emrettiği yedi bini aşkın başlık üzerine geniş ölçekli bir araştırmaya girişmediler. (Buna karşılık, tarihçi Jonathan Abel (2012), Nishio'nun ortaya koyduğu sansürün boyutuna şüpheyle yaklaşır.)

Savaş öncesi ve savaş dönemi Japon devleti Japon basınına kapsamlı biçimde sansürlemiş olsa da, okurların çoğu sansür uygulandığını biliyordu. San-

sürlenen dergiler, yasaklanan kelime ve cümlelerin bulunduğu yerleri göstermek için çoğu zaman daireler ya da başka işaretler kullanıyor, böylece sansürü her okur için görünür kılıyordu. Buna karşılık (mecazi) kitap yakma, iz bırakmayan bir bilgi bastırma biçimiydi. Dahası, bütün bir halkı tarihsel ve kültürel mirasından yoksun bırakarak, Japonya'daki Amerikan kitap yakımı Japonların kendi sansürlenmemiş geçmişlerini geri kazanma girişimine bile yönelmelerini sağlayacak psikolojik dayanıklardan mahrum kalmasına yol açtı. Tarihi olmayan, kültürü olmayan bir halk, fatihine bağımlı kalmak zorunda olan bir halktır. Tam da olan ve bugün de Japonya'da geçerliliğini koruyan budur; çünkü Japonya, kıta Amerika'sı dışındaki herhangi bir ülkeden daha fazla Amerikan askeri tesisine ev sahipliği yapmaktadır (Ministry of Defense of Japan, n.d.).

"Yakılmış" Kitapların Geri Kazanılması

Amerikan işgal otoritelerinin müsaderesini emrettiği "propaganda yayınları"nın çoğu tarih ve siyaset eserleriydi. Bu kitapların kurtarılmış ve yeniden yayımlanmış nüshalarını okumak, sarsıcı bir sömürgeleşme deneyimidir. Bu ciltlerin birçoğu, dünya olaylarına ilişkin Washington görüşünden son derece farklı bilgiler içerir. Burada ilgi odağına çıkarılacak funsho başlıklarını seçerken Nishio Kanji'nin izinden gittiğim gibi, kamunun yeniden dikkatine sunulmak üzere binlerce funsho başlığundan bazılarını önceden seçmiş bulunan başka kamusal entelektüellerin izinden de gidiyorum. Aşağıda, yalnızca Washington sansürcülerinin Japonya'da erişilemez kılmak istediği kitap türleri hakkında değil, aynı zamanda Washington'un bugün genel olarak ne tür fikirleri hâlâ dışladığı hakkında da fikir vermek için, funsho'lardan bazılarını kısaca tanıtıyorum.

Washington'ın savaş sonrası Japonya'da bastırıldığı eserlerin çoğu, ABD'deki ırkçılık ve zalimliğin yanı sıra, Avrupa'nın Afrika ve Asya sömürgele- rindeki ırkçılık ve zalimliğin de doğru tasvirleri- ni içerir. Bu elbette Japonya'yı aklamak anlamına gelmez; ancak Washington sansürcülerinin kendi ırkçılıklarının farkında olduklarını ve bunun yurt- dışındaki temsilini silmek için büyük çaba har- cadıklarını hatırlatır. Amerikalı askerlerin Japon sivillere yönelik tecavüz ve diğer saldırı eylemlerine dair haberlerin sansürlenmesinde olduğu gibi ve Hiroşima ile Nagasaki'ye atılan atom bombala- rının Uzak Doğu Uluslararası Askerî Mahkeme- si'nin ("Tokyo Yargılaması") işlemlerinden fiilen çıkarılmasında olduğu gibi, Japon tarihi, siyaseti ve başka konulardaki binlerce eserin bastırılma- sıyla da Amerika'nın Asya ve Pasifik'teki suçlarına ilişkin tam tarihsel kayıt, Washington'ın tercih et- tiği anlatıyı desteklemek üzere yeniden işlevlendi- rildi (CIS, 1945). Yalnızca "tarih" in arındırılmış ve propagandalaştırılmış sürümüne erişimi olan Ja- pon okurlar için ABD, bir demokrasi feneri, ırksal uyumun örneği ve dünya çapında insan haklarının özverili savunucusu gibi görünüyordu.

Nishio, düşünce ve basın özgürlüğünü savunan ABD'nin, Japonya işgali sırasında bu özgürlükleri çiğnemesindeki ironiyi not eder.

Japonya'daki bazı vicdanlı araştırmacılar ve ka- musal entelektüeller, Amerikalıların yok etmeye ça- lıştığı kültürel ve tarihsel mirası geri kazanmaya gi- rişmemiş olsaydı, durum böyle kalabilirdi. Yukarıda

adı geçen Japon tarihçi Nishio Kanji, savaş sonrası dönemde Japonya'daki Amerikan sansürünü araştı- rımda öncü bir isimdi. Nishio, Amerikalıların 1946 tarihli yönergeyle başlayarak "propaganda" olarak müsadere ettiği funsho ya da "yakılmış kitaplar" üzerine birkaç cilt yayımladı. Bu serinin Haziran 2008'de yayımlanan ilk cildi, bazı özgün nüshaların fotoğraflarıyla açılır; bu, Amerikalıların hafızadan kazıyıp attığını düşündüğü şeyin, işgalcilerin teslim emrine rağmen korunmuş kaldığını hatırlatır. Fo- toğrafların ardından, Nishio'nun mecazi anlamda yakılmış kitapları tarihsel ve yazımsal bağlamına yerleştirdiği bir deneme gelir. Nishio, düşünce ve basın özgürlüğünü savunan ABD'nin, Japonya işga- li sırasında bu özgürlükleri çiğnemesindeki ironiyi not eder. Nishio ayrıca, Amerikalıların Eylül 1945'te gelişinden önce kendi ülkelerinin entelektüel üreti- mini tanımlamak için, Japon entelektüellerin İşgal tarafından dayatılan "propaganda" dilini büyük bir hızla benimsemelerini şaşkınlık ve üzüntüyle kay- deder (Nishio, 2008a, ss. 15-16). Nishio'nun çalış- ması herhangi bir ülkeye yöneltilmiş bir iddianame değil; tarihsel geri kazanım ve kültürel canlandırma, bir halkın ve onun ortak geçmişinin zengin karma- şıklığını yeniden hayata döndürme çalışmasıdır.

Nishio'nun "yakılmış kitaplar" dizisi, onun gö- rev duygusunun da işaret ettiği gibi, titizlikle araş- tırılmış bir tarihsel çalışma külliyyatıdır. Nishio cilt cilt, sayfa sayfa, Amerikalı işgalcilerin tarihsel kayıttan silmeye kararlı olduğu Eylül 1945 öncesi Japon geçmişinin gerçekliklerini ve karmaşıklıkla- rını yeniden hayata döndürür. Nishio'nun ciltleri geri kazanım örnekleriyle doludur. Nishio'nun geri kazanım çalışmasının kapsamına dair yalnızca bir fikir vermek için, aşağıda, funsho listelerine sürül- müş olmaktan çıkarılıp yeniden kamusal görünür- lüğe kavuşturulan tarihsel kayıttan geniş bir örnek- lem sunuyorum.

Nishio, Amerikalıların 1946 tarihli yönergeyle başlayarak, "propaganda" olarak müsadere ettiği funsho ya da "yakılmış kitaplar" üzerine birkaç cilt yayımladı (Fotoğraf: Mercari, t.y.).

Matsumura Ekiji'nin (1913-1984) 1938 tarihli kitabı *Iittōhei senshi* [Bir onbaşının savaşta şehit olması], gündelik savaş deneyimleri arasında yalnızca mahrumiyet ve acının değil, küçük hayvanlara yönelik şefkatin de bulunduğu bir birinci sınıf erin hikâyesidir (Nishio, 2009, s. 15). Kuramachi Akit-sugu'nun 1943 tarihli *Tomoshihi: sora no shōnenhei senki* [Lanba Işığı: Gökyüzünün genç askerlerinin savaş günlüğü], adlı kitabı ise Yokaren'de (Kaigun Hikō Yokarenshū), yani Deniz Havacı Aday Hazırlık Kursu'nda sıkı eğitimden geçen genç erkekleri insanileştirir (Nishio, 2009, ss. 83-96; Takano, 2004). Benzer şekilde, Muneta Hiroshi'nin (1909-1988) 1939 tarihli *Buntaichō no shuki* [Bir takım liderinin el yazısı günlüğü], adlı kitabı, Nishio'nun tanımıyla, İmparatorluk Japon ordusunda hizmet edenlerin "unutulmuş insan duygularını" (wasurareteiru [...] ninjō) gösterir (Nishio, 2009, s. 223). Bu eserler önemlidir; çünkü Japonların ve daha genel olarak Asyalıların insan-altı varlıklar oldu-

ğu yönündeki, Japonya ile yüzyıl ortasındaki savaş öncesinde ve sırasında ABD'de yaygın biçimde dolaşımda bulunan ırkçı stereotiplere karşı koymaya yardımcı olurlar (Dower, 1986).

Nishio'nun funsho geri kazanım çabaları kapsamındaki diğer "yakılmış kitaplar" arasında çok sayıda manevi tefekkür cildi (Nishio, 2010, ss. 102-130), Afyon Savaşları sırasında İngilizlerin Çin halkına yönelik saldırılarının tarihsel gerçeğini aktaran kitaplar (Nishio, 2014b, ss. 117-168), İngilizlerin Hindistan'daki sömürücü, barbar ve ırkçı niteliğini açığa vuran kitaplar (Nishio, 2014b, ss. 225-255) ve Amerikan işgalcileri açısından son derece sorunlu olacak biçimde, 1941 Aralığında açık düşmanlıkların patlak vermesine giden yıllarda Amerika'nın Japonya'ya karşı eylemlerini analitik bir biçimde ele alan; buna Hawaii Krallığı'ndaki ABD'nin yırtıcı emperyalizmine dair soğukkanlı bir bakışın da dahil olduğu kitaplar bulunur (Nishio, 2014a, ss. 165-330; Nishio, 2011a, ss. 15-146; Nishio, 2011b; Nishio, 2013).

Bu eserler, yirminci ve on dokuzuncu yüzyıl tarihine ilişkin, ABD ve başka birçok Batı ülkesinde yaygın olarak kabul edilen tablodan belirgin biçimde farklı bir portre sunar. Bu nedenle bu funsho eserleri, tarihi yalnızca Amerikalıların ya da Avrupalıların bakış açısından değil, Doğu Asya'daki bazı bakış açılarından da daha bütünlüklü biçimde anlamayı yeniden tesis etmek bakımından hayati önemdedir.

Yanagita'yı yeniden okumak, savaş öncesi Japonya'daki nostaljiyi her zaman faşizmin bir işlevi olarak gören Batılı tarih yazımlarını birçok bakımdan sorgulamak anlamına gelir.

Nishio'nun çalışmaları, Japonya'da daha önce yasaklanmış kitapları geri kazanmaya devam eden birçok başka kişiye de ilham vermiştir. Örneğin GHQ Funsho Archives, sık sık güncellenen çevrimiçi bir projedir; önde gelen araştırmacıları ve kamusal entelektüelleri, Amerikan işgali altındaki kitap yasaklama tarihi, yasaklanan ciltleri geri kazanma çabaları ve yasaklı kitapların kendileri üzerine yorum yapmaya davet eder (GHQ Funsho Archives, n.d.). Araştırmacıların ve entelektüellerin yorumları kaydedilmekte ve abonelik ücreti karşılığında kamuya sunulmaktadır; böylece daha önce yasaklanan kitaplar, özgün yayınların basılı mecrasını aşan yollarla yeniden kamusal bilince taşınmaktadır. Aşağıda, hem çağdaş sunucunun hem de özgün yazarın öne çıkmışlığına dayanarak bu çalışmalardan birkaçını seçtim; böylece Nishio'nun geri kazanım çabalarının nasıl ivme kazanmaya devam ettiğine dair fikir vermek istiyorum.

Tarihçi Kobori Keiichirō, ilk kez 1944'te filozof Watsuji Tetsurō (1889-1960) tarafından yayımlanan

ve Aralık 2025'te Keiei Kagaku Shuppan tarafından yeniden basılan *Nihon no shindō, Amerika no kokuminsei* [Japon kimliği ve Amerikan ulusal karakteri], üzerine bir açıklama sunmuştur (Watsuji, 1944; Kobori, 2024). Watsuji'nin Amerikan ulusal karakterine yönelik açık sözlü bakışı, 1945 işgalinin gelişinden önce ABD'nin bazı Japon entelektüellerine nasıl göründüğünü sarsıcı biçimde hatırlatır.

Siyaset araştırmacısı Se Teruhisa (yorumcu Sanami Yūko ile birlikte), folklorcu ve toplumsal araştırmacı Yanagita Kunio'nun (1875-1962) ilk kez 1943'te (daha kısa deneme biçimiyle 1941 yazında) yayımlanan ve 2022'de Direct Shuppan tarafından yeniden çıkarılan *Shintō to minzokugaku* [Şinto ve etnoloji], adlı eserini tanıtmıştır (Yanagita, 1943; Se & Sanami, 2025). Yanagita, Japonya'nın topyekûn sanayileşmesine ve Batılılaşmasına hayıflanarak biri olarak bilinir. Yanagita'yı yeniden okumak, savaş öncesi Japonya'daki nostaljiyi her zaman faşizmin bir işlevi olarak gören Batılı tarih yazımlarını birçok bakımdan sorgulamak anlamına gelir. Yanagita, kaybolan Japon kültürüne duyulan özlemin daha geniş, siyasal olmayan bir toplumsal bilincin parçası olduğunu göstererek bu görüşü önemli ölçüde karmaşıklaştırır.

Eski Sankei Shimbun muhabiri Takayama Masayuki, Hino Ashihei'nin (1907-1960) *Bataan hantō sōkōgeki jugunki* [Bataan yarımadası genel taarruzu sırasında orduyla birlikte görev yapıldığına dair kayıt], (1942) adlı eserini tanıttı; bu eser 2019'da Keiei Kagaku Shuppan tarafından yeniden yayımlandı (Hino, 1942; Nishio, 2008b, s. 13-24). Bataan'daki savaş esirleri, Japon esir alıcılarının ellerinde gördükleri muameleyi dehşetle hatırladılar. Ancak Bataan üzerine Japon günlüklerini ve kişisel anlatıları okuduğumuzda, Batılı savaş esirlerinin acı çektiği koşulların genel olarak Japon askerler için de son derece çetin olduğu anlaşılır. Bu ya da başka herhangi bir olayın tam tarihsel sunumu için bakış açılarının çoğulluğu zorunludur.

Japonya'nın işgali sırasında ABD Müttefik Kuvvetler Genel Karargahı (GHQ/SCAP) altındaki sansür sistemini temsil eden bir çizim (Çizim: Note, 2026).

Denemeci ve siyaset araştırmacısı Katayama Morihide (yine Sanami Yüko ile birlikte), siyasal aktivist ve tarımsal reformcu Tachibana Kōsaborō'nun (1893-1974) 1932'de yazdığı ve 2023'te Bōnan Shōbō tarafından yeniden basılan *Nihon aikoku kakushin hongī* [Japonya'nın vatanseverlik temelli reformu için temel ilkeler], adlı eserini tanıttı (Tachibana, 1932; Katayama, 2025). Tachibana, toprağa erişim ve toprağın nasıl kullanılması gerektiğine dair fikirleriyle, tıpkı Yanagita'nın çalışması gibi, savaş öncesi dönemde Japon kırsalına ilişkin çok ihtiyaç duyulan alternatif bir bakış sunan son derece ilginç bir figürdür. Tachibana şiddet yanlısı bir devrimciydi; ancak devrimci hedefleri yoksulların kurtuluşuna yönelikti. Dahası, işgal otoriteleri çoğu zaman çiftçileri ezici güçteki toprak sahiplerinden kurtardığı söylenen "toprak reformları"nın kredisini üstlenir.

Oysa Tachibana ve başka reformcular, çeşitli türden toprak reformlarının savaş öncesi ve savaş dönemi kamusal figürlerin birçoğunun görüş alanı içinde zaten yer aldığını açıkça göstermektedir.

Merhum tarihçi Tanaka Hidemichi (1942-2025), tarihçi Tsuji Zennosuke'nin (1877-1955) 1936'da yayımlanan ve 2021'de Direct Shuppan tarafından yeniden basılan *Kōshitsu to Nihon seishin* [İmparatorluk Hanedanı ve Japon Ruhı], adlı eserini tanıttı (Tsuji, 1936; Tanaka, 2022). İmparatorluk Hanedanı'nın Japon maneviyatındaki merkeziliği bugün, büyük ölçüde Amerikan işgali sansürü sayesinde, geniş ölçüde tabu haline getirilmiş bir konudur; ancak Tsuji'nin çalışması, kökleri tarih öncesi takımadalara uzanan son derece derin bir imparatorluk merkezli manevi duyarlılık kaynağından beslenir.

Amerikan işgalcilerinin getirdiği savaş sonrası usuli ve sözleşmecî vatandaşlık anlayışı, İmparatorluk Hanedanı merkezli savaş öncesi aidiyet fikirleriyle büyük ölçüde çatışır. Bu yarık, savaşın bitişinden bu yana 80 yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, savaş sonrası siyasette hâlâ önemini korumaktadır.

Washington'ın her ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırmak istediği şey, Washington'ın ayrıcalıklarına uyum göstermeyen kültürler ve halklardır. Hangi ülkede olursa olsun, güçlü bir kültürel temele sahip bir insan, Washington'ın tasarıları karşısında bir engel oluşturacaktır.

İktisatçı Suzuki Nobuhiro, ordu subayı Marumoto Shōzō'nun (1886-1961) 1944'te yazdığı ve 2024'te Keiei Kagaku Shuppan tarafından yeniden yayımlanan *Shokuryō sensō* [Gıda savaşı], adlı eserini tanıttı (Marumoto, 1944; Suzuki, 2023). Marumoto'nun gıda maddelerinin ulusal güvenlik açısından önemine dair kitabındaki öngörü gücü, gıda üretimi ile savunma arasındaki ilişkiyi inceleyen tanınmış bir kamusal entelektüel olan sunucu Suzuki tarafından özellikle vurgulanmaktadır. Marumoto'nun çalışması yazımsal açıdan da önemlidir; çünkü bazı tarihçilerin uzun süredir işaret ettiği üzere, İşgal'in gıda kurtarma planları esasen Amerikalı çiftçiler ve başka gıda üreticileri için pazar geliştirme planlarıydı. Bu funsho eserinin Japonya'nın ulusal güvenliği bakımından sonuçlarını abartmak zordur.

Entelektüel tarihçi Ōba Kazuo, Tomono Ketsurō tarafından 1933'te yayımlanan *Hagakure* adlı eseri tanıttı (Tomono, 1933; Ōba, 2023). *Hagakure*, Japon olmayan birçok kişi nezdinde hem itibarlı hem de kötü şöhretli bir eserdir. *Hagakure* hakkında önemli olan şey, her başka eser gibi, onun da tarihsel bağlamı içinde okunmasıdır. Bushidō'nun savaş sonrası dönemde Japon farkındalığından kasıtlı olarak silinmesi, yalnızca psikolojik silahsızlandırmanın bir örneği değildi; aynı zamanda tarih yazımında çarpılma biçiminde derin maliyetler de doğurdu.

Yukarıda sıralanan yaşayan entelektüeller, çeşitli basılı ve çevrimiçi mecralarda göründükleri için çalışmaları geniş ölçüde bilinmektedir; bu da Funsho'nun yeniden canlandırılmasını güçlendirmekte ve dolayısıyla merhum Nishio Kanji'nin çalışmasını yeni biçimlerde sürdürmektedir.

Sonuç: Washington En Çok Neden Korkar?

Savaş sonrası Japonya dönemi, bunu aşmak için çaba gösteren yukarıda anılan kamusal entelektüellerin ve araştırmacıların çalışmaları kayda değer bir istisna oluşturmakla birlikte, Washington'ın enformasyon savaşı hizmetinde uzun bir bilgi baskısı deneyimi olmuştur. Bu sansür rejiminin mirası bugün de sürmektedir. Japon medyası çok sayıda tabu tarafından kısıtlanmış durumdadır (Mochizuki et al., 2022). Pek çok çağdaş Japon araştırmacı ve siyasal yorumcu, ana akım Japon medyasındaki “sahte haber” pratiğinin, medya kuruluşlarının Amerikan denetimindeki savaş sonrası dönemin en yoğun on yıllarında Washington'daki yönlendiricilerinin taleplerini isteyerek ve bilerek ya da başka türlü yerine getirmiş olmalarının bir mirası olduğunu belirtmektedir (Nishimura, 2017, ss. 106-154; Arima, 2008). Nishio Kanji, Washington'ın Japonya'ya karşı yürüttüğü bilgi bastırma kampanyasının Japon halkının zihinsel manzarasını değiştirdiği ve tarihsel anlayış-

ta çarpımlara yol açtığı yönündeki değerlendirmesinde haklıydı. Bu çarpımlar bugün bile politika kararlarını biçimlendirmektedir.

Washington'ın savaş sonrası dönemde Japonya'ya karşı yürüttüğü kültürel yıkımın ezici başarısı düşünüldüğünde, bilginin bastırılmasının kendisinin ya da bu bastırmanın mümkün kıldığı Washington yanlısı politika rejiminin, Amerikan işgalinin Japon halkına karşı psikolojik savaşındaki nihai amaç olduğu sonucuna varmak kolay olurdu. Ancak yakın tarihli bir deneyim, Washington propagandasının muhtemelen daha derin korkular tarafından güdülendiğini düşündürmektedir. 2025'in başlarında, yukarıda anılan *Hagakure bushidō* yorumcusu Ōba Kazuo ile birlikte, GHQ Funsho Archives dizisine başka bir eski funsho eserini tanıtmak üzere katıldım. Yapımcıların bizim için seçtiği kitap, bir zamanların popüler romancısı ve çocuk yazarı Yamamoto Minetarō (1885-1966) tarafından yazılan ve 2025'te Direct Shuppan tarafından yeniden yayımlanan *Nihonteki ningen* [Japon kimliğini yansıtanlar], (Kinjō Shuppansha, 1942) idi. GHQ tarafından yayımlanamaz ve okunması tehlikeli ilan edilen yedi bini aşkın kitap listesinde yer alan ve derhal müsaderesi emredilen *Nihonteki ningen*, Amerikan işgalinin onu bastırma hevesi düşünüldüğünde, tehlikeli, saldırgan, nefret dolu bir savaş dönemi propaganda eseri gibi görünebilir. *Nihonteki ningen*'i okuduğumda, Japon ulusal karakterinin bazı yönlerini sunmayı amaçlayan Japon tarihinden ve kültürel hafızasından anekdotlar ve küçük sahnelerle dolu olduğunu görerek şaşırdım. Yamamoto anne sevgisini, kadınlara gösterilmesi gereken saygıyı, doğruyu söylemenin önemini, tevazuyu, ebeveyne bağlılığı ve iyiliği vurgular. Geçmişte savaşçıların dürüst ve cesur olduğunu okurlarına hatırlatır. İnsanları doğru, erdemli ve sabırlı olmaya çağırır. Yamamoto'nun tasavvur ettiği *Nihonteki ningen*, herhangi bir ülkede herkesin komşu ve dost olarak memnuniyetle kabul

edeceği örnek bir toplum üyesidir.

Kitabı okurken bana öyle geldi ki, Washington'ın Yamamoto'nun *Nihonteki ningen*'inden en çok korktuğu şey onların insaniliği idi. Elbette Yamamoto, Tōjō Hideki'nin (1884-1948) çocukluk arkadaşıydı; ancak bu olgu tek başına sevilen bir yazarın kitabına el konulmasını açıklamak için yeterli değildir. Washington'ın her ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırmak istediği şey, Washington'ın ayrıcalıklarına uyum göstermeyen kültürler ve halklardır. Hangi ülkede olursa olsun, güçlü bir kültürel temele sahip bir insan, Washington'ın tasarıları karşısında bir engel oluşturacaktır. Washington'ın sökülmesine giriştiği, kültürel olarak sakatlamaya, tarihsel olarak silahsızlandırmaya ve uygarlık düzleminde mahvetmeye çalıştığı kişi, işte bu kültürel ve tarihsel bakımdan "ağırlığı olan" insandır. "Gelişmekte olan ülkelerde kültürel mirasın yağmalanması" elbette bu ulusları sonsuza dek geliştirmeye, sonsuza dek zayıf ve Batı'ya meydan okuyamaz halde tutmayı amaçlar. Ancak kültürel yağmaya rağmen ekonomik olarak geliştiğini kanıtlamış olan Japonya bile, Washington onu Amerikan işgali sırasında "yağmaladıktan" sonra kendi kültürel ve tarihsel kimlik duygusunu hâlâ geri kazanabilmiş değildir. Bu da, "kültürel miras"ın, özellikle de belirli bir halkın gurur ve aidiyet duygusunu en çok güçlendiren parçalarının yok edilmesi, Washington'ın ve Batı'nın Batı dışı dünyaya karşı yüzyıllardır süren kampanyasını harekete geçiren en güçlü etken olduğunu göstermektedir. 🌸

Notlar

¹ En ünlü funsho olayları, Çin'de yaşanmıştır; özellikle de merkezi hükümetin eleştirel akademisyenlere verdiği (büyük olasılıkla kısmen rivayet olan) MÖ 212 tarihli Qin Hanedanlığı dönemindeki tepki ile Ming Hanedanlığı dönemi Konfüçyüsçü akademisyen Li Zhi'nin (1527-1602) kaleme aldığı 焚書 (Fenshu, "Yakılacak Kitap") adlı eser öne çıkmaktadır (Li, 1969; Chow, 2020, ss. 146-147, 158; Chin, 2025, ss. 58-63).

Kaynakça

- Abel, J. (2012). *Redacted: The archives of censorship in transwar Japan*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Adams, D. (2020). *Education for extinction: American Indians and the boarding school experience, 1875–1928* (2nd ed.). Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Aoyagi, T. (2017). *Nihonjin o seishinteki busō kaijo suru tame ni Amerika ga nejimageta Nihon no rekishi*. Tokyo: Heart Publishing.
- Arima, T. (2008). *Genpatsu, Shōriki, CIA: Kimitsu bunsho de yomu Shōwa rimenshi*. Tokyo: Shinchōsha.
- Chin, R. (2025). *Chūgoku toshoshi* (H. Yō, Trans.). Kyoto: Kyōto Daigaku Gakujutsu Shuppanbu.
- Chow, K. (2020). *The objectionable Li Zhi: Fiction, criticism, and dissent in late Ming China*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Chūō Kōronsha (Ed.). (1965). *Chūō Kōronsha no hachijūnen*. Tokyo: Chūō Kōronsha.
- CIS. (1945, September 19). SCAPIN-33: Press code for Japan. National Diet Library Digital Collections. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dl.ndl.go.jp/pid/9885095> adresinden alınmıştır.
- CIS. (1946, March 17). SCAPIN-824: Confiscation of propaganda publications. National Diet Library Digital Collections. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dl.ndl.go.jp/pid/9885902> adresinden alınmıştır.
- Conboy, K., & Morrison, J. (2002). *The CIA's secret war in Tibet*. Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Dower, J. (1986). *War without mercy: Race and power in the Pacific War*. New York, NY: Pantheon Books.
- Etō, J. (1994). *Tozasareta gengo kūkan: Senryōgun no kenetsu to sengo Nihon*. Tokyo: Bungei Shunjū.
- Etō, J. (2015). *Sen kyūhyaku yonjūrokunen kenpō: Sono kōsoku*. Tokyo: Bungei Shunjū.
- General Headquarters. (1948, March 3). *Memorandum for the Chief, CIE: War Guilt Information Program*. Supreme Commander for the Allied Powers.
- GHQ Funsho Archives. (n.d.). Fukkoku shoseki ichiran [List of reprinted books]. 16 Aralık 2025 tarihinde <https://in.ghqfs-archives.jp/hp> adresinden alınmıştır.
- Hino, A. (1942). *Bataan hantō sōkōgeki jugunki*. Tokyo: Dai Nippon Yūbenkai Kōdansha.
- Hori, H. (2012). Taishū media kenetsu kenkyū: Media tokushusei soshite kontekisutosei. In T. Suzuki, H. Tōda, H. Hori, & K. Munakata (Eds.), *Kenetsu, media, bungaku: Edo kara sengo made*. Tokyo: Shinyōsha.
- Kamijima, Y. (2018). *Han-Nichi media no shōtai*. Tokyo: Keiei Kagaku Shuppan.
- Katayama, M. (2025, October). Nihon aikoku kakushin hongu [Web page for GHQ Funsho Archives lecture]. Direct Academy. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dpub.jp/products/13164283/index/> adresinden alınmıştır.
- Kobori, K. (2024, August). Nihon no shindō, Amerika no kokuminsei [Web page for GHQ Funsho Archives lecture]. Direct Academy. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dpub.jp/products/13161493/index/> adresinden alınmıştır.
- Kōno, K., Kō, Y., Chon, G., Han, K., & I, H. (Eds.). (2014). *Kenetsu no teikoku: Bunka no tōsei to saiseisan*. Tokyo: Shinyōsha.
- Kumano, R. (2023). *Japan occupied: Survival of academic freedom*. Singapore: Springer.
- Li, Z. (1969). *Funsho: Min dai itan no sho* (T. Masui, Trans.). Tokyo: Heibonsha.
- Maki, Y. (2014). *Fuseji no bunkashi: Kenetsu, bungaku, shuppan*. Tokyo: Shinwasha.
- Marumoto, S. (1944). *Shokuryō sensō*. Tokyo: Shin Tais-hūsha.
- McGranahan, C. (2010). *Arrested histories: Tibet, the CIA, and memories of a forgotten war*. Durham, NC: Duke University Press.

- Ministry of Defense of Japan. (n.d.). List of designated USFJ facilities and areas. 16 Aralık 2025 tarihinde <https://www.mod.go.jp/en/presiding/law/usfj.html> adresinden alınmıştır.
- Mochizuki, I., Suzuki, T., Nishizaki, N., Toridamari, T., Kanayama, R., Yano, M., Ichijō, S., Kuroi, B., Handa, S., Ogawa, K., Kajita, Y., Sakata, T., Kataoka, K., & Nakamura, A. (2022). *Nihon no tabū 3.0*. Tokyo: Takarajimasha.
- Monbushō Shakai Kyōikukyoku (Ed.). (1949). *Rengōkugun sōshireibu kara bosshū o meizerareta sendenyō kankōbutsu sōmokuroku: Gojūon jun*. Tokyo: Monbushō Shakai Kyōikukyoku.
- Morgan, J. (2024). Sengo no GHQ puresu kōdo genzai no jōhō tōsei. *Renaissance*, 18, 14–21.
- Nishimura, K. (2017). *Hōdō shinai jiyū: Naze media wa heiki de uso o tsuku no ka*. Tokyo: East Press.
- Nishio, K. (2008a). *GHQ funsho tosho kaifū*. Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2008b). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 2). Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2009). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 3). Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2010). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 4): Koku-tairon to gendai. Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2011a). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 5): Hawaii, Manshū, Shina no hainichi. Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2011b). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 6): Nichibeiki kaisen zenya. Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2013). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 8): Nichibeiki hyakunen sensō. Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2014a). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 9): Amerika kara no "sensen fukoku". Tokyo: Tokuma Shoten.
- Nishio, K. (2014b). *GHQ funsho tosho kaifū* (Vol. 10): Chikyū shinryaku no shuyaku Iğirisu. Tokyo: Tokuma Shoten.
- Ōba, K. (2023, October). Hagakure bushidō [Web page for GHQ Funsho Archives lecture]. Direct Academy. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dpub.jp/products/13159652/index/> adresinden alınmıştır.
- Ōmori, M. (1975). *Sengo hishi* (Vol. 4): Akahata to GHQ. Tokyo: Kōdansha.
- Ōmori, M. (1976). *Sengo hishi* (Vol. 6): Kinjirareta seiji. Tokyo: Kōdansha.
- Schueller, M. J. (2019). *Campaigns of knowledge: U.S. pedagogies of colonialism and occupation in the Philippines and Japan*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Se, T., & Sanami, Y. (2025, December). Shintō to minzokugaku [Web page for GHQ Funsho Archives lecture]. Direct Academy. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dpub.jp/products/13164534/index/> adresinden alınmıştır.
- Sekino, M. (2015). *Nihonjin o kuruwaseta sennō kōsaku*. Tokyo: Jiyūsha.
- Sekino, M. (2016). *Zoku: Nihonjin o kuruwaseta sennō kōsaku*. Tokyo: Jiyūsha.
- Suzuki, N. (2023, May). Shokuryō sensō [Web page for GHQ Funsho Archives lecture]. Direct Academy. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dpub.jp/products/13158608/index/> adresinden alınmıştır.
- Talbot, D. (2015). *The devil's chessboard: Allen Dulles, the CIA, and the rise of America's secret government*. London, UK: William Collins.
- Tanaka, H. (2022, March). Kōshitsu to Nihon seishin [Web page for GHQ Funsho Archives lecture]. Direct Academy. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://dpub.jp/products/13157378/index/> adresinden alınmıştır.
- Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the past: Power and the production of history*. Boston, MA: Beacon Press.
- Yoshida, T. (2016). *Nichibeiki gōdō iinkai no kenkyū: Nazo no kenryoku kōzō no shōtai ni semaru*. Osaka: Sōgensha.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi Başkanı **Zeynep Boz***

Türkiye'nin Kültürel Varlıkları Geri Kazanma Mücadelesi

**Zeynep Boz, eğitimini arkeoloji alanında tamamlamış olup, 2020 yılından bu yana Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi Başkanlığı görevini yürütmektedir. Bakanlıktaki kariyerine 2007 yılında aynı birimde başlamış; 2014–2017 yılları arasında ise 1970 UNESCO Sözleşmesi Sekretaryası'nda görev yapmıştır. Uzmanlık alanları arasında kültür varlıklarının iadesi, ayrıca kaçakçılıkla mücadele alanında farkındalık artırma ve kapasite geliştirme çalışmaları yer almaktadır. Avrupadaki kolluk kuvvetleri ve yargı mensupları başta olmak üzere ilgili paydaşlara yönelik olarak hazırlanan UNESCO "Kültür Varlıklarının Yasadışı Ticaretiyle Mücadele Araç Seti"nin de yazarıdır.*

“Yasadışı olarak yurtdışına çıkarılmış bulunan kültür varlıklarının iadesi için Bakanlığımızca başvuru öncelikli yöntem muhatap ülke ve kurumla müzakereleri sürdürmek ve zaman içinde elde edilen ek kanıtları da dikkatlerine sunarak yapıcı bir ilişki tesis etmektir. Şunu öncelikle belirtmemiz gerekir ki, pazar ülkeler olarak adlandırılan Avrupa, Kuzey Amerika, Uzakdoğu ve Körfez ülkelerinde, kültür varlığı ya da kültürel miras olarak nitelendirilen varlıkları bulundurmamak, satın almak ve satmak serbesttir ve koleksiyonların, adli bir soruşturma mevcut değilse sıkı bir şekilde denetlenmesi söz konusu değildir. Bununla birlikte, UNIDROIT gibi bazı uluslararası sözleşmeler ve UNESCO Sanat Piyasası Etik Kuralları gibi ilkelerle ortaya çıkan fiili durumun, alım-satım yapan tarafları, itibarları ve gelecekte maruz kalabilecekleri hukuki durumlar bakımından daha dikkatli bir köken araştırması yapmalarına teşvik edebileceği değerlendirilmektedir.”

**Head of the Department for Combating Illicit Trafficking of Cultural Property,
Ministry of Culture and Tourism, Türkiye
Zeynep Boz**

Türkiye’s Struggle for the Restitution of Cultural Property

“The primary method employed by our Ministry to secure the return of cultural assets illegally removed from the country is to negotiate with the relevant foreign country and institutions and establish constructive relationships by presenting additional evidence obtained over time. Firstly, it is important to note that in so-called ‘market countries’ such as those in Europe, North America, East Asia, and the Gulf states, possessing, purchasing, and selling items classified as cultural property or cultural heritage is permitted, and collections are not subject to strict oversight unless a criminal investigation is underway. However, the current situation arising from international treaties, such as UNIDROIT, and principles, such as the UNESCO Code of Ethics for the Art Market, may encourage those involved in buying and selling to conduct more thorough provenance investigations to protect their reputations and avoid potential legal liabilities.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi Başkanı Zeynep Boz, BRIQ Yayın Kurulu Üyesi Dr. Hande Günözü'nün sorularını yanıtladı.

Kültür varlıklarının kaçakçılığı ve yasadışı ticaretinin engellenmesi ile ilgili Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi Başkanlığı tarafından ne gibi çalışmalar yapılmaktadır?

Zeynep Boz: Kültür varlığı kaçakçılığıyla mücadele kapsamında Bakanlığımızca birçok farklı iş, işlem ve faaliyet gerçekleştirilmektedir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanlığı yurtiçi, yurtdışı ve eğitim-farkındalık konuları için tahsis edilen üç Şube Müdürlüğünden oluşmaktadır.

Öncelikle ülkemizde bulunan arkeolojik sit alanlarının kaçak kazılar ve izinsiz kültür varlığı arama gibi suç teşkil eden eylemlere karşı korunması için uluslararası standartlara uygun güvenlik önlemleri alınmakta ve Bakanlığımıza bağlı Müze Müdürlükleri 7 gün 24 saat esasına göre çalışmalarını sürdürmektedir. Bu mesailerini sorumluluk alanlarına göre Polis veya Jandarma teşkilatı ile işbirliği ve iletişim halinde yerine getirmektedirler. Kültür varlığı kaçakçılığı kapsamına giren bir suç işlendiğinde ise Cumhuriyet Başsavcılıkları ve kolluk kuvvetleri tarafından ihtiyaç duyulan raporlama hizmetleri ve ele geçirilen eserlerin muhafazası da yine Bakanlığımıza bağlı Müze Müdürlükleri tarafından sağlanmaktadır. Özetle, yurtiçinde kaçak kazı ve kaçakçılığın önlenmesi ve suç işlendiğinde konunun adli makamlar nezdinde takibi Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanlığı gözetim, kontrol ve yönlendirmesi dahilinde İl teşkilatımız aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Kültür varlığı kaçakçılığının önlenmesinin bir toplumsal bilinç ile mümkün olduğu gerçeğinden hareketle, kültür varlıklarının korunması ve kaçakçılık girişimlerinin daha baştan önlenmesini sağlamak

için eğitim ve farkındalık çalışmalarına da ağırlık verilmektedir. Bu çalışmalar kapsamında adli merciler, kolluk mensupları ve kültürel miras profesyonelleri de dahil olmak üzere geniş bir hedef kitleye yönelik eğitimler ve her yaştan vatandaşımızın ihtiyaçlarına yönelik projeler tasarlanmaktadır. Ayrıca, bu faaliyetlerde kullanılacak ya da isteğe bağlı olarak erişilebilecek basılı ve çevrimiçi materyaller de üretilmektedir.

Bakanlık olarak, yasadışı olarak yurtdışına kaçırılmış kültür varlıklarının iadelerinin de önleyici bir işlevinin olduğunu, Türkiye kökenli eserlere karşı pazar ülkelerdeki alıcıların daha tereddütlü olmalarına yol açtığı da düşünülmektedir.

Ulusal ve Uluslararası Alanda Sıkı Takip

Son beş yıl içerisinde yurt dışından ülkemize iadesi sağlanan Kültür Varlıklarının uluslararası iade süreçleri ile ilgili yürütülen çalışmalar nelerdir?

Zeynep Boz: 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamına giren korunması gerekli kültür varlıklarının uluslararası piyasalarda ve koleksiyonlarda takibinin mümkün olduğunca eksiksiz yapılmasına gayret edilmektedir. Müzayede evlerinin ve galerilerin satışları ile dünya koleksiyonlarının envanterleri açık kaynaklardan Bakanlığımız uzmanlarınca düzenli olarak taranmaktadır. Türkiye kökenli ve yasadışı olarak yurtdışına çıkarıldığı kanaati oluşan eserlerle ilgili literatür ve arşiv araştırması yapılmakta, akademisyenler ve Müze uzmanlarından rapor istenmektedir. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen veri, bilgi ve kanıtlar Dışişleri Bakanlığımız aracılığıyla ilgili ülke makamlarına sunularak söz ko-

nusu varlığın iade edilmesi talep edilmektedir. Bu süreçlerin doğru ve eksiksiz bir şekilde yönetilmesi için de Bakanlığımız uzmanlarınca Türk mevzuatı yanında, uluslararası hukuk, muhatap ülke hukuk sistemi ve uygulamaları da değerlendirilmektedir.

Bakanlığımızın girişimleri sonucunda 2002-2025 yılları arasında toplam 13.448 adet eserin ülkemize iadesi sağlanmıştır.

Zorlu Uluslararası Hukuk Mücadelesi

Kültür varlıklarının iade sürecinde; hukuki zeminde karşılaştığımız zorluklar nelerdir?

Zeynep Boz: Yasadışı olarak yurtdışına çıkarılmış bulunan kültür varlıklarının iadesi için Bakanlığımızca başvuru öncelikli yöntem mu-

hatap ülke ve kurumla müzakereleri sürdürmek ve zaman içinde elde edilen ek kanıtları da dikkatlerine sunarak yapıcı bir ilişki tesis etmektir. Şunu öncelikle belirtmemiz gerekir ki, pazar ülkeler olarak adlandırılan Avrupa, Kuzey Amerika, Uzakdoğu ve Körfez ülkelerinde, kültür varlığı ya da kültürel miras olarak nitelendirilen varlıkları bulundurmamak, satın almak ve satmak serbesttir ve koleksiyonların, adli bir soruşturma mevcut değilse sıkı bir şekilde denetlenmesi söz konusu değildir. Bununla birlikte, UNIDROIT gibi bazı uluslararası sözleşmeler ve UNESCO Sanat Piyasası Etik Kuralları gibi ilkelerle ortaya çıkan fiili durumun, alım-satım yapan tarafları, itibarları ve gelecekte maruz kalabilecekleri hukuki durumlar bakımından daha dikkatli bir köken araştırması yapmalarına teşvik edebileceği değerlendirilmektedir.

İtalya'dan İadesi Sağlanan Roma Dönemi Zeugma Kökenli Stel. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın titiz takibi sonucu stel, 28 Nisan 2023 tarihinde Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği'nde düzenlenen bir törenle teslim alınmıştır. Türkiye'ye getirilen eser Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi'nde bulunmaktadır (KVMGM, 2023).

Yasadışı olarak ülke dışına çıkarılmış bir kültür varlığının, onu elinde bulunduran kişi ya da kurumun kararı dışında iade edilmesi hukuki bir mücadeleyi gerektirmektedir. Bu da özellikle bahse konu pazar ülkelerde oldukça karmaşık ve zor bir süreç anlamına gelir. Bu alanda en önemli uluslararası belge, UNESCO 1970 Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi için Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşmedir. Bu sözleşme, Pazar ülkeler de dahil dünyanın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen ve standart koyan bir metindir. Ne var ki, bu sözleşmenin geriye dönük olarak uygulanması bir zorunluluk olmadığı gibi ülkelerin hukuk sisteminde kendiliğinden uygulanabilir bir niteliği de mevcut değildir. İade konusunda belirleyici olan iki önemli konu kültür varlığı üzerinde sahiplik iddiasında bulunan ülkenin ilgili kanun hükümleri ile bu eserin bulunduğu ülkenin yürürlükte bulunan ve özel ve tüzel kişilerin haklarını düzenleyen kurallardır. Bu hakların ve uluslararası sorumlulukların birlikte düşünülmesi gereken hukuki durumların her zaman iade ile sonuçlanmadığı da açıktır. Öte yandan pazar ülkeler de köken ülkelerin artan talepleri ve kendi kamuoylarının bilinçlenmesi ile giderek daha dikkatli ve uyumlu olmak durumunda kalmaktadır.

14 Ülkeyle Kaçakçılıkla Mücadele Anlaşması

Bu kapsamda hangi uluslararası işbirlikleri yapılmaktadır?

Zeynep Boz: Kültür varlığı kaçakçılığı sınır aşan bir suç olduğundan uluslararası işbirliği büyük bir öneme sahiptir. UNESCO başta olmak üzere çok taraflı mekanizmalar tüm taraf ülkeleri kültürel miras, mülkiyet

ve kaçakçılığın önlenmesi gibi konularda bir araya getirmekte ve standart uygulamaların oluşturulmasına zemin hazırlamaktır. Bu yüzden UNESCO'nun bu alandaki rolünü yaşamsal olarak değerlendirebiliriz. Çok taraflılık dışında bizim için önem arz eden ikinci mekanizma ikili ilişkilerdir. Bu sayede pazar ülkeler, transit ülkeler ve hatta köken ülkelerle oldukça verimli işbirlikleri ve iletişim kanalları kurulabilmektedir. Bugüne kadar kültür varlığı kaçakçılığıyla mücadele alanında 14 ülkeyle anlaşma veya mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu ülkeler Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Macaristan, İsviçre, İtalya, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Çin, Ekvator, Peru ve Amerika Birleşik Devletleridir.

Kültür Varlığı Kaçakçılığı ve Terör İlişkisi

Kültür varlıklarının yasadışı ticareti ile terörizm ilişkisi ne boyuttadır?

Zeynep Boz: Kültür varlığı kaçakçılığının terörizmle ilişkisi bu alanda çalışan araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınmış ve gerçekleştirilmiş bir husustur. Bu konu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarıyla da tespit edilerek, özellikle Irak ve Suriye kökenli eserlerin her türlü satışı yasaklanmış ve ilgili ülkelere bu yönde önlemler alma zorunluluğu getirmiştir. Bu sayede piyasanın terör kaynaklı olabilecek eserlere olan talebinin bastırılması da mümkün olabilmiştir. Kültür varlığı kaçakçılığı ve terör ilişkisi, her zaman bir Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile tescillenemese de birçok bölge için duyarlılıkla yaklaşılması gereken ve kültürel mirasın korunması için yaşamsal bir konu olarak gündemde tutulmalıdır.

Kapsamlı Kurumlar Arası Yaklaşım

Kültür varlıkları yağmacılığı ile mücadelede ülkemizde alınan önlemler ve gelecekte yürütülmesi planlanan çalışmalarınız nelerdir?

Zeynep Boz: Kültürel mirasın korunması gelenekleri olan ama aynı zamanda yeniliklerden de doğrudan etkilenen bir çalışma alanıdır. Ülkemizin bu alandaki tecrübesi ve birikimi birkaç yüzyıla yayılan ve hem akademik düzeyde hem de bürokrasi uygulamalarıyla geliştirilmiş bir sistem oluşturmuştur. Kendi deneyimlerimiz ve uluslararası ilişkiler aracılığıyla ilerleyen kültür varlığı kaçakçılığıyla mücadele alanında dijital envanter, gelişmiş görüntüleme ve kontrol sistemleri, eser tespit etme, tanımlama ve karşılaştırma konularında yapay zekâ uygulamalarının öneminin artacağı değerlendirilmektedir. Bakanlığımızın dijital envanter sistemi MUES bütün koleksiyonumuzu veritabanına işlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu sistem üzerinde farklı modüller aracılığıyla çapraz uygulamalar da tasarlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Kaçakçılıkla Mücadele modülüdür. Bu modül sayesinde Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanlığı tarafından takibi yapılan konuların ve kültür varlıklarının kayıt altına alınması ve farklı ihtiyaçlara göre veri elde edilmesi mümkün olacaktır.

Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanlığı, bahse konu teknolojik, yasal ve bilimsel gelişmelerden yararlanarak kendi misyon ve deneyiminin de katkısıyla yurtiçinde ve yurtdışında gerçekleştirilen mücadeleye yönelik merkezi işlevini güçlendirecektir. Yurtiçinde olayların ve hukuki süreçlerin takibinin hızlandırılması, elde edilen bilgilerin uzmanlarca işlenerek olabildiğince geniş açıdan bakan fakat aynı zamanda detaylı anlatılara dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Bu sayede ülke içinde kolluk kuvvetleri ve adli mercilerle koordinasyon halinde yürütülen çalışmaların derinliği ve kalitesinin artırılmasına katkı sunulacaktır. Uzmanlığa ve kapasite geliştirmeye yaptığımız bu yatırım hem bir suçla mü-

cadele hem de koruma uygulaması olarak değerlendirilebilecek bu alanda ülkemizin küresel ölçekteki lider konumunu daha da pekiştirecektir.

Kültür varlığı kaçakçılığıyla mücadele alanında uluslararası kuruluşlardaki aktif temsilimizi devam ettirmek ve ikili ilişkilerimizi de daha işlevsel bir konuma getirmek niyetindeyiz. Yasadışı olarak ülkemizden çıkarılmış kültür varlıklarının takibine yeni teknolojiler sayesinde ağırlık vermeye devam edeceğiz. Söz konusu çalışmalarda kullanılan verilerin, yasal arka planın ve kanıt oluşturma süreçlerinin karmaşıklığı düşünüldüğünde bahse konu gelişmelerin daha bütüncül bir bakış açısı oluşturma yönünde katkısı olacağını ümit ediyoruz.

Yakın ve uzak gelecekte iletişimin öneminin daha da artacağını ve hemen her alanda kaliteyi belirleyen bir unsur olacağını düşünmekteyiz. Bu yüzden kültür varlıklarının korunmasında doğrudan ve dolaylı görev alan tüm kamu görevlilerine ve ilgili diğer uzmanlara yönelik eğitim programlarını hem genel hem de yeni ihtiyaçlara göre spesifik alanlarda planlayacağız. Bu niş eğitimlerin belirli becerilerin geliştirilmesinde ve gelişmelerin takip edilmesinde çok önem arz edeceğini düşünüyoruz. Okullarda, Müzelerde ve daha başka mekân ve dijital medyada çocuk ve gençlere yönelik içerik üretimine ve öğretmenler, müze pedagogları gibi üçüncü tarafların proje hazırlayabilecekleri materyallerin sunulmasına çok daha farklı içeriklerle devam edeceğiz.

Teknolojinin diğer alanlarda olduğu gibi kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalarda da yoğun olarak kullanılacak olması aynı zamanda bilgi yönetimi ve uzmanlaşmanın da önemini daha fazla vurgulamaktadır. Teknolojinin beklenen faydaları sağlaması için kültürel miras alanında yüzyıllardır geliştirdiğimiz geleneksel çalışma yöntemlerini ve bakış açısını da korumamız gerekiyor. Bunun için üniversiteler, Bakanlıklar ve diğer ilgili çevreler arasında iletişimin maksimize edilmesi önem taşıyor. Biz de Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak geçmiş ve geleceği birbirine bağlama misyonumuzu bu kapsamda da düşünme eğilimindeyiz. 🌸

Kültür Varlıklarının Yasadışı İthalatının Önlenmesi ve İadesine İlişkin Türkiye ile İsviçre Arasındaki Anlaşmaya Eleştirel Yaklaşım

NURAY EKŞİ*

Prof. Dr.
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (E)

*Prof. Dr. Ekşi, *Kültür Varlıklarına İlişkin Uyuşmazlıkların Çözüm Mekanizmaları Hakkında Türk ve Slovenya Hukuklarının Karşılaştırılması* adlı TÜBİTAK uluslararası projesinin yürütücülüğünü yapmıştır. Kültür ve tabiat varlıklarının korunması alanında birçok ulusal ve uluslararası konferansta tebliğ sunmuş; yurt içinde ve yurt dışında çok sayıda kitabı ve makalesi yayımlanmıştır. Bu bağlamda 2024 yılında *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Kültür Varlıklarına İlişkin Uyuşmazlıkların Çözüm Mekanizmaları* adlı kitabı Beta Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Baş editörü olduğu *Farklı Hukuk Disiplinleri Gözüyle Kültür Varlıkları* adlı kitap da aynı yıl ve aynı yayınevi tarafından basılmış olup ikinci bası süreci devam etmektedir. Editörlerinden biri olduğu *Law, Humanities and Tourism: Interdisciplinary Approaches to the Restitution of Cultural Heritage* adlı kitap Cambridge Scholar tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca, baş editörü olduğu *Protecting Cultural Property Multiple Mechanisms for a Single Objective* adlı kitap Springer tarafından 2026 yılında; *Private International Law as a Toolkit for Extraterritorial Refuge of Endangered Cultural Property* başlıklı makalesi *Santander Art and Culture Law Review*'de yayımlanmıştır.

ORCID: 0000-0002-9713-777X

e-posta: nurayeksi@gmail.com

Geliş Tarihi: 09.03.2026

Kabul Tarihi: 15.04.2026

Atf: Ekşi, N. (2026). Kültür varlıklarının yasadışı ithalatının önlenmesi ve iadesine ilişkin Türkiye ile İsviçre arasındaki anlaşmaya eleştirel yaklaşım. *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 7(3), 276-301.

ÖZ

Milletlerarası anlaşmalar, kültür varlıklarının yasadışı ticaretinin önlenmesi ve ülkeler arasında işbirliğinin sağlanmasında önemli araçlardır. Ancak bazen kültürel miras açısından zengin ülkeler ile pazar ülkeleri arasındaki asimetrik güç ilişkileri milletlerarası anlaşmalara da yansımakta ve pazar ülkelerinin çıkarlarını önceleyen birtakım hükümlere satır aralarında yer verilmektedir. Türkiye ve İsviçre arasında yapılan kültür varlıklarının yasadışı ithalatının önlenmesi ve iadesine ilişkin anlaşma asimetrik yapının bir yansımasıdır. Milletlerarası anlaşmalarda, kültür varlıkları açısından zengin ülkeler aleyhine pazar ülkelerinin menfaatlerinin korunduğunu gösteren bazı asimetrik izler bulunmasına rağmen, bu durum anlaşmaların etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Çalışmamızda ulusal ve uluslararası düzeyde kültür varlıklarının yasadışı ticaretle mücadelenin genel çerçevesi çizilecek; ardından konuya ilişkin milletlerarası anlaşmaların bu mücadeledeki rolüne temas edilecektir. Daha sonra Türkiye ile İsviçre arasında yapılan Anlaşma'da öngörülen yasadışı ticaretle mücadele yöntemleri ve iade mekanizmaları incelenecektir. Türkiye ile İsviçre arasında kültür varlıklarının yasadışı ihracatı ve ithalatıyla mücadelede karşılıklı iş birliği ve iade usullerini öngören Anlaşma kapsamında en fazla iade talebinde bulunacak ülke Türkiye'dir. Çalışmamızın son kısmında, Anlaşma'nın Türkiye'den yasa dışı yollarla İsviçre'ye götürülen kültür varlıklarının iadesinin etkin işleyişini olumsuz etkileyebilecek asimetrik yönleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: asimetrik hükümler, kültür varlıklarının iadesi, kültür varlıklarının yasadışı ticareti, Türkiye-İsviçre Anlaşması, yasadışı ithalat.

A Critical Analysis of the Agreement between Türkiye and Switzerland on Preventing Illicit Import and Facilitating the Repatriation of Cultural Property

ABSTRACT

International agreements are important instruments for preventing the illicit trade of cultural property and in strengthening cross-border cooperation to address this global challenge effectively. However, asymmetrical power dynamics between culturally rich nations and market-oriented countries are sometimes evident in certain provisions of these agreements. The agreement between Türkiye and Switzerland on the prevention of the illicit import and the repatriation of cultural property traces this asymmetry. Although certain imbalances in bilateral international agreements suggest that the interests of market-oriented countries are prioritized at the expense of culturally rich nations, this does not imply that the agreements are entirely ineffective in combating illicit trade in cultural property. This study examines the rise in illicit cultural property trade, the actors combating it at national and international levels, and highlights the role of international agreements in this context. Subsequently, the general framework of the agreement between Türkiye and Switzerland will be analyzed, along with the measures it contains to combat illicit trade and facilitate repatriation. Under the Agreement, Türkiye is expected to submit the largest number of repatriation claims. The final part of the study discusses the asymmetrical aspects of the Agreement that may hinder the effective repatriation of cultural property that was illegally imported into Switzerland from Türkiye.

Keywords: asymmetrical provisions, illicit import, illicit trade in cultural property, repatriation of cultural property, Türkiye - Switzerland Agreement.

Giriş

KÜLTÜR VARLIKLARININ YASA DIŞI TİCARETİNE ilişkin yıllık veriler, bu ticareti önlemede ulusal hukukların; uluslararası antlaşmaların; devletler arası işbirliklerinin; idari, cezai ve kolluk tedbirlerinin yetersiz kaldığını göstermektedir. Veriler yıldan yıla değişmektedir. Örneğin, 1999 yılında hazırlanan bir raporda, yasadışı kültür varlığı ticaretinin yıllık hacminin 7,8 milyar dolar olduğu belirtilmiştir (Calvani, 2009, s. 29). Ayrıca 2003 yılında yayımlanan bir makalede, bu değer her yıl yaklaşık 2 milyar dolar düzeyinde olduğu ifade edilmiştir (Forrest, 2003, s. 593). Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (United Nations Office on Drugs and Crime-U-NODC) 2026 verilerine göre, bu rakamın 3.4 ile 6.3 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir (OSCE, t.y.). Ayrıca kültür varlığı kaçakçılığı, karapara aklama suçlarıyla doğrudan ilişkilidir ve bu suçlar arasında kayda değer bir oran oluşturmaktadır (Schneider, 2013, s. 96). Kimi ülkeler kültür varlıklarının yasadışı ticaretinde kilit rol oynamaktadırlar. Zira bazı pazar ülkeleri, kültür varlığı kaçakçılığında talep oluşturarak, bunların yasadışı yollarla dolaşıma sokulmasını ve kara para aklama süreçleriyle meşrulaştırılmasını kolaylaştırabilmektedir. İsviçre, kültür varlığı kaçakçılığı konusunda hem hedef ülke hem de transit ülke konumundadır (Federal Department of the Interior, 2001, s. 183). Bu ülkenin özellikle kaçak yollarla çıkarılan arkeolojik eserlerin alım-satımında cazip bir pazar olduğu bilinmektedir. Ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında İsviçre, Avrupa'nın savaş ve işgal bölgelerinden çıkarılan sanat eserlerinin ve kültürel varlıkların transit noktası veya geçici depolama merkezi olarak kullanılmıştır. İsviçre, bugün dahi bu rolünü sürdürmektedir. Nitekim

Afganistan'dan getirilen çok sayıda kültür varlığına geçici olarak koruma sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İsviçre Federal Konseyi Arasında Arkeolojik Kültür Varlıklarının Yasadışı İthal ve Transit Geçişinin Önlenmesi ile İadesine İlişkin Anlaşma, 2022 yılında Ankara'da imzalanmış ve 2023 yılında yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 2023).

İsviçre, 2003 yılında kısaca "1970 UNESCO Konvansiyonu" olarak anılan *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Konvansiyonu* (United Nations Treaty Series, 1972) iç hukukuna aktarmış ve kültür varlıklarının yasa dışı ithalatı ve ihracatına karşı daha sıkı yasal düzenlemeler yapmıştır. Son yıllarda İsviçre, uluslararası iş birliği ve iade mekanizmaları yoluyla kaçakçılıkla mücadelede daha aktif bir rol üstlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, İsviçre'nin kültür varlıklarının uluslararası dolaşımındaki rolü zaman zaman eleştirilere konu olmuş olmakla birlikte, son dönemde kabul ettiği mevzuat ve taraf olduğu uluslararası antlaşmalar aracılığıyla bu alandaki uygulamalarını yasadışı kültür varlığı ticaretiyle mücadele ilkeleriyle daha uyumlu hale getirme çabası içerisinde.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İsviçre Federal Konseyi Arasında Arkeolojik Kültür Varlıklarının Yasadışı İthal ve Transit Geçişinin Önlenmesi ile İadesine İlişkin Anlaşma, 2022 yılında

Ankara'da imzalanmış ve 2023 yılında yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 2023). Bu Anlaşmayı, İsviçre'nin, kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle ilişkilendirilen algısından kurtulmak; Türkiye'den daha fazla kültür varlığını sergilemek; kazı ve araştırmalarda işbirliğini sürdürmek ve yasadışı ticaretle mücadelede işbirliğini güçlendirmek için attığı bir adım olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Bununla beraber Anlaşmadaki bazı hükümler, İsviçre'nin geçmiş alışkanlıklarından tamamen vazgeçmediğinin ve yasadışı ticarete konu olan kültür varlıklarını ülkesinde tutmak istediğinin izlerini taşımaktadır.

Çalışmamızda öncelikle kültür varlıklarının yasadışı ticaretinin artış nedenleri üzerinde durulacak, ardından bu ticaretle ulusal ve ulusla-

rarası düzeyde mücadele eden çeşitli aktörler açıklanacaktır. Daha sonra kültür varlığı kaçakçılığıyla mücadelede milletlerarası anlaşmaların rolüne değinilecektir. Çalışmamızın temel konusunu teşkil eden Türkiye ile İsviçre arasında yapılan *Arkeolojik Kültür Varlıklarının Yasadışı İthali ve Transit Geçişinin Önlenmesi ile İadesine İlişkin Anlaşma* ayrıntılı olarak incelenecektir. İsviçre ile Türkiye arasında işbirliğini ve yasadışı ticarete konu olan kültür varlıklarının iadesini konu alan bu Anlaşma'nın, Türkiye açısından asimetrik yani İsviçre lehine izler taşıyan yönleri üzerinde durulacaktır. Belirtmek gerekir ki, asimetrik ve eksik olan yönlerine rağmen Anlaşma bazı kültür varlıklarının İsviçre'den Türkiye'ye iadesini sağlamıştır.

Anlaşma'nın ardından, 11 Ekim 2023 tarihinde Türkiye'nin Bern Büyükelçiliğimizde düzenlenen törenle teslim alınan kültür varlıkları İsviçre'den Türkiye'ye getirilerek Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde muhafaza altına alınmıştır (Fotoğraf: KVMGM, 2023).

Kültür Varlıklarının Yasadışı Ticaretinin Artış Nedenleri ve Bu Ticaretle Mücadelede Aktörler

Kültür Varlıklarının Yasadışı Ticaretini Artıran Faktörler

Yasadışı ticarete konu kültür varlıklarının alıcı bulması, bu ticareti doğrudan teşvik eden temel faktörlerden biridir. Yüksek fiyat ödemeye hazır koleksiyonerler ve kurumlar bulunduğu sürece kaçak kazı ve yasadışı ticaret varlığını sürdürecektir. Özellikle ABD, Fransa, İsviçre, İngiltere ve Almanya'nın da aralarında bulunduğu bazı ülkeler, güçlü sanat piyasaları, yüksek alım gücü ve gelişmiş müzayede altyapıları nedeniyle gelecekte hedef pazar konumunda olmuştur.

Kültür varlıkları, kara para aklama faaliyetlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Yasadışı yollarla elde edilen gelirler, bu varlıkların alım-satımı veya ihracı yoluyla meşru ekonomik faaliyet görünümü kazanabilmektedir.

Kültür varlıklarının yasadışı ticaretinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Yasadışı kazılar, kültür varlıklarının çalınması, bunların taklitlerinin veya sahte kültür varlıklarının yapılması başlıca yöntemleri oluşturmaktadır. Geleneksel yöntemlerin yanı sıra gelişen teknolojiye bağlı olarak yeni ekipmanların kullanılması, karadaki kültür varlıklarının yanı sıra sualtı kültürel mirasa erişimi kolaylaştırmış, yasadışı kazı ve yağmalama faaliyetlerinin artmasına neden ol-

muştur. Laboratuvar tekniklerindeki gelişmeler, taklit veya sahte objelerin sayısını artırmakta; uzmanların dahi gerçeğinden ayırmada zorlandıkları sahte veya taklit kültür varlıklarının yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin, Yunanistan'a iade edilen kültür varlıkları arasında bulunan Büyük İskender'in bronz döküm heykelinin sahte mi yoksa gerçek mi olduğu uzmanlar, arkeologlar ve akademisyenler arasında tartışma yaratmıştır (Deutsche Welle Documentary, t.y.).

Ayrıca son yıllarda IŞİD örneğinde olduğu gibi kültür varlıklarının terörün finansmanında bir araç olarak kullanılması; Bosna-Hersek örneğinde görüldüğü üzere etnik bir grubun tarihsel ve kültürel izlerini silmek amacıyla o gruba ait kültür varlıklarının sistematik biçimde imha edilmesi; Afganistan, Kamboçya, Irak ve Suriye örneklerinde olduğu gibi iktidar değişiklikleri, iç savaşlar ve silahlı çatışmalar nedeniyle kültür varlıklarının kolaylıkla yurt dışına çıkarılabilmesi, yasadışı kültür varlığı ticaretinin küresel düzeyde artmasına yol açmıştır. Bir tahmine göre, yalnızca 2003 ile 2005 yılları arasında Irak topraklarından yaklaşık 400.000 ile 600.000 arasında eser çıkarılmıştır; bu sayı, 1920'lerden bu yana Irak Ulusal Müzesi tarafından kazılar yoluyla toplanan eserlerin üç ila dört katıdır (Koush, 2005, s. 32).

Kültür varlıkları, kara para aklama faaliyetlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Yasadışı yollarla elde edilen gelirler, bu varlıkların alım-satımı veya ihracı yoluyla meşru ekonomik faaliyet görünümü kazanabilmektedir. Özellikle belgenmemiş veya kaçak kazılarla elde edilen kültür varlıklarının piyasaya sürülmesi, finansal işlemlerde iz bırakmadan kara paranın ekonomiye sokulmasını kolaylaştırmaktadır. Nitekim *5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi*

Kùltürel miras kaçakçılığı ve bunun terörle olan bağlantısı, dünya çapında barış, güvenlik ve kùltürel çeşitlilik için çok yönlü bir tehdit oluşturmaktadır (Fotoğraf: UNICRI, 2024).

Hakkında Kanun'un (Resmî Gazete, 2006b) 2(1) (d) maddesinde sayılan *yükümlülükler* arasında “tarihi eser, sanat eseri ve antika ticareti ile iştigal edenler veya bu faaliyetlere aracılık edenler” de yer almaktadır. Belirtmek gerekir ki “...ticaretiyle iştigal edenler” veya “bu faaliyetlerde aracılık edenler” ibareleri dar kapsamlıdır. 5549 sayılı Kanun'un 26. maddesi, *4208 sayılı Karaparanın Aklanmasının Önlenmesine Dair Kanun*'un bazı maddelerini yürürlükten kaldırmıştır. 4208 sayılı Kanun'un 2(a)(4) maddesinde kara paranın kaynakları arasında *2863 sayılı Kùltür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Hakkında Kanun*'daki (Resmî Gazete, 1983) fiillerin işlenmesi suretiyle elde edilen para veya her türlü maddi menfaat ve değer de sayılmıştır. 5549 sayılı Kanun'un

26. maddesi ile 4208 sayılı Kanun'un bu hükmü de yürürlükten kaldırılmıştır. Diğer bir ifadeyle 5549 sayılı Kanun'un aksine, 4208 sayılı Kanun, 2863 sayılı Kanun'da belirtilen suçları karapara aklama kapsamına almıştı (Başak, 1998, s. 27). Söz konusu hükmün yürürlükten kaldırılması sebebiyle 2863 sayılı Kanun'da belirtilen suçlardan elde edilen gelirlerin kara para sayılıp sayılmayacağı hususunda tereddüt oluşabilir. Ancak bu konuda bir belirsizlik bulunmamaktadır. Çünkü 5549 sayılı Kanun'un 2(1)(f) maddesinde “suçtan kaynaklanan malvarlığı değeri” suç geliri olarak tanımlandığından 2863 sayılı Kanun'da düzenlenen kùltür varlıklarına ilişkin suçlardan elde edilen gelirler de 5549 sayılı Kanun kapsamında işlem görecektir.

Kültür Varlıklarının Yasadışı Ticaretiyle Mücadelede Ulusal ve Uluslararası Aktörler

Uluslararası ve ulusal düzeyde farklı aktörler kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadele etmektedir. Bu aktörlerin başında uluslararası kuruluşlar, hükümet dışı kuruluşlar, ulusal ve uluslararası kolluk birimleri ve gümrük idareleri gelmektedir. UNESCO'nun yanı sıra ICOM (International Council of Museums-Uluslararası Müzeler Konseyi), ICOMOS (International Council on Monuments and Sites-Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), WCO (World Customs Organization: Dünya Gümrük Örgütü) başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar; uluslararası ve Avrupa Birliği kolluk kuvvetleri olan INTERPOL (International Criminal Police Organization-Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı) ve EUROPOL (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation-Avrupa Birliği Kolluk Kuvvetleri İşbirliği Ajansı), ulusal kolluk kuvvetleri kültür varlıklarına ilişkin mevzuat ve milletlerarası antlaşmaların uygulanmasında görev almakta (Nafziger, 1985, s. 852); kültür varlığı kaçakçılığının önlenmesi için mücadele etmektedir. Hükümetlerarası bir kuruluş olan INTERPOL'ün kendisine ait bir kolluk kuvveti yoktur. Dolayısıyla INTERPOL sahaya üye ülkelerin kolluk kuvvetleri aracılığıyla inmektedir (Ekşi, 2026, s. 283). INTERPOL, üye devletlerin kolluk kuvvetleri arasında işbirliğini sağlamakta; bu işbirliğine özellikle gümrükleri ve EUROPOL'ü de dahil ederek çok sayıda ülkeyi kapsayan etkin operasyonlar yapmaktadır (Kind, 2011, ss. 175-182). Kültür varlıklarının iadesinde Interpol bir veri tabanı ve akıllı telefon uygulaması geliştirmiştir: "Interpol Çalıntı Sanat Eserleri Veritabanı" (Stolen Works of Art Database) ve "Interpol ID-Art App". 2009 yılında oluşturulan Interpol Çalıntı Sanat Eserleri Veritabanı, çalınan veya kayıp sanat

eserlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı bir veri tabanıdır. 27 Şubat 2026 tarihi itibarıyla 57.000 eserin açıklamaları ve fotoğrafları bir araya getirilmiştir (INTERPOL, t.y.-b). Interpol ID-Art app, 2021 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu uygulama, herkese açıktır. Basit bir şekilde uygulama cep telefonuna indirilebilir. Interpol ID-Art app sayesinde 196 üye ülkeden 57.000'den fazla kültürel objenin yer aldığı Interpol Çalıntı Sanat Eserleri Veritabanı'ndaki bilgilere ulaşabilmektedir (INTERPOL, t.y.-a). Ayrıca Interpol ID-Art app kullanılarak ihbar yapılması da mümkündür. Bir kültür varlığının Interpol Çalıntı Sanat Eserleri Veritabanı'na kaydedilmesi, onun INTERPOL üyesi 196 ülkede aranmasını sağlamakta; yasadışı ticarete konu olmasında caydırıcı rol oynamaktadır (Ekşi, 2026, s. 283). Kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadele EUROPOL'ün görevleri arasındadır. EUROPOL, bu konudaki faaliyetlerini organize malvarlığı suçları (organised property crime) başlığı altında gerçekleştirmektedir (Europol, 2022).

Diğer ülkelerden yasal veya yasadışı olarak aldıkları kültür varlıklarını sergilemede başarılı olan ülkelerde kültür varlıklarının yasadışı ticareti, aralarında Mısır, Yunanistan, Türkiye, Kamboçya, Suriye, Irak'ın da bulunduğu kültür varlığı yönünden zengin olan kimi ülkelerde olduğu kadar yaygın değildir.

Türkiye'de çeşitli idari birimler, kolluk kuvvetleri, mahkemeler ve gümrük yetkilileri kültür varlıklarının yasa dışı ticaretiyle ve yurt dışına kaçırılmasıyla mücadele etmektedir. Gümrük sahası

dışında birinci derece kara askeri yasak bölge ve güvenlik bölgelerinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı personeli; deniz askeri yasak bölge ve güvenlik bölgelerinde Sahil Güvenlik personeli bu konuda kolluk hizmeti vermektedir. Emniyet ve jandarma personeli ise söz konusu askeri alanlar dışında kalan yerlerde; gümrük görevlileri ise hava, deniz, kara ve demiryolu gümrüklerinde ve serbest bölgelerde kültür varlıklarının yasadışı ticarete konu olmasını önlemekle görevlidir (Ekşi, 2024, ss. 100-102). Yurt dışına kaçırılan kültür varlıklarının yerinin tespiti ve iadesi için INTERPOL'den yardım alınmaktadır.

Devletin çeşitli kurumlarının yanı sıra kültür varlıklarıyla ilgili olarak koleksiyonerler; müzeler; kazı başkan ve görevlileri; kültür ve tabiat varlıkları kurulları; müzayede ve antika evleri; kültür varlığı taşımacılığı, ambalajlanması ve sigorta işlemlerini yapan şirketler de kültür varlığı kaçakçı-

lığıyla mücadelede etkin işlev görebilirler. Aslında her ne kadar Anayasa'nın 63. maddesinde kültür varlıklarını koruma görevi devlete verilmişse de bunların yasadışı ticaretiyle mücadeleye bütün toplumun destek vermesi önemlidir. Diğer ülkelerden yasal veya yasadışı olarak aldıkları kültür varlıklarını sergilemede başarılı olan ülkelerde kültür varlıklarının yasadışı ticareti, aralarında Mısır, Yunanistan, Türkiye, Kamboçya, Suriye, Irak'ın da bulunduğu kültür varlığı yönünden zengin olan kimi ülkelerde olduğu kadar yaygın değildir. Bunun çeşitli sebepleri arasında kültürel mirasın bireysel kazanç unsuru olarak değil korunması gereken ortak değer olduğuna dair toplumsal bilinç, sıkı denetim ve mevzuatın etkin uygulanması gelmektedir. Buna karşın ekonomik zorluklar, denetim eksikliği ve siyasi istikrarsızlık, kültür varlığı açısından zengin bölgelerde kaçakçılığı artıran başlıca etkenlerdir.

INTERPOL

LES ŒUVRES D'ART
LES PLUS RECHERCHÉES
THE MOST WANTED
WORKS OF ART

N°55 (b)
Décembre / December 2025

Objets représentés dans la base de données d'INTERPOL.
En cas de découverte ou de renseignement concernant ces objets,
prière d'aviser les services de police de votre pays, ou INTERPOL.

Objects featured in the INTERPOL database.
In the event of discovery or information about these objects,
please inform the police of your country, or INTERPOL.

WWW.INTERPOL.INT

TABLEAU / PAINTING
Par/Ry: Rana Megret
Dimension: 41 x 36,8 cm
Yu/Tha: 26 Sep. 2025
Collection/Private Residence
Dossier/Fls: 2025/369.9
B.C.N./N.C.B. BERL

SCULPTURE / SCULPTURE
Par/Ry: Oskar Holtger
Dimension: 25 cm
Yu/Tha: 13 Jun. 2025
Collection/Art Gallery
Dossier/Fls: 2025/380.1
B.C.N./N.C.B. VEHNA

SCULPTURE / SCULPTURE
Dimension: 2,2 x 8 x 8 cm
Yu/Tha: 1 Jan. 2011 - 31 December 2011
N/A
Dossier/Fls: 2025/238.1
B.C.N./N.C.B. SAHAA

PHOTOGRAPHIE / PHOTOGRAPH
Par/Ry: Tom Hicks
Dimension: 21 x 45 cm
Yu/Tha: 10 Jul. 2024 - 17 Jan. 2025
Edition/Art Gallery
Dossier/Fls: 2025/279.5
B.C.N./N.C.B. WIEHADEN

PEPETE D'OR / GOLD NUGGET
Dimension: 3 x 6 x 3 cm
Yu/Tha: 15 Sep. 2025
(Museum/Aluam)
Dossier/Fls: 2025/234.7
B.C.N./N.C.B. PARIS

ILLUSTRATION / ILLUSTRATION
Par/Ry: Henri Matisse
Dimension: 24 x 44 cm
Yu/Tha: 07 Dec. 2025
(Bibliothèque/Octroy)
Dossier/Fls: 2025/401.5
B.C.N./N.C.B. BRAGA

INTERPOL, her yıl haziran ve aralık aylarında, ülkelere dağıtılan bir poster aracılığıyla en çok aranan sanat eserlerini yayınlıyor (Fotoğraf: INTERPOL, 2025).

Yasadışı kazılar sonucu çıkarılan kültürel objelerin yurt dışına çıkarılması halinde bunlara ait herhangi bir resmi kayıt, fotoğraf, görsel olmadığından bunların Türkiye'ye ait olduğunu ispatlamada bir hayli zorluk yaşanmaktadır. Buna karşın kaçakçılığa konu olmuş objelerin müzelere konulmuş, sergilenmiş, fotoğraflanmış, kayıt altına alınmış, bilimsel çalışmalara konu olmuş, yurt içi ve yurt dışı sergi kataloglarında yer almış olması halinde bunların Türkiye'ye ait olduğunu ispatlamak kolaydır. Kültür varlıklarına ilişkin kapsamlı ve sistematik bir envanterin oluşturulması, çalınan eserlere dair bilgilerin paylaşımı sürecinde kolaylık sağlayabilir ve aksaklıkları giderebilir (Akipek, 1999, s. 82; Ekşi, 2024, ss. 517-518). Dolayısıyla kültürel varlıkların ulusal envanterini tutmak, bu envanterin mümkün olduğunca objenin görsellerinin yanı sıra diğer bilgilerini ayrıntılı olarak içermesini sağlamak önem taşımaktadır. Nitekim 2014 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından "Müze Ulusal Envanter Sistemi" (MUES) projesi başlatılmıştır; MUES Envanter Sistemi, Komisyon ve Eser Değerlendirme Sistemi, Müze Bilgi Sistemi, Laboratuvar Sistemi, Kaçakçılıkla Mücadele Sistemi ve Özel Müze ve Koleksiyoner Sistemi gibi modülleri içeren entegre bir sistemdir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.-b). Henüz çalışmaları devam eden MUES, kültür varlıklarının envanterinin ayrıntılı olarak tutulduğu bir sistem olduğundan yasadışı ticaretle mücadelede önemli bir araç olacaktır.

Daha önce ifade edildiği üzere, Türkiye'de kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadele polis, jandarma, sahil güvenlik ve gümrük muhafaza tarafından yapılmaktadır; buna karşılık İtalya'da Carabinieri Kültürel Mirası Koruma Komutanlığı (Comando dei Carabinieri per la Tutela del Patrimonio Culturale) ihtisas kolluğu olarak görev yapmaktadır (Armağan, 2022; Nistri, 2011).

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi Başkanlığı, kültür varlıklarının yurt dışına kaçırılmasını önlemeye yönelik koruyucu ve önleyici çalışmalar yürütmektedir. Ancak bu birimin doğrudan operasyonel veya kolluk yetkisi bulunmamaktadır (Akkuş & Efe, 2015, s. 418). Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi Başkanlığı, yurt dışına kaçırılan kültür varlıklarının iadesi için çeşitli çalışmalar yapmaktadır (Akkuş & Efe, 2015, s. 418).

Hatta kimi operasyonlarda ele geçirilen kültür varlıklarının sayısı neredeyse bir ülkenin kültür varlığı sayısı kadardır.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Hakkında Kanun, kültür varlıklarına ilişkin 34 farklı suç tipi düzenlemiş ve bu suçlara ilişkin ağır yaptırımlar öngörmüştür (Ülgen, 2020, s. 57; Ülgen, 2026, ss. 161-218). 2863 sayılı Kanun ile düzenlenen suçlara ilişkin davalar ceza mahkemelerinde görülmektedir. Bu suçlardan biri de yurt dışına kültür varlığının izinsiz çıkarılmasıdır (2863 sayılı Kanun'un 32. maddesi; maddeye ilişkin açıklamalar için bkz. Umar & Çilingiroğlu, 1990, ss. 244-248; Ülgen, 2020, ss. 135-174; Töngür, 2018, s. 108). Yasal düzenlemelerde kültür varlığı kaçakçılığı ağır yaptırımlara tabi kılınmasına rağmen kültür varlığı kaçakçılığı önlenememektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Komutanlığı tarafından yapılan operasyonlarda ele geçirilen ve kültürel varlık olduğu değerlendirilen objelerin sayısı çok fazladır. Hatta kimi operasyonlarda ele geçirilen kültür varlıklarının

sayısı neredeyse bir ÷lkenin kùltür varlığı sayısı kadardır. Örneğın, “İstanbul’da 2020 yılının Ocak ve Şubat ayları arasında yapılan operasyonlar sonucunda 3.451 adet sikke ve 267 adet obje olmak üzere toplam 3.718 tarihi eser olabileceğı değerlendirilen obje ele geçirilmiştir” (Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Başkanlığı, t.y.). Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı koordinasyonunda Adana KOM Şube Müdürlüğü tarafından 10 Ağustos 2021 tarihinde eş zamanlı olarak 30 ilde uluslararası tarihi eser kaçakçılığı yapan bir suç örgütüne yönelik “Anadolu” kod adlı operasyon gerçekleştirilmiştir. Bu operasyonda 9.276 adedi yasadışı kazılarla çıkarılmış eser olmak üzere toplam 13.398 tarihi esere el konulmuştur (Haberler.com, t.y.).

Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı tarafından 2025 yılında ÷lke genelinde gerçekleştirilen “Huzurlu Sokaklar Uygulaması” neticesinde 688 adet tarihi eser ele geçirilmiştir (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2025). Emniyet veya jandarma tarafından el konulan eserlerin hangilerinin kùltür ve tabiat varlığı olduğı yapılan incelemelerle tespit edilmektedir. Kùltür ve Turizm Bakanlığının internet sitesinde yayınlanan çalınan ve kaybolan kùltür varlıklarının listesi oldukça uzundur (Kùltür ve Turizm Bakanlığı, 2026; Kùltür ve Turizm Bakanlığı, t.y.-a). Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi Başkanlığının girişimleri sonucunda bazı eserlerin iadesi sağlanmıştır (Kùltür ve Turizm Bakanlığı, t.y.-c).

İstanbul’da 13.01.2020-25.02.2020 tarihleri arasında yapılan operasyonlar sonucunda, toplam 3.718 tarihi eser olabileceğı değerlendirilen obje ele geçirilmiştir (Fotoğraf: EGM, t.y.).

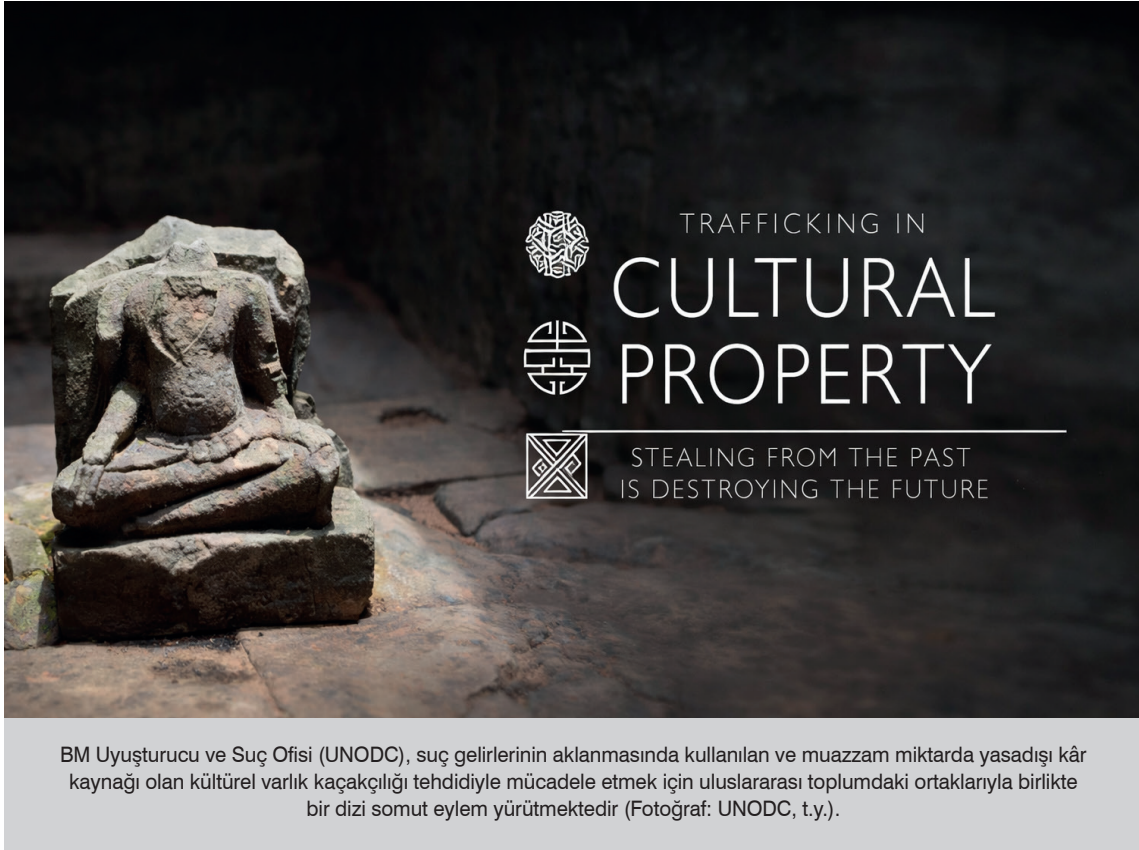
Kültür Varlığı Kaçakçılığıyla Mücadelede Milletlerarası Antlaşmaların Rolü

Kültür varlığı kaçakçılığının önlenmesi devletler arasında işbirliğini gerektirmektedir. Milletlerarası antlaşmalarla idari merciler, adli kurumlar, kolluk kuvvetleri ve gümrükler arasında işbirliği sağlanabilir. Bir antlaşma bulunmazsa dahi işbirliği, milletlerarası nezaket (international comity) ilkesine göre gerçekleşebilir. Ancak milletlerarası nezaket ilkesi devletleri işbirliği yapmaya zorlamaz. Buna karşın, işbirliğinin milletlerarası bir antlaşma ile kurulması, bu işbirliğine hukuki açıdan bağlayıcı nitelik kazandırmakta, taraf devletlerin hak ve yükümlülüklerini belirleyerek şeffaflık oluşturmakta ve böylece işbirliğinin daha etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Özellikle iki taraflı milletlerarası antlaşmalar, çok taraflı antlaşmalara kıyasla, daha hızlı sonuç doğurabilir.

Yasadışı yollarla ülkeden çıkarılmış olan kültür varlıklarını ellerinde bulunduran diğer devletler bunları gönüllü olarak iade edebilir. Ancak kimi durumlarda iade talebinin zamanaşımına uğraması; kültür varlığının, iade talep eden devlete ait olduğunun ispatlanamaması; iyi niyetli müktesibin talep ettiği tazminatın ödenememesi iade taleplerinin reddedilmesi sonucunu doğurabilmektedir. Böyle bir durumda kültür varlığının iadesini talep eden devletler, gerilla taktiklerine başvurabilmektedir (Ekşi, 2024, ss. 291–295). Bu taktikler arasında iadeye yanaşmayan devlette yapılacak olan sergilere kültür varlıklarını ödünç olarak göndermeme, söz konusu ülkeden geleceklerin bilimsel araştırma ve kazılara katılmasına izin vermeme de yer almaktadır (Ekşi, 2024, s. 238). Devletler arasındaki kültür varlıklarının iadesindeki sorunları hukuki bir zemine oturtmak ve iş birliğini sağlamak amacıyla çok taraflı ve iki taraflı milletlerarası antlaşmalar yapılmaktadır. Bu antlaşmalarda han-

gi kültür varlıklarının iadeye konu olacağı, iade usulü ve şartları, gümrükler ve kolluk kuvvetleri arasında işbirliği ve bilgi paylaşımı konularına yer verilmektedir. Eğer antlaşmaya taraf olan bir devlet, onun gereklerini yerine yetirmezse antlaşmayı ihlal etmiş sayılır ve bu bağlamda uluslararası hukuka aykırı davranmış olur.

Kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadeleyi ve işbirliğini öngören çeşitli çok taraflı antlaşmalar yapılmıştır (Ekşi, 2024, ss. 123–213). Kısaca “1970 UNESCO Konvansiyonu” olarak anılan *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlere İlişkin Konvansiyon* (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property) (United Nations Treaty Series, 1972), 1981 yılında Türkiye tarafından onaylanmıştır (Resmî Gazete, 1981). *Çalınan veya Yasa Dışı Yollarla İhraç Edilen Kültürel Objelere İlişkin 1995 UNIDROIT Konvansiyonu* (Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects) (International Institute for the Unification of Private Law [UNIDROIT], 1995), 1970 UNESCO Konvansiyonu’nun tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir (Roca-Hachem, 2005, s. 536; Schneider, 2001, s. 482). *Sınıraşan Örgütlü Suçlara İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi* (United Nations Convention against Transnational Organized Crime-UNTOC) (United Nations Treaty Series, 2000), 2000 yılında imzaya açılmış ve 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından da onaylanan (Resmî Gazete, 2003) Sözleşme, kültür varlıklarına karşı işlenen suçları da kapsamaktadır. “2017 yılında “Lefkoşa Konvansiyonu” (Nicosia Convention) olarak anılan ve Kıbrıs Rum Kesimi’nde imzaya açılan *Kültür Varlıklarına İlişkin Suçlar Hakkında Avrupa Konseyi Konvansiyonu* (Council of Europe Convention on

Offences relating to Cultural Property-CETS No. 221) yapılmıştır (Council of Europe, 2022, s. 2). 1 Nisan 2022 tarihinde yürürlüğe giren Lefkoşa Konvansiyonu, Türkiye tarafından imzalanmamış ve onaylanmamıştır.

Boz'un (2023, s. 101) ve Ekşi'nin (2024, ss. 212–213) de ifade ettiği üzere adında doğrudan kültür varlıkları ibaresi yer almamış olsa bile bazı çok taraflı konvansiyonlar da kültür varlıklarına ilişkin suçlar hakkında uygulanmaktadır (söz konusu konvansiyonların listesi için bkz. Boz, 2023, s. 101; Ekşi, 2024, ss. 212–213). Bu konvansiyonların bir kısmı Avrupa Konseyi ve bir kısmı ise BM tarafından yapılmıştır. Avrupa Konseyi tarafından yapılan ve Türkiye'nin onayladığı milletlerarası antlaşmalar şunlardır: 1959 Ceza İşlerinde Karşı-

lıklı Yardım Avrupa Konvansiyonu (Resmî Gazete, 1968), 1990 Suçtan Kaynaklanan Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, Ele Geçirilmesi ve El Konulmasına İlişkin Avrupa Konseyi Konvansiyonu (Resmî Gazete, 2004a), 1999 Avrupa Konseyi Yolsuzluğa İlişkin Ceza Hukuku Konvansiyonu (Resmî Gazete, 2004b) ve 2005 Suçtan Elde Edilen Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, El Konulması ve Müsaderesi ile Terörizmin Finansmanına İlişkin Avrupa Konseyi Konvansiyonu (Resmî Gazete, 2016a). BM tarafından yapılan ve Türkiye'nin onayladığı milletlerarası antlaşmalar ise şunlardır: 2000 Sınır aşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (Resmî Gazete, 2003) ile 2003 Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Konvansiyonu (Resmî Gazete, 2006a).

Ayrıca kültür varlıklarına ilişkin iki taraflı işbirliği antlaşmaları da yapılmıştır. İki taraflı antlaşmaların ilgili olduğu alanlara göre başlıkları değişmektedir. Aslında bazı antlaşmaların başlığından hareketle anlaşmada kültür varlıklarının yasadışı ticaretine ilişkin hüküm bulunduğu sonucuna varılamamaktadır. Ancak anlaşmanın içeriği okunduğunda kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadelede işbirliğinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, ikili uluslararası anlaşmaların başlıkları ile bu anlaşmalarda kültür varlıklarının korunmasına ve yasa dışı ticaretinin engellenmesine yönelik iş birliğini öngören hükümlere birer örnek verilecektir.

Terör eylemlerinin finansman kaynaklarının kesilmesi, sadece kültür varlıklarının korunması açısından değil ulusal ve uluslararası güvenliğin sağlanması açısından da elzemdir.

(1) Türkiye'nin yaptığı kültürel alanda işbirliğine dair iki taraflı anlaşmaların bir kısmında kültür varlıklarına da yer verilmiştir. Örneğin, “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Panama Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Kültürel İşbirliği Anlaşması*”nın (Resmî Gazete, 2016b) 1-3, 5-13. maddeleri sanat, kültür, arkeoloji, müzecilik, kütüphanecilik, somut olmayan kültürel mirasın korunması, kültürel mirasın korunması, restorasyonu ve bilimsel olarak araştırılması, bu konulara ilişkin kongre, sempozyum ve sergilere iştirak edilmesi konularında işbirliğini düzenlemektedir” (Ekşi, 2024, ss. 85–86).

(2) Gümrük alanında işbirliğine ilişkin iki taraflı antlaşmaların bazılarında kültür varlıklarının yasadışı ticaretinin önlenmesine ilişkin hükümler

yer almaktadır. Örneğin, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Angola Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gümrük Konularında Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması* (Resmî Gazete, 2024), 2021 yılında Luanda’da imzalanmıştır. Bu Anlaşma’nın “hassas eşyanın yasa dışı ticaretine ilişkin bilgiler” başlıklı 8. maddesinde tarih, kültür veya arkeoloji bakımından yüksek değer taşıyan sanat eserlerinin” yasa dışı ticareti ile ilgili olarak taraflardan birinin gümrük mevzuatında suç teşkil eden eylemler hakkında iki devletin birbirine bilgi vermesi düzenlenmiştir (Angola ile Türkiye arasında yapılan antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekşi, 2024, ss. 87–89).

(3) İki taraflı güvenlik antlaşmalarının bazıları kültür ve tabiat varlıkları kaçakçılığı dahil olmak üzere sınıraşan örgütlü suçlarla ilgili düzenleme içermektedir. “Kültür varlıklarının yasa dışı ticareti, terörün finansmanında ve kara para aklamada kullanılan yöntemlerden biridir. Terör eylemlerinin finansman kaynaklarının kesilmesi, sadece kültür varlıklarının korunması açısından değil ulusal ve uluslararası güvenliğin sağlanması açısından da elzemdir. Nitekim Azerbaycan ile Türkiye arasında 2013 yılında Ankarada imzalanan *Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması*’nda (Resmî Gazete, 2017a) kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili sınıraşan suçlarla mücadele, işbirliği yapılacak alanlardan biri olarak belirlenmiştir (Ekşi, 2024, ss. 89–90).

(4) “Türkiye’de yatırım yapacak olan yabancıların yatırımlarının korunması ve teşviki amacıyla çok sayıda devlet ile Türkiye arasında iki taraflı anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmaların önemli bir kısmında kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin olarak alınacak önlemlerin, yabancı yatırımlara getirilen kısıtlama veya yasaklama olarak yorumlanamayacağına dair hükümlere yer verilmiştir. Nitekim *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasın-*

Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ile İsviçre İçişleri Bakanı Alain Berset, Arkeolojik Kültür Varlıklarının Yasa Dışı İthalatı ve Transit Geçişinin Önlenmesi ile İadesine Yönelik Anlaşma'ya imza atıyor (Fotoğraf: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

da Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma'nın (Resmî Gazete, 2017b) 4(1)(c) maddesi uyarınca “işbu Anlaşma'nın hiçbir hükmü, bir Âkit Tarafı; sanatsal, tarihi ve arkeolojik değere sahip olan ulusal hazinelerin korunmasına yönelik olarak uygulanan; ayrımcı olmayan herhangi bir önlemi almayı, sürdürmeyi ya da uygulamayı önleyecek şekilde yorumlanamaz” (Ekşi, 2024, ss. 90–91).

(5) Türkiye, kültür varlığı kaçakçılığının, yasa dışı ticaretinin önlenmesine ve iadesine ilişkin çok sayıda iki taraflı milletlerarası antlaşma yapmıştır (Ekşi, 2024, ss. 68–81). Örneğin, Türkmenistan (Resmî Gazete, 1999) ve Özbekistan (Resmî Gazete, 1998) ile kültürel varlıkların kaçakçılığının önlenmesi ve iadesinin sağlanması konusunda karşılıklı yardımcı öngören anlaşma yapılmıştır.

Yukarıda beş başlık altında topladığımız iki ta-

raflı anlaşmalardan sadece kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadeleyle ilgili olan ve İsviçre ile yapılan anlaşmayı inceleyeceğiz. Aslında bu anlaşma daha önce yazdığımız eserimizde (Ekşi, 2024, ss. 81–83) kısaca ele alınmıştır. Bununla birlikte burada anlaşma ayrıntılı olarak incelenecek ve kültür varlığı yönünden zengin bir ülke ile diğer ülkelerden aldığı kültür varlıklarını sergilemede başarılı bir ülke arasında yapılan anlaşmanın asimetrik yönleri ortaya konulacaktır. Amacımız her ne kadar kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadelede işbirliği için yapılsa da yine de kültür varlığı yönünden zengin kaynak ülkelerle pazar ülkeler arasında yapılan anlaşmalarla pazar ülkelerinin yasadışı yollarla ülkelerine giren kültür varlıklarını iade etmemelerini sağlayacak hukuki kılıfları nasıl başarılı bir şekilde kullandıklarını ortaya koymaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İsviçre Federal Konseyi Arasında Arkeolojik Kültür Varlıklarının Yasadışı İthal ve Transit Geçişinin Önlenmesi ile İadesine İlişkin Anlaşma

Milletlerarası antlaşmaların, kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadele araçlarından biri olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu antlaşmalardan biri, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanı ile İsviçre Federal Konsey Üyesi ve İçişleri Bakanı tarafından 15 Kasım 2022 tarihinde Ankara’da imzalanan antlaşmadır. *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İsviçre Federal Konseyi Arasında Arkeolojik Kültür Varlıklarının Yasadışı İthal ve Transit Geçişinin Önlenmesi ile İadesine İlişkin Anlaşma’nın başlangıç kısmında, Anlaşma’nın, her iki devletin taraf olduğu 1970 UNESCO Konvansiyonu’nun uygulanması için yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Anlaşma’nın giriş kısmında “kültür varlıklarının çalınmasının, yağmalanmasının, yasadışı ithalinin ve ihracının yasal kültür mübadelesini sekteye uğrattığına” vurgu yapılması da önemlidir.*

Anlaşma’nın incelemesine geçmeden önce bir hususun açıklığa kavuşturulması faydalı olacaktır. “Treaty”, “convention”, “agreement” kavramlarının Türkçe karşılığı olarak Resmî Gazete’de bazen “antlaşma”, bazen “antlaşma” ve özellikle son yıllarda “sözleşme” kavramları kullanılmaktadır. Burada, Türkçe karşılıkların bazen yerinde kullanılmadığına değinmeden, aşağıdaki açıklamalarda “anlaşma” kavramının kullanılmasının sebebinin, Resmî Gazete’de yayımlanan metinde de aynı kavramın yer alması olduğunu belirtmek isterim.

Anlaşma’nın Konusu ve Kapsamı

Türkiye ile İsviçre arasında yapılan Anlaşma’nın temel konusu ve amacı “kültür varlıklarının yasadışı transferini” önlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için iki ülke arasında kültür varlıklarının ithalatı, transit

geçışı ve ayrıca iadesi düzenlenmiştir (md. I/1).

Anlaşma’nın ekinde hem Türkiye’nin hem de İsviçre’nin iadesini talep edebileceği kültür varlığı kategorileri belirlenmiştir. Anlaşma’nın ekinde İsviçre açısından kültür varlığı kategorileri taş, maden, seramik, cam ve cam macunu, kemik, ahşap, deri/kumaş/çeşitli organik materyaller, resim ve kehribar olarak belirlenmiştir. Ancak bu sayımın tahdidi olmadığı belirtilmiştir. Buna karşın iadeye konu kültür varlıkları açısından zaman kısıtlaması getirilmiştir. Anlaşma “tarih öncesi zamanlardan 1500 M.S.’ye kadar olan döneme ait objeler için geçerli olacaktır”. Aynı zaman kısıtlaması Türkiye’nin iadesini talep edebileceği kültür varlıkları için de öngörülmüştür. Türkiye tarafından iadesi talep edilebilecek kültür varlığı kategorileri ise taş, maden, seramik, ahşap, kemik ve fildişi, cam, belgeler, tekstil, alçı ve sıva, insan ve hayvan kalıntıları, fosiller ve diğerleri (duvar resimleri, taş sanatı, panel resimleri) olarak belirlenmiş olmakla beraber bu sayım tahdidi değildir.

Anlaşma’nın IV(1)(b) maddesi uyarınca iade talebi, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra yasadışı olarak ithal edilmiş olan kültür varlıkları açısından uygulanacaktır. O halde 2023 yılı öncesi yasadışı yollarla İsviçre’ye kaçırılan kültür varlıklarının iadesi Anlaşma’ya istinaden talep edilemeyecektir. Ancak bunların gönüllü olarak veya mevzuat ve iki devletin taraf olduğu diğer milletlerarası antlaşmalar uyarınca iade edilmesinin önünde elbette bir engel bulunmamaktadır.

Anlaşma’nın Süresi

Anlaşma’nın XV. maddesi uyarınca, Anlaşma’nın süresi 5 yıldır. Fakat taraflarca 6 ay önceden diplomatik yollarla bildirimde bulunulmaması halinde Anlaşma’nın süresi 5 yıllık sürelerle kendiliğinden uzayacaktır. Anlaşma sona erdirilse dahi derdest olan davalar bundan etkilenmeyecektir. Anlaşma’nın süreli olarak yapılması isabetli olmamıştır. Zira bir kültür varlığının iadesi hususunda taraf devletler arasında siyasi veya diplomatik bir gergin-

liğin ortaya çıkması halinde, Anlaşma'nın süresinin dolmasının beklenmesi ve bu süre dolana kadar yükümlülüklerin fiilen askıya alınması mümkün hale gelebilecek; bu durum, anlaşmanın 6 ay önceden bildirimde bulunularak sonlandırılmasına zemin hazırlayacaktır.

Anlaşma'nın Uygulanmasında İsviçre ve Türkiye'nin Yetkili İdari Birimleri ve Görevleri

Anlaşma'nın IX. maddesinde Türkiye açısından yetkili idare olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı; İsviçre Konfederasyonu açısından Federal İçişleri Bakanlığı, Federal Kültür Ofisi, Kültür Varlıklarının Uluslararası Transferi İhtisas Kurumu (Federal Department of Home Federal Office of Culture Specialized Body for the International Transfer of Cultural Property) yetkilendirilmiştir. Söz konusu idari birimler doğrudan iletişime geçebilirler. Anlaşma'nın ekinde hem Türkiye'nin hem de İsviçre'nin Anlaşma'nın kapsamına giren kültür varlıklarının kategorileri belirlenmiştir. Her iki devletin yetkili idari birimleri her iki listede yer alan kategorilerde liste halinde belirtilen kültür varlıklarını etkileyen hırsızlık, yağma, kayıp ve diğer olayları yetkili idareler aracılığıyla birbirine bildireceklerdir (md. X/1). İsviçre ve Türkiye kültür varlıklarının devrine ilişkin iç hukuklarında meydana gelen her türlü değişikliği derhâl ve karşılıklı olarak bildireceklerdir (md. X/2).

Söz konusu yetkili idareler, Anlaşma'nın uygulanmasını düzenli olarak gözden geçirirler; gerekli olan hallerde Anlaşma'da değişiklik yapılmasını önerebilirler; kültürel mübadele alanında işbirliğinin artmasını teşvik edecek teklifleri de görüşebilirler. Her iki devletin yetkili idari makamlarının temsilcileri en geç bu Anlaşmanın süresinin sonunda, İsviçre'de veya Türkiye'de bir araya geleceklerdir. Ayrıca, özellikle kültür varlıklarının devri konusunda yürürlükte olan hukuki düzenlemeler ve idari yapılarda önemli değişiklikler konusunda toplantı düzenlenebilir (md. XII).

Anlaşma'nın Uygulanmasında Doğrudan veya Dolaylı Rolü Bulunan İsviçre ve Türkiye'deki Kurumların Bilgilendirilmesi

Anlaşma'nın VII. maddesi, Anlaşma'nın içeriğinin ilgili makamlara veya kurumlara duyurulmasına ilişkin esasları düzenlemektedir. Buna göre taraflar, Anlaşmanın hükümlerini; özellikle kültür ve sanat alanında faaliyet gösteren kişi ve kuruluşlar, koleksiyonerler ile gümrük ve ceza kovuşturması makamları gibi Anlaşmadan etkilenen çevrelere açıklamak ve bu kesimlerin bilgilendirilmesini sağlamakla yükümlüdür (md. VII). Amaç kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle doğrudan veya dolaylı olarak mücadele eden idari ve adli mercileri Anlaşma'nın varlığından haberdar etmektir.

Yasadışı İthalatın Yasaklanması

Yasadışı ticarete konu olan kültür varlıkları kimi zaman değersiz objeler olarak gümrüğe beyan edilebilmekte veya üzerinde onların kültür varlığı olduğunun görünür kılınmasını engelleyecek bazı işlemler yapılmaktadır. Ayrıca kültür varlığının ithalatını yapan ülkenin mevzuatında ihracat ve ithalat izin belgesinin alınması zorunluluğu olmayabilir. Bu nedenle Anlaşma'nın II. maddesinde Anlaşma'nın diğer tarafı kültür varlıklarının ihracatı için izin alınmasını şart koşuyorsa, bu izin, gümrük idarelerine ibraz edilmesi yükümlülüğü öngörülmüştür. Bu maddede ayrıca ithalat ülkesinin gümrük yetkililerinin, ihracat ülkesinin yasal düzenlemelerine uyulduğunun kanıtlanması şartını öngörmüştür. Elbette ithalat ülkesinin gümrük yetkililerine sunulan ihracat izinleri de dahil ihracata ilişkin belgelerin sahte olması olasılığı vardır. Eğer belgelerin sahte olduğu anlaşılırsa kültür varlıkları ihraç ülkesine iade edilecektir. Bu belgelerin sahte oldukları anlaşılmaksızın ithalatına izin verilebilir. Ancak böyle bir durumda kültür varlığının Anlaşma'da öngörülen usul uyarınca iade edilmesi gerekir.

Ayrıca gümrük beyannamesinde kültürel varlığın türünün yanı sıra “üretim yerinin veya arkeolojik ya da paleontolojik kazıların sonucunda elde edilmişse, kültür varlığının çıkarıldığı yerin mümkün olduğunca ayrıntılı bir açıklaması” gerekmektedir (md. II).

Anlaşma Uyarınca Yasadışı İthalata Konu Kültür Varlıklarının İadesi

Gönüllü İade

Anlaşma'nın IV(4). maddesi uyarınca iadede asıl olan gönüllülüktür. Üstelik gönüllü olarak iade edilen kültür varlıkları konusunda zamanaşımı süresi uygulanmayacaktır. Bu maddeye göre, “Anlaşma'nın tarafları, diğerine yasadışı olarak ithal edilmiş olan kültür varlıklarının karşılıklı iyi niyet çerçevesinde ve *zaman kısıtlaması olmaksızın* gönüllü iadesine ilişkin müzakereleri destekler”. Eğer yasadışı olarak bir âkit devlete ithal edilen kültür varlığı gönüllü olarak iade edilmiyorsa o zaman dava açılacaktır.

Dava Yoluyla İade

Yetkili Mahkeme ve Uygulanacak Hukuk

Anlaşma'nın III. maddesi kültür varlıklarının iadesine ilişkin olarak yetkili mahkemeyi, uygulanacak hukuku ve idari destek usullerini düzenlemektedir. Buna göre, Anlaşma'nın taraflarından biri, ülkesinden yasadışı yollarla çıkarılan ve diğer devlete götürülen bir kültür varlığının iadesi için dava açabilir. Bu davada kültür varlığının bulunduğu devletin mevzuatı uygulanacaktır.

İsviçre, kültür varlıklarının yurt dışına iadesi için özel bir kanun yapmıştır. Bu Kanun kısaca “Kültür Varlıkları Transfer Kanunu” (Cultural Property Transfer Act) olarak anılan *Kültür*

Varlıklarının Uluslararası Transferine İlişkin Federal Kanun'dur (Federal Act on the International Transfer of Cultural Property-CPTA). Kültür Varlıkları Transfer Kanunu, sözkonusu varlıkların İsviçre'ye ithalatını, transit geçişini, ihracatını, İsviçre tarafından iadesini ve yasa dışı transferlere karşı alınacak önlemleri düzenlemektedir.

Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun başlangıç kısmında ifade edildiği üzere, bu Kanun'un dayanaklarını İsviçre Federal Anayasası'nın 69(2). maddesi ile 95(1). maddesinin yanı sıra 1970 UNESCO Konvansiyonu ve *2001 UNESCO Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına İlişkin Konvansiyon* oluşturmaktadır. Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun 7. maddesi uyarınca ithalat sırasında ihracat izninin sunulması gerekir. İsviçre, 1970 UNESCO Konvansiyonu'nun uygulanması için bu Konvansiyona taraf bazı devletlerle iki taraflı anlaşmalar da yapmıştır (Siehr, 2008, s. 409). İsviçre'nin Türkiye de dahil iki taraflı anlaşma yaptığı diğer ülkelerden İsviçre'ye ithal edilen kültür varlıkları için ihracat izin belgesi aranılmaktadır (Federal Office of Culture, 2023). Federal Konsey; İtalya, Yunanistan, Kolombiya, Mısır, Kıbrıs Rum Kesimi, Çin, Peru, Meksika, Türkiye ve Bolivya ile ikili anlaşmalar yapmıştır (Federal Office of Culture, 2026).

Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun 3. maddesine göre, İsviçre kültürel mirası açısından büyük önem taşıyan (significant importance for the Swiss cultural heritage) ve Federal Sicil'de (Federal Register) tescil edilmiş olan kültür varlıkları, kazandırıcı zamanaşımı yoluyla veya iyi niyetle iktisap edilemeyeceği gibi İsviçre'nin iade hakkı zamanaşımına tabi değildir.

Türkiye, devlete ait kültür varlıklarının iadesinde zamanaşımı süresi uygulamamaktadır.

Buna karşın İsviçre uygulamaktadır. Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun 9(1). maddesine göre, yasadışı olarak İsviçre'ye ithal edilmiş bir kültür varlığını elinde bulunduran kişiye karşı söz konusu kültür varlığının ait olduğu devlet tarafından iade davası açılabilir. Ancak yabancı bir devlet tarafından kültür varlığının iadesi için açılacak olan dava zamanaşımına tabidir. 9(4). madde uyarınca yabancı devletin iade talebini, kültür varlığının nerede bulunduğu ve kimin elinde bulunduğu öğrendiği tarihten itibaren 1 yıl içinde kullanılması gerekir. Ancak iade talebi, kültür varlığının hukuka aykırı olarak ihraç edilmesinden itibaren en geç 30 yıl sonra zamanaşımına uğrar. Zamanaşımı, Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun görüşmeleri sırasında en tartışmalı konulardan biri olmuştur (Noth & Noth, 2005, s. 81). Kanun'un gerekçesinde 9. maddeye ilişkin görüşmeler sırasında ulusal mevzuata göre özel korumaya tabi olan kamu koleksiyonları ve dini koleksiyonlar (public collections and ecclesiastical collections) açısından zamanaşımı süresinin 75 yıl olarak öngörülmesi veya iade davalarının zamanaşımına tabi kılınmaması hususlarının görüldüğü, fakat sonradan bu fikirden vazgeçildiği ifade edilmiştir (Federal Department of the Interior, 2001, s. 197).

İade Davasında Zamanaşımının Tabi Olduğu Hukuk

Anlaşma'nın IV(3). maddesine göre, iade talebi, kültür varlığının yasadışı olarak bulunduğu devletin mevzuatına tabidir. Örneğin, Türkiye, yasadışı yollarla Türkiye'den çıkarılan ve İsviçre'ye ithal edilen bir kültür varlığının iadesi için dava açmak isterse, zamanaşımı süresi İsviçre hukukuna göre belirlenecektir.

Aleyhine İade Davası Açılan Devletin Görevleri

Anlaşma uyarınca kültür varlığının bulunduğu yerdeki yetkili idare, yani Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı veya İsviçre Federal İçişleri Bakanlığı Federal Kültür Ofisi Kültür Varlıklarının Uluslararası Transferi İhtisas Kurumu, kültür varlığının yerinin tespiti; yetkili mahkemenin belirlenmesi; uzman avukatların bulunması; iade gerçekleşinceye kadar kültür varlığının geçici olarak muhafaza altına alınması ve koruyucu bakımının sağlanması; kültür varlığının ülkesine yasadışı ithalatının nasıl gerçekleştiğinin araştırılması ve elde edilen bilgilerin karşı tarafla paylaşılması hususlarında davayı açan tarafa idari destek ve tavsiye sağlayacaktır (md. III/4).

Dava Açan Devletin İspatla Yükümlü Olduğu Hususlar

Kültür varlığının iadesi için dava açan devletin, IV. madde uyarınca bu varlığın Anlaşma'nın ekinde yer alan listelenen kategorilerden birine girdiğini ve Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden sonra diğer devlete yasadışı olarak ithal edildiğini kanıtlamalıdır. Anlaşmanın 1(2) maddesinde, Anlaşmanın münhasıran (exclusively) ekte listelenen kültürel varlık kategorilerine uygulandığını belirtmektedir. Bu hüküm, Anlaşmanın kapsamının yalnızca bu kategorilerle sınırlı olduğu izlenimini vermektedir. Ancak, neyse ki Anlaşma'nın ekinde, "listelenen objeler dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere" ifadesi yer aldığından, kapsamın daha geniş tutulduğu ve sadece belirtilen kategorilerle sınırlandırılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden önce* İsviçre veya Türkiye'ye yasadışı yollarla ithal edilen kültür varlıklarının iadesinin kapsam dışı tutulması da Anlaşma'nın zayıf noktalarından biridir.

İade Talebinin Askıya Alınacağı Haller

Anlaşma'nın IV(2). maddesinde sayılan hallerde, davaya bakan mahkeme iade talebini yerine getirmez ve askıya alabilir. Bu haller şunlardır: (1) İade isteyen devletin ülkesinde doğal afetlerin veya (2) silahlı çatışmaların ya da (3) kültür varlığını tehlikeye düşüren diğer istisnai olayların olması sebebiyle kültür varlığını koruyamaması.

Dikkat edilecek olursa iade istemi reddedilmekte, mücbir sebeplere bağlı olarak iade istemi askıya alınmaktadır. Askıya alma açısından bir üst süre öngörülmemekle beraber maddenin ifadesinden söz konusu olaylar nedeniyle kültür varlığının korunması mümkün olmayacağı sürece askıya alma devam edecektir. Ancak burada iade talep eden devletin, söz konusu kültür varlığının başka bir ülkeye iadesini talep edip edemeyeceği konusunda bir açıklık yoktur. Anlaşma'nın iki devlet arasında yapılması sebebiyle iadenin de bu iki devletten birine yapılması anlayışından hareket edilmiştir. Fakat örneğin, Türkiye'ye deprem sebebiyle iade edilemeyen bir kültür varlığının KKT-C'ye iade edilmesi istenseydi İsviçre bunu kabul etmek zorunda kalır mıydı sorusunun cevabı Anlaşma'da yoktur. Bununla beraber iade davasında uygulanacak hukuk, İsviçre mevzuatı olacağından bu soruya İsviçre hukuku uyarınca cevap aranacaktır.

İade Talep Eden Devletin Karşılama ile Yükümlü Olduğu Masraflar ve Tazminat

Kültür varlığının iadesini talep eden âkit devlet, onun korunması, bakımı ve iadesi için gerekli olan masraflara katlanacaktır (md. V/1). İade talep eden âkit devlet, ayrıca 1970 UNESCO Konvansiyonu'nun 7(b)(ii) maddesinde de

öngörüldüğü üzere, kültür varlığını iyi niyetle iktisap etmiş kişiye adil bir tazminat ödeyecektir. Tazminatın tutarı davanın açıldığı devletin hukukuna göre belirlenecektir. Kültür varlıklarının iadesi davalarında karşılaşılan en tatsız durumlardan biri de bir devletin kendisine ait bir kültür varlığını geri alırken tazminat ödemek zorunda kalmasıdır. Ayrıca bu tazminatın iadeyi yapacak olan devletin hukukuna göre belirlenmesi kimi zaman tazminat tutarının yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, iade için dava açan Türkiye olmasına rağmen İsviçre mahkemesi tazminat tutarını belirlerken kendi hukukunu uygulayacaktır. Tazminat tutarının yanı sıra tazminatın adil olması da İsviçre hukukuna göre belirlenecektir.

Kültür Varlığının İadesi Sonrası Yükümlülükler

Anlaşma'nın VI. maddesi iade sonrası kültür varlığını alan devlete birtakım yükümlülükler yüklemiştir. Dava yoluyla kültür varlığını geri alan devlet, onu, (1) makul ölçüde koruyacak; (2) erişilebilir olmasını sağlayacak ve (3) iadeyi yapan devlette düzenlenecek olan sergilere gönderecektir. Burada erişilebilir olmaktan kasıt bilimsel araştırmalarda kullanılması, ziyarete açılması ve sergilenebilir olmasını ifade etmektedir.

Kültür varlığını geri alan devletin iade sonrası yükümlülüklerini düzenleyen VI. madde yalnızca iade için dava açılması halinde uygulanacaktır. Buna karşın gönüllü iade halinde uygulanmayacaktır. Zira VI. maddede "the party filing suit" ifadesi kullanılmıştır.

Anlaşma'nın VI. maddesi, kültür varlığı açısından Türkiye kadar zengin olmayan ancak sergileme konusunda oldukça başarılı olan İsviçre'nin

iade ettiği kültür varlıklarından yararlanmaya devam edeceğinin göstergesidir.

Türkiye-İsviçre Kültürel İşbirliği ve Eğitimin Teşvik Edilmesi

Anlaşma'nın VIII. maddesi İsviçre ile Türkiye arasında kültürel işbirliğini ve eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesini düzenlemiştir. Bu madde uyarınca taraflar; tecrübe alışverişinde bulunulması, ortak projelerin hayata geçirilmesi ile seminer, çalıştay ve benzeri toplantıların düzenlenmesi gibi faaliyetleri teşvik etmeyi taahhüt etmektedir. Ayrıca ören yerleri ve antik anıtların muhafazası ve tanıtımı ile arkeoloji ve etnografya müzelerine ilişkin konular, işbirliği alanları arasında sayılmaktadır. Bunun yanı sıra her iki tarafın da ilgi alanına giren arkeoloji sergilerinin karşılıklı olarak mübadelesi veya ortak şekilde düzenlenmesi de madde kapsamında öngörülen işbirlikleri arasında yer almaktadır.

İşbirliği sadece iki devlet arasında öngörülmüştür. Daha önce ifade ettiğimiz üzere UNESCO, INTERPOL, ICOM ve WCO kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle uluslararası düzeyde mücadele eden organizasyonlardır. Her ne kadar iki devlet arasında yasadışı kültür varlığı ticaretiyle mücadelenin çerçevesini çizen bir anlaşma yapılmış olsa da Anlaşma'nın uygulanması sırasında söz konusu organizasyonlardan bilgi, destek ve yardım alınması ihtiyacı ortaya çıkabilir. İşte bu sebeple İsviçre ve Türkiye'nin, Anlaşma'nın yürütülmesinde UNESCO, INTERPOL, ICOM ve WCO başta olmak üzere kültür varlıklarının yasadışı transferiyle mücadele etmekten sorumlu uluslararası kurumlarla işbirliği yapması öngörülmüştür (md. XI).

Anlaşma'nın Kültür Varlıklarının Yasadışı Ticaretinin Önlenmesine İlişkin Diğer Çok Taraflı ve İki Taraflı Anlaşmalarla İlişkisi

Türkiye ile İsviçre arasındaki Anlaşma, 1970 UNESCO Konvansiyonu'nun uygulanmasını sağlamak üzere yapılmıştır. Bu Konvansiyon'un yanı sıra diğer iki taraflı ve çok taraflı anlaşmalarla ilişkisi de düzenlenmiştir. Anlaşma'nın "diğer uluslararası anlaşmalarla ilişki" başlığını taşıyan XIII. maddesine göre, bu Anlaşma, İsviçre ve Türkiye'nin taraf olduğu diğer çok taraflı, iki taraflı milletlerarası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini hiçbir şekilde etkilemez. Ayrıca "*Ceza İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşmaya Dair 20 Nisan 1959 Tarihli Avrupa Sözleşmesi* (Resmî Gazete, 1968), kültür varlıklarının kanunsuz transferinin önlenmesi açısından özellikle önemlidir ve bu Sözleşme geçerli olmaya devam edecektir."

Anlaşma'nın Uygulanması ve Yorumu Konusunda Türkiye ve İsviçre Arasında Ortaya Çıkabilecek Uyuşmazlıkların Çözümü

Anlaşma'nın XIV. maddesinde iki devlet arasında Anlaşma'nın yorumlanması ve uygulanmasından kaynaklanacak olan uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü kabul edilmiştir. Henüz *uyuşmazlık boyutuna varmamış yorum ve uygulama farklılıkları* ile *uyuşmazlık boyutuna varmış yorum ve uygulama farklılıkları* arasında ayırım yapılmıştır. Anlaşmanın uygulanması konusunda genel veya belirli bir durumla ilgili olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İsviçre Federal İçişleri Bakanlığı Federal Kültür Ofisi Kültür Varlıklarının Uluslararası Transferi İhtisas Kurumu sözlü veya yazılı görüş teatisinde bulunacaklardır. Anlaşma'nın yorumlanmasına, uygulanmasına ve yürütülmesine ilişkin anlaşmazlıklar, istişarelere ve müzakerelere konu edilebilir.

Sonuç

İsviçre bir yandan üçüncü ülkelerden kültür varlıklarını ödünç almakta ve sergilemekte (Noth & Noth, 2005, s. 73) diğer yandan sınıraşan güvenli ülke (extraterritorial safe havens) diğer bir ifadeyle sınıraşan sığınma (extraterritorial refuge) olanağı sağlamaktadır (Ekşi, 2025, ss. 126–127). Ayrıca İsviçre, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren kültür varlıklarının ithalatında ABD, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra önemli bir pazar ülkesi haline gelmiştir (Federal Department of the Interior, 2001, ss. 183–184; Noth & Noth, 2005, s. 73). Milyarlarca dolar değerinde kültür varlığının ülkeye getirildiği; açılan davaların ülkenin yasadışı kültür varlığı ticareti açısından önemli bir merkez olduğunu (hub in the unlawful transfer) gösterdiği (Gisler, 2016); basında yer alan bu yöndeki haberlerin ve açılan davaların İsviçre'nin kültür varlıklarını koruma ve bu alandaki uzmanlığına ciddi zarar verdiği Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun gerekçesinde belirtilmiştir (Federal Department of the Interior, 2001, ss. 183–184). İsviçre'nin yasadışı ticarete cazibe merkezi olmasının en önemli sebeplerinden biri 1970 UNESCO Konvansiyonu'nun uygulanması için yapılan Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden ve iki taraflı anlaşmaların yapılmasından önce kültür varlıklarının İsviçre'ye serbestçe ithal edilebilmesi ve diğer ülkelerin ihracat yasaklarına ilişkin mevzuatın dikkate alınmamasıydı (von Segesser & Jolles, 2005, ss. 187–188). Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 2005 yılından beri yaptığı iki taraflı antlaşmalarda diğer devletin ihracat mevzuatına uyulması zorunluluğu getirilmiştir. Nitekim Türkiye ile yapılan Anlaşma'da Türkiye'nin ihracat mevzuatına uyulduğunun İsviçre gümrüklerine kanıtlanması zorunludur.

Milletlerarası antlaşmalar çalınmış veya yasadışı yollarla ülkeden çıkarılmış olan kültür varlıklarının iadesinde önemli birer araçlardır. Nitekim İsviçre ile yapılan Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinin ardından 37 kültür varlığının iadesi sağlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Yine bu Antlaşma kapsamında 7 kültür varlığının İsviçre'den iadesi sağlanmış ve Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmeye başlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

İade konusu kültür varlıklarının belirli kategorilerle sınırlandırılması, kapsamı daraltarak bazı önemli eserlerin iadesini engelleyebilme ve kültürel mirasın bütünselliği açısından sınırlayıcı bir durum yaratma risklerini beraberinde getirmektedir.

Bununla birlikte, Anlaşma'nın bazı yönlerden zayıf ve Türkiye aleyhine asimetric olduğunu belirtmek gerekir. Kanaatimizce Anlaşma'nın zayıf ve asimetric olan yönleri şunlardır:

(1) Anlaşma'nın 5 yıllık süreyle yapılması ve 5 yılın dolmasına 6 ay kala Türkiye veya İsviçre tarafından feshedilmedikçe 5 yıllık sürelerle anlaşmanın süresinin kendiliğinden uzaması, Anlaşma'nın uzatılmaması riskini doğurabilir.

(2) İadesi istenecek kültür varlığının, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra o ülkeye yasadışı yollarla ithal edilmesi (md. IV/1-b), Anlaşma'nın en zayıf noktasını teşkil etmektedir.

(3) İade davasında yasadışı ithalatın yapıldığı devletin hukukunun uygulanması (md. III/3), Türkiye açısından bir asimetric teşkil etmektedir.

2024 yılında M.S. 5'inci ve 7'nci yüzyıllar arasına tarihlenen bir kandilin İsviçre'den Türkiye'ye iadesi sağlanmıştır (Fotoğraf: KVMGM, 2024).

(4) Madde IV(3) uyarınca iade davalarının zamanaşımı süresinin iadeyi yapacak devletin mevzuatına tabi kılınması, özellikle kültür varlıklarının yerinin uzun yıllar sonra tespit edildiği durumlarda, iade taleplerinin zamanaşımı gerekçesiyle reddedilmesine neden olabilir.

(5) Kültür varlığını iade edecek kişinin iyi niyetli olması sebebiyle iade talep edenin tazminat ödemesi, 1970 UNESCO Konvansiyonu'nun 7(b)(ii) maddesinde kabul edilmiştir. Türkiye ile İsviçre arasında yapılan Anlaşma'nın V(2). maddesinde bu hükme atıf yapılmış ve iade talep eden devletin, kültür varlığını iyi niyetle edinmiş kişiye *adil* bir tazminat ödemesi öngörülmüştür.

Aşağıda, yukarıda beş başlık altında toplanan hususların Türkiye aleyhine asimetrik sonuçlar doğurmasının nedenleri incelenecektir.

Bu Anlaşma kapsamında en fazla iade talep edecek devlet, Türkiye'dir. Yoğun şekilde kültür varlığı iadesiyle karşı karşıya kalan İsviçre veya Anlaşma'nın yorumlanması ve uygulanmasında İsviçre ile Türkiye arasında ortaya çıkan farklılıklar, 5 yıllık sürenin dolmasına 6 ay kala Anlaşma'nın feshedilmesi ve süresinin uzatılmaması riskini doğurabilir.

İade konusu kültür varlıklarının belirli kategorilerle sınırlandırılması, kapsamı daraltarak bazı önemli eserlerin iadesini engelleyebilme ve kültürel mirasın bütünselliği açısından sınırlayıcı bir durum yaratma risklerini beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte gerek Türkiye gerekse İsviçre açısından, Anlaşma ekindeki iki listede belirtilen kategorilerin sınırlı olmadığı ifade edildiğinden, bu kategorik belirleme gerçek anlamda Anlaşma'nın uygulama alanını daraltmayacaktır.

Ancak Anlaşma'ya zaman açısından getirilen iki sınırlama, onun uygulama alanını daraltmaktadır. Birinci zaman sınırlaması, Anlaşma'nın eklerinde yer almaktadır ve buna göre Anlaşma "tarih öncesi zamanlardan 1500 M.S.'ye kadar olan döneme ait objeler için geçerli" olacaktır. İkinci zaman sınırlaması, iade davasına ilişkin IV(1)(b) maddesinde yer almaktadır ve buna göre sadece Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra yasadışı olarak ithal edilmiş objelerin iadesi istenebilecektir. Anlaşma'nın yalnızca yürürlüğe girdikten sonra yasadışı yollarla ithal edilen kültür varlıklarının iadesi taleplerine uygulanması, yürürlük tarihinden önce gerçekleşmiş yasadışı ticareti kapsam dışında tutarak Anlaşma'nın kapsayıcılığını zayıflatmaktadır.

Özellikle kara paranın aklanması için kültür varlıklarının satın alınması örneğinde olduğu gibi satın alma bedelinin gerçek değerinden çok yüksek tutulması ihtimali vardır.

Anlaşma kapsamında en fazla iade talebinde bulunacak olan ülke Türkiye'dir. Türkiye tarafından açılacak olan iade davalarında yasadışı ithalatın yapıldığı devletin hukukunun uygulanması, iade talebinde bulunan taraf yerine iade edecek tarafı koruyan İsviçre hukukunun uygulanması sonucunu doğuracaktır.

Anlaşmanın IV(3). maddesi uyarınca iade taleplerinin kültür varlığının yasa dışı yollarla ithal edildiği ülkenin mevzuatına tabi olması, meşru iade taleplerinin reddedilmesine yol açabilmek-

tedir. Zamanaşımı süresi dolana kadar kültürel objenin saklanması ve süre dolduktan sonra gün ışığına çıkarılması kültür varlıklarıyla ilgilenen aktörlerce bilinen yöntemlerden biridir (Velioglu Yıldızcı, 2023, s. 67). Amaç, kültür varlıklarının yasadışı ticaretiyle mücadele ve yasadışı olarak yerlerinden edilmiş kültür varlıklarının iadesini sağlamak olduğundan Anlaşma'da iade davalarında ulusal mevzuatta öngörülmesi olsa bile zamanaşımı süresinin uygulanmayacağı yönünde bir hüküm konulması daha isabetli olurdu.

Son olarak, Türkiye ile İsviçre arasındaki Anlaşma uyarınca iade talep eden devlet, ülkesinden yasadışı yollarla çıkarılan ve kendisine ait olan kültür varlığını geri alırken bile iyi niyetle iktisap edene belirli bir meblağı ödemekle yükümlü kılınmaktadır. İade talep eden devletin, kültür varlığını iyi niyetle edinmiş kişiye adil bir tazminat ödemesi, zaten kültür varlığı yasadışı ticarete konu edildiği için mağdur olan devleti ikinci defa mağdur duruma düşürmektedir. Kültür varlığı ticareti yapan aktörlerin, söz konusu varlığın yasa dışı işlemlere tabi olduğunu bilmemeleri ve iyi niyetli müktesip olarak kabul edilmeleri, hayatın olağan akışına aykırıdır. Bu hususun, kültür varlıklarının yasa dışı ticaretine ilişkin yeni milletlerarası anlaşmalar yapılırken tekrar değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Ayrıca iyi niyetin ispatı da ayrı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Türkiye ile İsviçre arasındaki Anlaşma'da ödenecek tazminatın yapılan koruma ve bakım masraflarının yanı sıra satın alma bedelinin gözönünde bulundurulması "adil" şekilde (just compensation) belirlenmesinden söz edilmiştir. Dolayısıyla iade talep eden devletin, yasadışı ticarete konu kültür varlığını iyi niyetle iktisap eden kişiye ödeyeceği tazminat her somut olayda ayrıca belirlenecektir. İyi niyetli müktesibin o kültür var-

lığını alırken ödediği meblağın aynen ödenmesi değil adil bir tazminatın ödenmesinden söz edilmiştir. Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun 9(5) (6). maddesine göre, iade talep eden, kültür varlığını iyi niyetle edinen kişiye, satın alma bedelini, kültür varlığının korunması ve bakımı için yapılan masrafları kapsayan bir tazminat ödeyecektir. Ödeme yapıncaya kadar iyiniyetli müstesip, kültür varlığını alıkoyma hakkını kullanabilir. Bir görüşe göre, tazminatın piyasa değeri yerine satın alma bedeli esas alınarak; buna faiz, işlem masrafları ve koruma için yapılan zorunlu giderlerin eklenmesi yeterlidir (Noth & Noth, 2005, s. 82). Kültür Varlıkları Transfer Kanunu'nun 9(5). maddesinde "tazminat" kavramı kullanılmışken Türkiye ile İsviçre arasında yapılan Anlaşma'nın V(2). maddesinde "adil tazminat" kavramı kullanılmıştır.

Özellikle kara paranın aklanması için kültür varlıklarının satın alınması örneğinde olduğu gibi satın alma bedelinin gerçek değerinden çok yüksek tutulması ihtimali vardır. Hatta kanaatimizce, iyi niyetli muhtesip olduğunu öne süren kişinin yaptığı ödemeye ilişkin banka dekontu ve benzeri gibi bir belgesi yoksa iyi niyetle iktisabın varlığı kabul edilmemelidir. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 200. maddesi uyarınca, belirli meblağı aşan iddiaların yazılı delille ispatlanması gerekir. Fakat Anlaşma uyarınca tazminat talepleri ve iyi niyetin ispatı, davaya bakan mahkemenin hukukuna tabidir. Eğer iade isteyen ülke Türkiye ise, bu konulara ilişkin Türk hukuku değil İsviçre hukuku uygulanacaktır. Sonuç olarak, Türkiye ile İsviçre arasındaki Anlaşma'nın bazı hükümleri, yasadışı ticarete konu kültür varlıklarının iadesi konusunda pazar ülkesi lehine asimetric bir etki yaratmaktadır; oysa bu etkinin, kültür varlığı açısından zengin bir ülke olan Türkiye lehine olması beklenirdi. 🌸

Kaynakça

- Akipek, S. (1999). *Ulusal ve uluslararası hukuk açısından kültür malları*. Turan Kitabevi.
- Akkuş, Z., & Efe, T. (2015). Türkiye'de polisin kültür varlığı kaçakçılığı ile mücadelesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 407-428.
- Armağan, D. (2022). *Kültürel mirasın korunması bağlamında Türkiye ve İtalyadaki kolluğun görev ve yetkileri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Başak, R. (1998). *50 soruda karapara ve karaparanın aklanmasının önlenmesi*. Türkiye Bankalar Birliği Yayın No. 206.
- Boz, Z. (2023). *Fighting the illicit trafficking of cultural property: A toolkit for European judiciary and law enforcement*. UNESCO.
- Calvani, S. (2009). Frequency and figures of organized crime in art and antiquities. In S. Manacorda (Ed.), *Organised crime in art and antiquities: Selected papers and contributions from the international conference on "Organised Crime in Art and Antiquities," Courmayeur Mont Blanc, Italy, 12-14 December 2008* (ss. 28-38). International Scientific and Professional Advisory Council of the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Programme-ISPAC.
- Council of Europe. (2022). *Council of Europe convention on offences relating to cultural property, CETS No. 221, and explanatory report*. Council of Europe.
- Deutsche Welle Documentary. (t.y.). *Scholars claim Alexander bronze in Greece restitution deal to be a fake*. 1 Şubat 2026 tarihinde <https://youtu.be/IIIJ-J-HBWw> adresinden alınmıştır.
- Ekşi, N. (2024). *Ulusal ve uluslararası hukukta kültür varlıklarına ilişkin uyumsuzlukların çözüm mekanizmaları*. Beta Yayınevi.
- Ekşi, N. (2025). Private international law as a toolkit for extraterritorial refuge of endangered cultural property. *Santander Art and Culture Law Review*, 11(2), 113-146.
- Ekşi, N. (2026). Kültür varlığı kaçakçılığının önlenmesinde INTERPOL'ün rolü. In N. Ekşi, G. Dardeniz, & M. Ülgen (Eds.), *Farklı hukuk disiplinleri gözüyle kültür ve tabiat varlıklarının korunması: Kültür varlıklarına ilişkin uyumsuzlukların çözüm mekanizmaları hakkında Türk ve Slovenya hukuklarının karşılaştırılması* (2. baskı, yayın aşamasında). İstanbul: Beya Yayınları.
- Emniyet Genel Müdürlüğü. (2025, 19 Ocak). *Ülke genelinde "Huzurlu Sokaklar Uygulaması" gerçekleştirildi*. 26 Şubat 2026 tarihinde <https://www.egm.gov.tr/ulke-genelinde-huzurlu-sokaklar-uygulamasi-gerceklestirildi-2025-01-19> adresinden alınmıştır.

- Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Başkanlığı. (t.y.). *İstanbul tarihi eser operasyonu*. 26 Şubat 2026 tarihinde <https://www.egm.gov.tr/kom/istanbul-tarihi-eser-operasyonu> adresinden alınmıştır.
- Europol. (2022, October 19). *The recovered collection: Europol's contribution to the fight against cultural goods crime*. 1 Şubat 2026 tarihinde <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/The%20Recovered%20Collection%20Web%20Version.pdf> adresinden alınmıştır.
- Federal Department of the Interior. (2001). Federal act on the international transfer of cultural goods (Transfer of Cultural Goods Act, TCGA)-Draft, legislative act and explanatory report. *Art Antiquity and Law*, 6(2), 176–211.
- Federal Office of Culture. (2023, June 22). *Transfer of cultural property*. 30 Ocak 2026 tarihinde <https://www.bak.admin.ch/bak/en/home/cultural-heritage/transfer-of-cultural-property.html> adresinden alınmıştır.
- Federal Office of Culture. (2026, 9 Ocak). *Bilateral agreements*. 30 Ocak 2026 tarihinde <https://www.bak.admin.ch/bak/en/home/cultural-heritage/transfer-of-cultural-property/bilateral-agreements.html> adresinden alınmıştır.
- Forrest, C. (2003). Strengthening the international regime for the prevention of the illicit trade in cultural heritage. *Melbourne Journal of International Law*, 4, 592–610.
- Gisler, J.-R. (2016, June 28). *Switzerland addresses the traffic in cultural goods*. 28 Şubat 2026 tarihinde <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-80/switzerland-addresses-the-traffic-in-cultural-goods/> adresinden alınmıştır.
- Haberler.com. (t.y.). *Son Dakika: Türkiye Cumhuriyeti'nde bir ilk! KOM tarafından yürütülen tarihi eser kaçakçılığı operasyonu başladı, 76 şüpheli yakalandı*. 26 Ocak 2026 tarihinde <https://www.haberler.com/turkiye-cumhuriyeti-nde-bir-ilk-tarihi-eser-14320482-haberi/> adresinden alınmıştır.
- INTERPOL. (t.y.-a). *ID-Art mobile app*. 27 Ocak 2026 tarihinde <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/ID-Art-mobile-app> adresinden alınmıştır.
- INTERPOL. (t.y.-b). *The stolen works of art database is our main tool to tackle the traffic in cultural property*. 27 Ocak 2026 tarihinde <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cultural-heritage-crime/Stolen-Works-of-Art-Database> adresinden alınmıştır.
- International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT). (1995). Final act of the diplomatic conference for the adoption of the draft UNIDROIT convention on the international return of stolen or illegally exported cultural objects, done at Rome June 24, 1995, introductory note by Harold S. Burman. *International Legal Materials*, 34(5), 1322–1339.
- Kind, K. H. (2011). The role of INTERPOL in the fight against the illicit trafficking in cultural property. In S. Manacorda & D. Chappell (Eds.), *Crime in the art and antiquities world: Illegal trafficking in cultural property* (ss. 175–182). Springer.
- Koush, A. (2005). Illicit trafficking in cultural property as a human rights issue: Sovereignty over cultural resources and the right to self-determination. *International Journal of Cultural Property*, 12(1), 32–57.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *141. İsviçre'den iadesi sağlanan eserler (37 adet)*. 28 Ocak 2026 tarihinde <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-353807/141-ivsicre39den-iadesi-saglanan-eserler-37-adet-2023.html> adresinden alınmıştır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2025). *İsviçre'den iadesi sağlanan eserler (7 adet)*. 28 Ocak 2026 tarihinde <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-409379/ivsicreden-iadesi-saglanan-eserler-7-adet-2025.html> adresinden alınmıştır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2026, 26 Ocak). *Bakanlığımıza bağlı müzeler/birimlerden çalınan/kaybolan kültür varlıkları*. 28 Ocak 2026 tarihinde <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-195650/bakanligimize-bagli-muzeler-birimlerden-calinan-kaybolan-kultur-varliklari.html> adresinden alınmıştır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.-a). *Koleksiyonculardan çalınan/kaybolan kültür varlıkları*. 26 Ocak 2026 tarihinde <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-195652/koleksiyonculardan-calinan-kaybolan-kultur-varliklari.html> adresinden alınmıştır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.-b). *MUES hakkında*. 27 Ocak 2026 tarihinde <https://mues.ktb.gov.tr/TR-187845/mues-hakkinda.html> adresinden alınmıştır.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.-c). *Yurt dışından iadesi sağlanan eserler*. 26 Ocak 2026 tarihinde <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44470/yurt-disindan-iadesi-saglanan-eserler.html> adresinden alınmıştır.
- Nafziger, J. A. R. (1985). International penal aspects of protecting cultural property. *The International Lawyer*, 19(3), 835–852.
- Nistri, G. (2011). The experience of the Italian Cultural Heritage Protection Unit. In S. Manacorda & D. Chappell (Eds.), *Crime in the art and antiquities world: Illegal trafficking in cultural property* (ss. 183–192). Springer.
- Noth, M. G., & Noth, E. K. (2005). Switzerland's new Federal Act on the International Transfer of Cultural Property. *Art, Antiquity and Law*, 10(1), 73–91.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (t.y.). *Combating illicit cross-border trafficking in cultural property in the OSCE area*. 27 Ocak 2026 tarihinde <https://projects.osce.org/project/combating-illicit-cross-border-trafficking-in-cultural-property-in-the-osce-area> adresinden alınmıştır.

- Resmî Gazete. (1968, Ekim 16). *Ceza işlerinde karşılıklı yardım Avrupa Konvansiyonu* (Sayı: 13028).
- Resmî Gazete. (1981, Ocak 26). *Kültür varlıklarının kanunsuz ithal, ihraç ve mülkiyet transferinin önlenmesi ve yasaklanması için alınacak tedbirlere ilişkin konvansiyon* (Sayı: 17232).
- Resmî Gazete. (1983, Temmuz 23). *2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Hakkında Kanun* (Sayı: 18113).
- Resmî Gazete. (1998, Temmuz 22). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında kültürel varlıkların kaçakçılığının önlenmesi ve iadesine ilişkin anlaşma* (Sayı: 23410).
- Resmî Gazete. (1999, Temmuz 10). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında kültürel varlıkların kaçakçılığının önlenmesi ve iadesine ilişkin anlaşma* (Sayı: 23751).
- Resmî Gazete. (2003, Mart 18). *2000 Sınırşan Örgüt-lü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi* (Sayı: 25052).
- Resmî Gazete. (2004a, Eylül 1). *1990 Suçtan Kaynaklanan Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, Ele Geçirilmesi ve El Konulmasına İlişkin Avrupa Konseyi Konvansiyonu* (Sayı: 25570).
- Resmî Gazete. (2004b, Ocak 20). *1999 Avrupa Konseyi Yolsuzluğa İlişkin Ceza Hukuku Konvansiyonu* (Sayı: 25352).
- Resmî Gazete. (2006a, Ekim 2). *2003 Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Konvansiyonu* (Sayı: 26307).
- Resmî Gazete. (2006b, Ekim 18). *5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun* (Sayı: 26323).
- Resmî Gazete. (2016a, Nisan 7). *2005 Suçtan Elde Edilen Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, El Konulması ve Müsaderesi ile Terörizmin Finansmanına İlişkin Avrupa Konseyi Konvansiyonu* (Sayı: 29677).
- Resmî Gazete. (2016b, Ekim 6). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Panama Cumhuriyeti Hükümeti arasında kültürel işbirliği anlaşması* (Sayı: 29849, 2. Mükerrer).
- Resmî Gazete. (2017a, Ağustos 21). *Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında güvenlik işbirliği anlaşması* (Sayı: 30161, Mükerrer).
- Resmî Gazete. (2017b, Haziran 7). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti arasında yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına ilişkin anlaşma* (Sayı: 30089, Mükerrer).
- Resmî Gazete. (2023, Mart 24). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İsviçre Federal Konseyi arasında arkeolojik kültür varlıklarının yasadışı ithali ve transit geçişinin önlenmesi ile iadesine ilişkin anlaşma* (Sayı: 32142).
- Resmî Gazete. (2024, Ocak 16). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Angola Cumhuriyeti Hükümeti arasında gümrük konularında karşılıklı idari yardım anlaşması* (Sayı: 32431).
- Roca-Hachem, R. (2005). UNESCO and UNIDROIT co-operation in the fight against illicit traffic in cultural property. *Uniform Law Review*, 10(3), 536–542.
- Schneider, F. (2013). The financial proceeds of transnational organized crime all over the world. *The SAIS Review of International Affairs*, 33(1), 91–121.
- Siehr, K. (2008). Two years Federal Act on the International Transfer of Cultural Property in Switzerland (Bern, Switzerland, May 31, 2007). *International Journal of Cultural Property*, 15(4), 409.
- Swiss Confederation. (2021). *Federal Act on the International Transfer of Cultural Property (Cultural Property Transfer Act, CPTA) of 20 June 2003 (Status as of 1 February 2021)*. 30 Ocak 2026 tarihinde <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2005/317/en> adresinden alınmıştır.
- Töngür, A. R. (2018). Prevention of illegal trafficking and transfer of cultural properties in the light of United Nations conventions. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 91–110.
- Umar, B., & Çilingiroğlu, A. (1990). *Eski eserler hukuku*. Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- United Nations Treaty Series. (1972). *Convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property*. 823, 231–252.
- United Nations Treaty Series. (2000). *United Nations Convention against Transnational Organized Crime*. 2225, 275–302.
- Ülgen, M. (2020). *Kültür ve tabiat varlıklarının ticareti ve yurt dışına çıkarılması suçları (KTVKK m. 67/2, 67/3, m. 68)*. Oniki Levha.
- Ülgen, M. (2026). A general overview of crimes regulated in the Law No. 2863 on the conservation of cultural and natural property. In N. Ekşi, T. J. Jakulin, G. Dardeniz, & O. Quirico (Eds.), *Protecting cultural property: Multiple mechanisms for a single objective* (ss. 161–218). Springer.
- Velioglu Yıldızcı, E. (2023). *State ownership of archaeological heritage: International, Swiss and Turkish law perspectives*. Helbing Lichtenhahn.
- von Segesser, G., & Jolles, A. (2005). Switzerland's new federal act on the international transfer of cultural property: An update and a perspective from collectors and the art trade. *Art, Antiquity and Law*, 10(2), 175–200.

Çin’de Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması: Yirmi Yıllık Deneyim, Süregelen Zorluklar ve Geleceğe Yönelik Yollar

LI NING*

Dr. Öğr. Üyesi
Zunyi Normal Üniversitesi, Tarih Bölümü, Çin

YANG XUYAN**

Dr. Öğr. Üyesi
Zunyi Normal Üniversitesi, Tarih Bölümü, Çin

*Li Ning, Zunyi Normal Üniversitesi Tarih, Kültür ve Turizm Okulu Tarih Bölümü’nde Dr. Öğr. Üyesi ve Şanghay Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Merkezi’nde yarı zamanlı araştırmacıdır. 2021 yılında Şanghay Üniversitesi Dünya Tarihi programında, bölgesel ve ulusal tarih ile kent kültür tarihi alanlarında uzmanlaşarak doktorasını tamamlamıştır. History Teaching ve World History Review gibi dergilerde çok sayıda makale yayımlamıştır. Hâlen “İstanbul’un Kentsel Nüfusu ve Gündelik Yaşamı (1856–1923)” başlıklı Ulusal Sosyal Bilimler Fonu projesini yürütmektedir.

ORCID: 0009-0005-5419-6998

E-posta: Shuln188@126.com

**Yang Xuyan, Zunyi Normal Üniversitesi Tarih, Kültür ve Turizm Okulu Tarih Bölümü’nde Dr. Öğr. Üyesi ve bu makalenin sorumlu yazarıdır. Araştırmaları Çin etnik gruplarının tarihi ve kültürel miras yönetimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Temel akademik dergilerde çok sayıda makale yayımlamış; hazırladığı çeşitli araştırma raporları eyalet ve bakanlık düzeyindeki yöneticiler tarafından onaylanıp benimsenmiştir.

ORCID: 0009-0001-7804-1772

E-posta: 846543290@qq.com

Geliş Tarihi: 15.01.2026

Kabul Tarihi: 15.04.2026

Atıf: Li, N., & Yang, X. (2026). Çin’de somut olmayan kültürel mirasın korunması: Yirmi yıllık deneyim, süregelen zorluklar ve geleceğe yönelik yollar. *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 7(3), 302-325.

ÖZ

Son yirmi yılda Çin, yasal düzenlemeler, kurumsal eşgüdüm, teknolojik yenilik ve akademik katılım yoluyla somut olmayan kültürel mirasın korunmasında önemli ilerleme kaydetmiştir. Başlıca kazanımlar arasında kapsamlı bir hukukî ve politik çerçevenin kurulması, çok katmanlı bir envanter sisteminin geliştirilmesi, temsili miras taşıyıcılarının yetiştirilmesi, topluluk temelli koruma pratiklerinin yaygınlaştırılması ve uluslararası değişim ile işbirliğinin genişletilmesi yer almaktadır. Bununla birlikte Çin'in SOKÜM koruma çabaları, hızlı modernleşmenin kuşaklararası aktarım üzerinde yarattığı baskılar, koruma kapasitesindeki bölgesel eşitsizlikler, ticarileşme ile kültürel özgünlük arasındaki gerilimler ve SOKÜM yönetişimine ilişkin uluslararası söylemi şekillendirmedeki sınırlılıklar gibi yapısal sorunlarla karşı karşıyadır. Bu makale, gelecek dönemdeki çabaların hükümet liderliği altında hukukî ve düzenleyici çerçevelerin iyileştirilmesine, bölgeler arası eşgüdüm mekanizmalarının güçlendirilmesine ve kültürel mirası turizm ile yerel kalkınmayla bütünleştiren sürdürülebilir modellerin araştırılmasına odaklanması gerektiğini savunmaktadır. Çalışma, politika analizi ve örnek olay incelemeleri aracılığıyla Çin'in pratik deneyimini eleştirel biçimde inceleyerek, özellikle kültürel yönetim, mirasın sürdürülebilirliği ve kültürlerarası diyalog alanlarında Kuşak ve Yol Girişimi'ne katılan ülkeler için aktarılabilir içgörüler sunmayı; böylece küresel kültürel çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin deneyimi, Kuşak ve Yol Girişimi, kültürel yönetim, somut olmayan kültürel mirasın korunması, uyarlanabilir dönüşüm.

Safeguarding Intangible Cultural Heritage in China: Two Decades of Experience, Ongoing Challenges, and Pathways for the Future

ABSTRACT

Over the past two decades, China has made substantial progress in safeguarding intangible cultural heritage (ICH) through legislative measures, institutional coordination, technological innovation, and academic engagement. Key achievements include establishing a comprehensive legal and policy framework, developing a multi-level inventory system, cultivating representative heritage bearers, promoting community-based safeguarding practices, and expanding international exchange and cooperation. Despite these advances, China's ICH safeguarding efforts continue to face structural challenges, including pressures on intergenerational transmission arising from rapid modernization, regional disparities in safeguarding capacity, tensions between commercialization and cultural authenticity, and constraints in shaping international discourse on ICH governance. This paper argues that future efforts should focus on refining legal and regulatory frameworks under government leadership, strengthening inter-regional coordination mechanisms, and exploring sustainable models that integrate cultural heritage with tourism and local development. By critically examining China's practical experience through policy analysis and case studies, this study seeks to provide transferable insights for countries participating in the Belt and Road Initiative, particularly in cultural governance, heritage sustainability, and intercultural dialogue, thereby contributing to the safeguarding of global cultural diversity.

Keywords: adaptive transformation, Belt and Road Initiative, Chinese experience, cultural governance, intangible cultural heritage protection.

Giriş

11 ARALIK 2025’TE, YENİ DELHİ’DE DÜZENLENEN UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetlerarası Komitesi’nin 20. oturumunda, Çin’in “Hezhe Etnik Grubu’nun İmakan”¹ unsurunun Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’nden İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’ne aktarılmasına ve İyi Koruma Uygulamaları Kaydı’na dâhil edilmesine karar verilmiştir (SCIO, 2025; UNESCO, 2025). Bu karar, Çin’e ait bir somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) unsurunun aynı anda hem liste aktarımı hem de İyi Koruma Uygulamaları Kaydı’na kabul edilmesi bakımından ilk örnektir; ayrıca Çin’in 2004’te UNESCO Sözleşmesi’ni onaylamasından bu yana kurduğu uzun erimli koruma mekanizmalarının etkililiğini de yansıtmaktadır.

Son yirmi yılda Çin, yasal güvenceler, kaynak bütünleştirilmesi, teknolojik güçlendirme ve akademik araştırmayı kapsayan çok boyutlu ve bütünlük çabaları sayesinde somut olmayan kültürel mirasın korunmasında dikkat çekici ilerlemeler kaydetmiştir. Bunlar arasında Çin’e özgü nitelikler taşıyan ayırt edici bir hukukî çerçeve ve politika sisteminin kurulması, SOKÜM için kapsamlı bir dört kademeli envanter sisteminin geliştirilmesi, miras taşıyıcılarının sayısının artması, bölgesel bütüncül koruma uygulamalarının yenilenmesi, SOKÜM ile modern ekonomik ve toplumsal gelişme arasındaki derin entegrasyonun teşvik edilmesi ve uluslararası değişim ile işbirliğinde önemli sonuçlar elde edilmesi yer almaktadır. Bununla birlikte bu süreç pek çok ciddi zorlukla da karşı karşıyadır. Bunlar arasında küreselleşme ve kentleşmenin somut olmayan kültürel mirasın yaşama ortamı üzerindeki etkileri;

İmakan hikaye anlatımı Çin’in kuzeydoğusunda yaşayan Hezhe etnik grubuna özgüdür (Fotoğraf: China Daily, 2022).

miras taşıyıcı havuzunun daralması, yaşlanma, düşük toplumsal tanınırlık ve yetersiz ekonomik teşvikler gibi riskler; aşırı ticarileşme ve “yabancılaşma” risklerinin yoğunlaşması; ve bölgesel gelişme dengesizlikleri bulunmaktadır. Bu zorluklara etkili biçimde karşılık verebilmek için makale, Çin'in somut olmayan kültürel mirası koruma çabalarının sürdürülebilir ve sağlıklı gelişimini destekleyecek öneriler sunmaktadır. Nihai olarak amaç, Kuşak ve Yol Girişimi'ne (KYG) katılan ülkelerde kültürel miras yönetişimini bilgilendirecek ve medeniyetlerarası değişim ile karşılıklı öğrenmeyi teşvik edecek şekilde Çin bağlamından aktarılabilir içgörüler sunmaktadır.

Çin'in Somut Olmayan Kültürel Mirasın Koruma Çabalarındaki Pratik Deneyimi

Bu bölüm, politika belgelerini, resmî istatistikleri ve temsil gücü yüksek örnek olayları eleştirel biçimde inceleyerek Çin'in SOKÜM koruma sistemini analiz etmektedir. Örnek olay seçimi, bölgesel temsiliyet (örneğin Sinciang, Hunan, Shaanxi, Jiangsu, Yulin, Zunyi) ve hukukî çerçeveler, miras taşıyıcısı eğitimi, bölgesel koruma modelleri ve ticarileşme eğilimleri gibi temel mekanizmaları gösteren belgelenmiş sonuçların mevcudiyeti dikkate alınarak yapılmıştır. Bugün itibarıyla Çin'in UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirasa ilişkin listeleri ve kayıtlarında 45 unsuru bulunmaktadır. Bunların 40'ı Temsilî Listede, 3'ü Acil Koruma Listesi'nde ve 2'si İyi Koruma Uygulamaları Kaydında yer almaktadır (SCIO, 2025). Nicel açıdan bakıldığında Çin, listelenmiş SOKÜM unsurlarının sayısı bakımından dünyadaki önde gelen ülkeler arasındadır (UNESCO, t.y.). Daha da önemlisi, bu başarılar Çin'in koruma sisteminin kurumsal olgunluğunu ve politika etkinliğini yansıtmaktadır.

Çin kültürel geleneklerinin çeşitliliği temelinde Çin, ulusal, eyalet, il ve ilçe düzeylerinde dört kademeli bir SOKÜM envanter sistemi kurmuştur. Beş parti hâlinde toplam 1.557 ulusal düzeyde temsilî unsur ilan edilmiş, tüm düzeylerde kayıtlı unsur sayısı ise 100.000'i aşmıştır. Bu sonuçlar; kapsamlı bir hukukî çerçeve, geniş bir miras taşıyıcıları ağı, bölgesel olarak bütünleşik koruma uygulamaları, canlandırma ve sürdürülebilir kullanıma doğru gerçekleşen stratejik dönüşüm ve giderek genişleyen uluslararası işbirliği ile desteklenmektedir (IHCHINA, t.y.).

Politika Rehberliği, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına Yönelik Hukukî Bir Çerçeve Oluşturmaktadır

Son yirmi yılda Çin'in somut olmayan kültürel mirası koruma yaklaşımı, başlangıçta “belgeleme”, “muhafaza” ve “kurtarma” üzerine yoğunlaşan çabalardan, bugün “aktif koruma”, “aktarım” ve “yararlanma” vurgusuna evrilmiştir. Bu dönüşüm, görece sağlam bir hukukî, düzenleyici ve politik çerçevenin geliştirilmesine dayanmaktadır. 1 Haziran 2011'de kabul edilip yürürlüğe giren Çin Halk Cumhuriyeti Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hakkında Kanun (National People's Congress of the PRC, 2011), bu çabanın dönüm noktasıdır. Söz konusu kanun, somut olmayan kültürel mirasın korunmasının çağdaş değerini ve temel ilkelerini hukukî güvence altına almakta; koruma politikalarının etkili biçimde uygulanması, uzun erimli olarak icrası ve verimli biçimde işletilmesi için güçlü güvenceler sağlamaktadır. Bu mevzuat, Çin'in somut olmayan kültürel mirasın hukuk temelli korunmasında yeni bir aşamaya kapsamlı biçimde girdiğini göstermektedir.

Eyaletler ve iller, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik uzmanlaşmış düzenlemeleri, uygulama kurallarını ve yerel koruma yönetmeliklerini art arda yürürlüğe koymuştur. Bu hükümler, ilgili çalışmaların hukuk çerçevesinde, yerleşik usullere uygun ve standartlaştırılmış biçimde yürütülmesini sağlamak üzere SOKÜM korumasına ilişkin çok sayıda ayrıntılı meseleyi ele almaktadır. Örneğin, Sinciang Uygur Özerk Bölgesi Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Yönetmeliği hükümet sorumluluklarını açıklığa kavuşturmakta, temsili proje envanteri sistemi kurmakta ve miras taşıyıcılarının tanınması ile yönetimini belirlemek; etnik gruplara özgü somut olmayan kültürel miras projelerinin korunması ve aktarımını vur-

ulamaktadır (People's Government of Xinjiang Uygur Autonomous Region, 2005). Hunan Eyaleti'nin Çin Halk Cumhuriyeti Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hakkında Kanun'unun Uygulanmasına İlişkin Tedbirleri; SOKÜM araştırmalarını, miras taşıyıcılarının hak ve çıkarlarının korunmasını, toplumsal katılımı teşvik edilmesini ve SOKÜM'ün turizm, eğitim ve diğer alanlarla bütünleştirilmesini ayrıntılandırmaktadır (Hunan Provincial People's Government, 2015). Shaanxi Eyaleti Somut Olmayan Kültürel Miras Yönetmeliği, bölgesel bütüncül korumayı, acil kurtarma amaçlı muhafazayı ve üretim temelli korumayı vurgularken, kültürel ürünler ve hizmetler geliştirmek amacıyla SOKÜM kaynaklarının rasyonel kullanımını teşvik

5 Haziran 2019'da Çin'in kuzeyindeki Tianjin'de somut olmayan kültürel miras gösterisinden bir görüntü
(Fotoğraf: VCG/CGTN, 2019).

etmektedir (People's Government of Shaanxi Province, 2014). Jiangsu Eyaleti Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Yönetmeliği ise SOKÜM'ün okullara ve topluluklara taşınmasını destekleyerek onun modern yaşamla bağını güçlendirmektedir (Jiangsu Government Legal Affairs Network, 2012).

Buna ek olarak, merkezî ve yerel yönetimler somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin politika çerçevesini ayrıntılandırmak amacıyla bir dizi önemli destekleyici tedbir ve düzenlemeyi art arda yürürlüğe koymuştur. Bunlar arasında Devlet Konseyi Genel Ofisi tarafından 26 Mart 2005'te yayımlanan Çin'de Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasının Güçlendirilmesine İlişkin Görüşler (China Government Online, 2005); Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Devlet Konseyi Genel Ofisi tarafından Ağustos 2021'de yayımlanan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasının Daha Fazla Güçlendirilmesine İlişkin Görüşler (China Government Online, 2021b); Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Mayıs 2021'de yayımlanan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin 14. Beş Yıllık Plan (China Government Online, 2021a); "Ulusal Düzeyde Kültürel Ekolojik Koruma Alanlarının İdari Tedbirleri" (Ministry of Culture and Tourism of the PRC, 2018) ve "Ulusal Düzeyde Somut Olmayan Kültürel Miras Temsilî Miras Taşıyıcılarının Tanınması ve Yönetimine İlişkin İdari Tedbirler" (Ministry of Culture and Tourism of the PRC, 2019) bulunmaktadır. Bu belgeler, Çin'de somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik genel politika ve kurumsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu çerçeve; güçlü hükümet liderliği, açık biçimde tanımlanmış idarî sorumluluklar ve SOKÜM koruma merkezleri, müzeler, uzman dernekler gibi kurumların yanı sıra daha geniş toplumsal katılımı içermektedir

(State Council Gazette, 2020a, 2020b).

2009 öncesinde somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik ulusal mevzuatın bulunmaması nedeniyle alanın "hukukî dayanaksız" kalmasından, 2011'de Çin Halk Cumhuriyeti Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesine ve ardından tüm eyalet düzeyindeki idarî bölgeleri kapsayan yerel düzenlemelerin çok sayıda yönetim tedbiriyle desteklenmesine kadar Çin'in somut olmayan kültürel mirası korumaya ilişkin hukukî çerçevesi; yokluktan varlığa ve tek katmanlı bir yapıdan çok katmanlı bir hukuk devleti sistemine doğru ilerleyen açık bir gelişim çizgisi sergilemiştir.

Yetenek Havuzu, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasının Omurgasını Oluşturmaktadır

Miras taşıyıcıları, somut olmayan kültürel mirasın korunması açısından hayati önemdedir. Çin, temsili taşıyıcı ağını kurmaya sürekli öncelik vermiş; ulusal, eyalet, il ve ilçe düzeylerinde dört kademeli bir koruma sistemi oluşturmuştur. Ulusal düzeydeki taşıyıcılar için yıllık değerlendirmeler ve dinamik yönetim uygulanmakta; sorumluluklarını etkili biçimde yerine getirmelerini teşvik etmek amacıyla sistemden çıkarma mekanizması da işletilmektedir. 13 Mart 2025 itibarıyla ulusal düzeydeki temsili miras taşıyıcılarının sayısı 3.998'e ulaşmış; eyalet, il ve ilçe düzeylerindeki on binlerce taşıyıcıyla birlikte geniş bir aktarım ağı oluşmuştur. Çin hükümeti, temsili miras taşıyıcısı sistemini geliştirmeyi sürdürmektedir. Her düzeyde taşıyıcıların tanınmasında öncü bir yaklaşım geliştirmekle kalmamış, çıraklık programları, beceri aktarımı ve değişim faaliyetlerine verdiği desteği de artırmıştır.

2015'ten bu yana Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı ve İnsan Kaynakları ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından ortaklaşa yürütülen "Çin Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcıları Eğitim Programı" 40.000'den fazla taşıyıcı yetiştirmiştir. Bölgesel düzeydeki yaygın eğitim programlarıyla birlikte bu girişim 100.000'den fazla taşıyıcıya ulaşmıştır. Bu, derece dışı eğitim yoluyla miras taşıyıcılarının aktarım, sunum ve tanıtım kapasitelerini; ayrıca somut olmayan kültürel mirasın uzun vadeli yaşayabilirliğini ve taşıyıcıların kültürel özgüvenini geliştiren yeni bir eğitim modelidir. Program, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarımını etkili biçimde iletmektedir (Ma, Ma, & Liu, 2020)

Eğitim Bakanlığı rehberliğinde yürütülen "Okullarda Somut Olmayan Kültürel Miras" girişimi (bundan sonra "Okullarda SOKÜM"), miras taşıyıcılarının sayısını artırmaya yönelik temel tedbirlerden biridir.

Eğitim Bakanlığı rehberliğinde yürütülen "Okullarda Somut Olmayan Kültürel Miras" girişimi (bundan sonra "Okullarda SOKÜM"), miras taşıyıcılarının sayısını artırmaya yönelik temel tedbirlerden biridir. İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Ahlak Eğitimi Rehberi, Reşit Olmayanlara Yönelik Okul Dışı Etkinlik Mekânlarında Somut Olmayan Kültürel Miras Aktarım Eğitim Faaliyetlerinin Yürütülmesine İlişkin Bildirim ve Geleneksel Çin Operasının Okullara Taşınmasına İlişkin Uygulama Planı'nın Hayata Geçirilmesine Dair Görüşler gibi belgelerin yayımlan-

ması; ulusal düzeyde öğrenci sanat gösterilerinin düzenlenmesi; kampüslerde SOKÜM dersleri ve sergilerinin yapılması; öğrencilerin yerel SOKÜM müzelerine deneyimsel öğrenme ve araştırma amacıyla götürülmesi; okulların somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarını yarı zamanlı öğretici olarak istihdam etmeye teşvik edilmesi; gençlere uygun öğretim materyallerinin geliştirilmesinin desteklenmesi ve SOKÜM'ün ilk ve ortaöğretimde özel ders programlarına dâhil edilmesi gibi adımlar sayesinde öğrencilerin "somut olmayan kültürel mirası öğrenmesi, kullanması ve sergilemesi" sağlanmakta; böylece SOKÜM okullarda kök salıp gelişmektedir (Ministry of Education of the PRC, 2015, 2017).

Canlandırma ve Yararlanma Yoluyla Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Stratejik Dönüşüm

Kültürel ekoloji ilkelerine dayanan yenilikçi, bölgesel ve bütüncül koruma uygulamaları, Çin'in somut olmayan kültürel mirası koruma yaklaşımında, tekil korumadan ekosistem düzeyinde yaşatarak korumaya doğru bir kaymayı işaret etmektedir. Ulusal düzeyde kültürel ekolojik koruma (deneysel) bölgelerinin kurulması bu temel felsefenin somutlaşmış hâlidir. Kurulmuş 23 ulusal düzeyde kültürel ekolojik koruma (pilot) bölgesi ile 250'nin üzerinde eyalet düzeyindeki kültürel ekolojik koruma bölgesi, yalnızca SOKÜM unsurlarına değil, bunları besleyen ve sürdüren doğal çevrelere, kültürel ekosistemlere ve topluluk ilişkilerine de odaklanmaktadır (Zhu, 2025). Bu bütüncül yaklaşım, belirli bölgelerde somut olmayan kültürel mirasın sağlıklı biçimde korunmasını ve sürdürülebilir gelişimini kolaylaştıran çok katmanlı bir bölgesel koruma ağı oluşturmuştur.

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasının geleneksel köyler ve topluluk gelişimiyle bütünleştirilmesi, bölgesel bütüncül koruma için kritik bir yoldur. Çin, SOKÜM korumasını geleneksel köylerin, tarihî ve kültürel şehirlerin, kasabaların ve güzel kırsal dinlenme alanlarının geliştirilmesiyle aktif biçimde bütünleştirmekte; böylece kırsal alanların kültürel zenginliğini artırmaktadır. Aynı zamanda yeni kentleşme girişimleri içinde SOKÜM'ün korunması güçlendirilmekte ve "Topluluklarda SOKÜM" programı kapsamlı biçimde ilerletilmektedir. Bu yaklaşım, somut olmayan kültürel mirası müzelere kapatılmış bir "kalıntı" olmaktan çıkarıp topluluk kültürünün ayrılmaz bir parçasına, insanların gündelik yaşamına derinlemesine gömülü bir unsura dönüştürmektedir. Tek tek projeler ya da beceriler üzerine yoğunlaşan geleneksel koruma modellerinden farklı olarak bu sistematik yaklaşım, somut olma-

yan kültürel mirasın bütüncül ve sürdürülebilir gelişimini sağlamayı; böylece "yalıtılmış koruma" riskini etkili biçimde önlemeyi amaçlamaktadır.

"Muhafaza" ve "aktarım"dan "canlandırma" ve "yararlanma"ya geçiş, somut olmayan kültürel mirasın korunmasında stratejik bir dönüşüme işaret etmektedir. Somut olmayan kültürel miras ile turizmin derin entegrasyonu, bunun en dinamik tezahürlerinden biridir. Çin; ayırt edici SOKÜM unsurlarını öne çıkaran çok sayıda tematik turizm rotası, eğitim gezisi ürünü ve temsili kültürel eser geliştirmiştir. Örneğin Shaanxi Eyaleti'ndeki Yulin, Yulin Antik Kenti ve Kuzey Shaanxi Halk Şarkısı Müzesi gibi popüler çekim merkezlerinden yararlanarak "somut olmayan kültürel miras + festivaller", "somut olmayan kültürel miras + gösteriler" ve "somut olmayan kültürel miras + eğitim turları" gibi yenilikçi kültür turizmi projelerini hayata geçirmektedir.

Çin'in kuzeybatısındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Changji Hui Özerk Bölgesi, Mori Kazak Özerk İlçesi'ndeki Yueliangdi köyü
(Fotoğraf: People's Daily, 2022).

Guizhou'daki Zunyi ise Dünya Mirası alanı Hailongtunda turistik cazibe merkezleri geliştirmiştir. Zunyi Normal Üniversitesi gibi yerel üniversitelerle işbirliği içinde, eski Çin hanedanlarının sınır etnik bölgelerindeki yönetim bilgeliğini keşfetmekte; “turizmi kültür yoluyla besleme ve kültürü turizm yoluyla görünür kılma” anlayışıyla ülke çapından ziyaretçi çekmektedir. Somut olmayan kültürel miras atölyelerinin kurulması, kırsal canlanma ve istihdam artışı için önemli bir itici güç hâline gelmiştir. Zengin SOKÜM kaynaklarından yararlanılarak ülke genelinde 9.100'den fazla atölye kurulmuş; bunlar yoksulluktan çıkmış 270.000'den fazla kişiye doğrudan istihdam sağlamış ve kişi başına ortalama yıllık gelir 36.000 yuanın üzerine çıkmıştır (Wang, 2025).

Çinli akademisyenler de somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik akademik disiplinlerin geliştirilmesini aktif olarak araştırmışlardır.

Canlı yayın, kısa video ve e-ticaret gibi yeni medya platformları SOKÜM'ün korunması için hayati kanallara dönüşmüştür. Veriler, 2022 yılında Taobao'daki SOKÜM mağazalarının sayısının 32.853'e ulaştığını; bunun 2020'ye göre yüzde 9,5'lik bir artışa denk geldiğini göstermektedir. SOKÜM işlem hacmi 2020'ye kıyasla yüzde 11,6 artmış; SOKÜM tüketicilerinin sayısı yüz milyonlarla ifade edilir hâle gelmiştir. Özellikle 1990 ve 2000 sonrası kuşaklar SOKÜM ürünlerinin başlıca tüketici gücü olarak öne çıkmaktadır (Shen, 2025).

Dijital koleksiyonların geliştirilmesi, SOKÜM korunmasında sıcak bir başlık hâline gel-

miştir. “SOKÜM Aracılığıyla Çin” ve “SOKÜM Açık Dersleri” gibi televizyon programları ile çevrim içi dersler geniş ilgi görmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı ve diğer kurumlar SOKÜM ile ilgili akademik disiplinlerin gelişimini ortaklaşa desteklemiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 14. Ulusal Halk Kongresi'nin Üçüncü Oturumu'na sunulan 3164 sayılı Önerge'ye verdiği yanıtta belirtildiği üzere, 2025 itibarıyla 25 lisans eğitim kurumu Somut Olmayan Kültürel Miras koruma bölümleri açmış ve akademik önemi giderek artan bir SOKÜM disiplinler kümesi oluşturmuştur (Ministry of Culture and Tourism of the PRC, 2025c).

Akademik Araştırmalar, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasının Kapsamını Genişletmektedir

Çin'de Somut Olmayan Kültürel Mirasın korunmasına yönelik akademik araştırmalar, temel olarak beş ana tematik alanı kapsamaktadır. İlk alan, kültürel ekolojik koruma alanları (Zhu, 2025) ve somut olmayan kültürel miras toplulukları (Han & Gao, 2020) gibi SOKÜM'ün korunmasına ilişkin kavramsal çerçeveleri incelemektedir. İkinci kategori ise üretken koruma (Huang, 2026), bütünsel koruma (Yang, 2025), fikri mülkiyetin korunması (Rao & Dong, 2025), dijital koruma (Nie, 2025) ve halk kültürel geleneklerinin korunması (Shan, 2013) gibi koruma stratejilerini incelemektedir. Üçüncü bir odak noktası ise etnik azınlık toplulukları içinde somut olmayan kültürel mirasın aktarımı ve korunmasıdır. Örneğin, Guizhou eyaletinde yapılan saha çalışmasına dayanarak Wen (2013), etnik somut olmayan kültürel miras mirasçılarının korunmasında dört temel sorunu belirlemektedir. Dördüncü olarak, akademisyenler tarihi şehirler, müzeler ve kütüp-

haneler gibi kurumların rolünü incelemektedir. Örneğin Feng ve Zhao (2022), topluluk müzelelerinin çeşitli paydaşların işbirliğine dayalı katılımı yoluyla somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik dinamik süreci etkili bir şekilde sergileyebileceğini savunmaktadır. Son olarak, önemli sayıda araştırma, somut olmayan kültürel miras bağlamında turizm gelişimini ele almaktadır. Li ve Jia (2026), Hubei'nin güneybatısındaki 12 şehir ve ilçeyi vaka çalışması olarak ele alarak, somut olmayan kültürel miras turizm potansiyeli için bir değerlendirme sistemi oluşturmuş ve bu bölgeleri faktör analizi ile IPA analizi kullanarak değerlendirmiştir. Araştırma bulgularının çoğu, somut olmayan kültürel miras ve modernleşme, etnik topluluklar, kültürel çeşitlilik, kültürel aktarı

rım ve miras eğitimi ile ilgili konuların anlamlarını ve kapsamını genişletmeye devam etmektedir.

Çinli akademisyenler de somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik akademik disiplinlerin geliştirilmesini aktif olarak araştırmışlardır. Örneğin, Song ve He (2019), SOKÜM koruma kapasitesinin oluşturulmasının, istikrarlı ve profesyonel akademik destek sağlamak üzere uzmanlaşmış disiplinler gerektiren uzun vadeli ve sistematik bir çaba olduğunu savunmaktadır. Sun Yat-sen Üniversitesi, SOKÜM koruma araştırmalarında disiplinlerarası entegrasyonu ve mesleki gelişimi teşvik etmek amacıyla, yüksek lisans ve doktora programları da dahil olmak üzere SOKÜM odaklı akademik programlar ve disiplinler oluşturmuştur; bu, öncü bir girişimdir.

İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin Hohhot kentinde 12 Haziran 2025'te düzenlenen Kültür ve Doğal Miras Günü etkinliğinde, bir Siçuan Operası sanatçısı ilkokul öğrencileriyle keyifli bir an paylaşıyor (Fotoğraf: Ding Genhou/China Daily, 2025).

Gao (2025), somut olmayan kültürel miras çalışmalarının gelişiminin, kültürel ekolojik çeşitlilik bağlamında disiplinlerarası araştırmayı “incelemekten” “disiplinlerarası” akademik inovasyon ve gelişime doğru kayması gerektiğini savunmaktadır. Pu ve Zhang (2025), teorik sistemlerin mantıksal temellerini güçlendirmek için çabaların disiplinlerarası çerçevelerin, akademik sistemlerin ve söylemsel yapıların geliştirilmesine dayandırılması gerektiğini savunmaktadır. Çin’in ulusal koşullarına ve güncel gerçeklerine dayanan bu çabalar, özneliği ve özgünlüğü korumalı ve böylece Çin’in özerk bilgi sisteminin gelişimini hızlandırmalıdır.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Uluslararası Değişim ve İşbirliği

Çin, Ağustos 2004’te UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ne taraf olduktan sonra, Sözleşme çerçevesindeki tüm faaliyetlere aktif biçimde katılmış, uluslararası sözleşmenin sağlıklı gelişimini güçlü biçimde desteklemiş ve küresel kültürel yönetiminde sorumlu bir aktör olarak tanınan bir kültürel güç kimliği edinmiştir. UNESCO’ya göre, bugün ulusal somut olmayan kültürel miras listelerine kaydedilmiş unsur sayısı bakımından dünyada ilk sıradadır (UNESCO, t.y.). Bu durum, uluslararası SOKÜM koruma alanında yaptığı etkin katkıları ve yükümlülük yerine getirme kapasitesini göstermekte; aynı zamanda Çin kültürünün uluslararası sesini ve etkisini pekiştirmektedir.

Asya-Pasifik bölgesinde somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik kapasite geliştirme ihtiyacının artmasına yanıt vermek üzere kurulan UNESCO Asya-Pasifik Bölgesi Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Uluslararası Eğitim Merkezi (bundan sonra “Asya-Pasifik Merkezi”²

olarak anılacaktır), 2014’ten bu yana yıllık eğitim programları yürütmektedir. Bu programlar, SOKÜM kapasite geliştirme çerçeveleri, SOKÜM’ün eğitimle bütünleştirilmesi ve SOKÜM eğitici kadrolarının yetiştirilmesi gibi temel alanları kapsamaktadır. Merkezin sürmekte olan çalışmaları, Yönetim Kurulu’nun dokuzuncu toplantısının 14 Ocak 2020’de Pekinde yapılmasıyla bir kez daha teyit edilmiştir. Merkezin kuruluşu ve çalışmaları, uluslararası toplumun Çin’in SOKÜM koruma çabalarını tanıdığını göstermektedir (China Daily, 2020). UNESCO ile yürütülen bu işbirliği, uluslararası kültürel işbirliğinin önemli bir modeli niteliğindedir ve Çin’in Asya-Pasifik bölgesinde SOKÜM koruma kapasitesine katkıda bulunması ve bunu güçlendirmesi için kilit bir platform sunmaktadır. Çin, komşu ülkelerle ortak somut olmayan kültürel miras unsurlarını birlikte aday gösterip koruyarak uluslararası işbirliğinde öncü bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Kuşak ve KYG güzergâhındaki ülkelerle değişim ve işbirliğini güçlendirmeye büyük önem vermekte; böylece ulusal egemenliği ve kültürel güvenliği korumayı amaçlamaktadır. Kültürel Çeşitlilik Sözleşmesi’ne taraf olan Çin, UNESCO’nun kültürel çeşitlilik festivallerini desteklemekte, bunlara katılmakta ve ev sahipliği yapmakta; böylece Çin kültürünün özgün özünü ve cazibesini dünyaya daha iyi tanıtmaktadır (Phoenix.com, 2015).

Bugün somut olmayan kültürel miras, Çin kültürünü küresel sahneye taşıyan canlı ve altın değerinde bir kartvizit hâline gelmiştir. Örneğin, “Bahar Bayramı—Çin Halkının Geleneksel Yeni Yılı Kutlama Toplumsal Pratikleri” 2024’te UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’ne başarıyla kaydedilmiştir. Bununla birlikte dünya nüfusunun yaklaşık beşte biri Yeni Yılı kutlamakta; yaklaşık 20 ülke Ay Yeni Yılı’nı resmî tatil olarak kabul etmektedir. Çin, çok boyutlu bir dijital bütünleşme mekanizması sistemi kurmayı ve

çeşitli yayılım kanalları ile platformları geliştirmeyi sürdürmektedir. Televizyon dizileri, belgeseller, tanıtım filmleri, sahne oyunları ve kısa videolar gibi farklı biçimler aracılığıyla Çin, somut olmayan kültürel mirasının özgün cazibesini dünyaya göstermekte ve Çin kültürünün uluslararası etkisini artırmaktadır (China Social Sciences Network, 2024).

Çin'in Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Çabalarının Karşı Karşıya Olduğu Gerçek Zorluklar

İlk zorluk, küreselleşme ve kentleşmenin getirdiği yaşama çevresi dönüşümüdür. Geçmişte somut olmayan kültürel miras, sıradan insanların gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçası ve topluluk ile duy-

gusal bağların taşıyıcısıydı. Bugün ise bölgeler arası nüfus hareketliliğinin artması ve yaşam ritminin hızlanmasıyla bu işlevler giderek zayıflamaktadır. Araştırmalar, geleneksel köylerin yok oluşu ya da gerilemesinin, somut olmayan mirasın dayandığı fiziksel mekânları ve kültürel aktarım ağlarını doğrudan kopardığını göstermektedir. Özellikle belirli bölgelere, köylere ve halk geleneklerine bağlı birçok somut olmayan miras unsuru, yaşayan aktarımını ancak sağlam topluluk ekosistemleri içinde sürdürebilmektedir (Yan & Du, 2016). Ancak kentleşme dalgası içinde çok sayıda köy dönüştürülmüş ya da ortadan kalkmış, asli sakinler kademeli olarak başka yerlere taşınmıştır. Bu durum, somut olmayan kültürel mirasın "zeminini" sökmekte ve kültürel ekosistemleri istikrarsızlaştırmaktadır.

Nanchang Üniversitesi'nden uluslararası öğrenciler, 13 Şubat 2024 tarihinde Çin'in doğusundaki Jiangxi eyaletinin Fuzhou şehrindeki Wenchangli tarihi bölgesinde düzenlenen Bahar Festivali sırasında ejderha dansı yaparken (Fotoğraf: Li Jie/People's Daily, 2024).

Böyle olgular bazen “sözde yapıcı yıkım” olarak da görülmektedir; yani modernleşme çabalarının mirasın özgünlüğünü istemeden aşındırması söz konusudur. Sanayileşme ve kentleşmenin somut olmayan kültürel mirasın yaşama ortamı üzerindeki olumsuz etkileri arasında geleneksel yaşam tarzlarının değişmesi, kültürel hafızanın solması ve gençlerin yerel kültürden uzaklaşması da bulunmaktadır. Bu etkenler iç içe geçerek karmaşık bir meydan okuma oluşturmaktadır. Ekonomik ve toplumsal gelişme kültürel ekolojiyi yeterince dengelemezse, somut olmayan kültürel miras projeleri “kurtarıldıktan sonra yeniden kaybedilme” çıkmazına dahi sürüklenebilir.

Birçok somut olmayan kültürel miras eserinin mülkiyeti belirsiz olduğu için ticari kullanımda ihlal uyuşmazlıkları ve hukukî kör noktalar ortaya çıkmaktadır.

İkinci zorluk, miras taşıyıcılarının gelişimidir; bu alanda çok sayıda sorun bulunmaktadır. Somut olmayan kültürel miras projelerini canlı tutmanın özü, taşıyıcıların yetiştirilmesidir; ancak mevcut sistem, yetenek açığı, nüfusun yaşlanması ve toplumsal statü ile ekonomik güvencenin yetersizliği gibi derin yapısal sorunlarla karşı karşıyadır. Sözlü aktarım ve uygulamalı eğitim gerektiren birçok somut olmayan kültürel miras becerisi, çoğu zaman yaşlı uygulayıcıların elindedir. Gençler ise çeşitli nedenlerle gereken zamanı ve emeği yatırmaya isteksizdir; bu da geleneksel usta-çırak modelini modern toplumda ciddi biçimde zorlamaktadır. Ulusal düzeydeki taşıyıcılara uzun süredir devlet sübvansiyonları sağlanmasına rağmen, birçok SOKÜM projesi

günlük yaşam giderlerini ve aile masraflarını karşılayacak ekonomik getiriye üretememektedir. Bu nedenle birçok taşıyıcı geçimini sağlamak için uzun süreli başka işlerde çalışmak zorunda kalmakta, bu da enerjilerini miras aktarımından uzaklaştırmaktadır. Örneğin Fujian, Hua’andaki Gaoshan etnik grubunun somut olmayan kültürel miras uygulayıcıları ekonomik baskılar ve çevresel değişimler nedeniyle topluluklarını terk etmiş; bu da aktarım çabalarını durma noktasına getirmiştir (Hong, 2025). Benzer şekilde Guizhou, Kongbai Köyü’ndeki Miao gümüş işçiliği ustaları da genç kuşakların geleneksel zanaatı devralmak yerine göçmen işçiliği tercih etmesi nedeniyle benzer güçlüklerle karşılaşmaktadır. Ekonomik baskılar ve kültürel kimlik eksikliği, taşıyıcıları modern sektörlere yönlentmektedir. Kentsel eğitim ve çeşitli eğlence biçimlerinin etkisi altındaki günümüz gençliği, kırsal toplulukları ve geleneksel kültürü derinlemesine anlamamaktadır. Kültürel kimlikteki bu kuşaksal kopuş, somut olmayan mirasa yönelik “kültürel ihtiyaç” duygusunu zayıflatmakta; böylece içsel aktarımın ivmesini düşürmektedir.

Üçüncü zorluk, aşırı ticarileşme ve “yabancılaşma” riskinin artmasıdır. Kültür turizmi sektörünün hızlı gelişimiyle birlikte birçok somut olmayan kültürel miras projesi turizm kalkınma planlarına dâhil edilmiştir. Ancak aşırı, akıl dışı ve düzensiz geliştirme oldukça yaygın hâle gelmiştir. Muhtemel ticari kazançların peşindeki bazı projelerde geliştirme süreci aşırı aceleci ve kâr güdümlü görünmekte; somut olmayan kültürel miras salt ticari ürünler gibi ele alınmakta ve onların “özgünlüğü” ile “sahiciliği” zedelenmektedir. Aşırı ticarileşme, turizm ürünlerinin tekdüzeleşmesine ve kültürel ayırt ediciliğin zayıflamasına da yol açabilmektedir. Örneğin çeşitli antik kasabalarda sergilenen ürünler ve

Çin'in güneybatısındaki Guizhou Eyaleti'nde yaşayan Miao etnik grubuna mensup insanlar
(Fotoğraf: CGTN, 2024).

mutfak kültürü çoğu zaman aşırı ölçüde ana akımlaşmakta; bu yüzden yerel özellikler ile etnik kültürlerin penceresi olma işlevini yerine getirmekte zorlanmaktadır. Bazı bölgelerde “sözde folklor” ve “sahte somut olmayan kültürel miras” olguları ortaya çıkmıştır. Bazı çıkar grupları ve etik dışı işletmeler, somut olmayan kültürel mirası koruma kisvesi altında “yetkililerle iş tutma, uzmanlara rüşvet verme ve medyayı yanıltma” yollarına başvurmuş; böylece kültürel varlıkları fiilen ticarileştirip metalaştırmıştır. Bu durum, SOKÜM projelerinin akılcı biçimde korunmasını ve düzenli gelişimini zedelemektedir. Örneğin İç Moğolistan'daki il düzeyindeki “Zhou Ailesi Kemik Yerine Oturtma Tekniği” adlı SOKÜM projesinin statüsü, sahtecilik nedeniyle iptal edilmiştir (Sina, 2022). SOKÜM projeleri-

ne ilişkin fikrî mülkiyet koruması da karmaşık zorluklarla karşı karşıyadır. Birçok somut olmayan kültürel miras eserinin mülkiyeti belirsiz olduğu için ticari kullanımda ihlal uyuzmazlıkları ve hukukî kör noktalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Suzhou nakışı eseri “Sarhoş Cariye”ye ilişkin ihlal davası, geleneksel yaratım anlayışları ile mevcut yasalar arasındaki çatışmayı ve SOKÜM'ün yargısal korunmasının önündeki engelleri göstermiştir. Hatta bazı ülkeler ve çok uluslu şirketler, “yeniden yorumlama” ve “yapısöküm” kisvesi altında Çin somut olmayan kültürel mirasının kültürel kökenlerini ve değer yönelimlerini koparıp bulanıklaştırmış; bunun sonucunda ekonomik kayıplar ve kültürel tartışmalar ortaya çıkmıştır (Shanghai Bar Association, 2021).

Dördüncü zorluk, bölgesel gelişme dengesizlikleri ve yönetim eşgüdümünün yetersizliğidir. China Tourism News tarafından yayımlanan “2022 Somut Olmayan Kültürel Miras Tüketiminde Yenilik Raporu”na göre, SOKÜM ürünlerinin çevrim içi satışlarında doğu bölgeleri baskındır; işlemlerin yüzde 70’den fazlası Taobao ve Tmall’daki SOKÜM mağazalarında gerçekleşmekte ve bu bölgeler açık ara üstünlük sağlamaktadır. Orta bölgelerin payı yüzde 14, batı bölgelerinin payı yüzde 8, kuzey-doğu bölgelerinin payı ise yalnızca yüzde 4’tür (CTNEWS, 2022). Bu durum, doğu bölgelerinin SOKÜM kaynaklarının ticarileştirilmesine daha erken başlamasını ve görece gelişmiş ekonomileri sayesinde “yenilik ve miras aktarımı + üretken koruma + toplumsal yaygınlaştırma” hattını kurmuş olmalarını yansıtmaktadır. Buna karşılık orta, batı ve ekonomik olarak daha az gelişmiş bölgeler, dijital teknolojileri benimseme ve SOKÜM’ü koruma konusunda zorlanmakta; bu da yeterli belgeleme ve aktarım olmadığı için değerli becerilerin zamanla yok olmasına yol açabilmektedir. Ekonomik gelişmişlik farkları ve kaynak dağılımındaki eşitsizlikler, SOKÜM’ün yayılım alanı ve etkisi bakımından bölgeler arasında ciddi farklılıklar doğurmuştur.

Bölgesel işbirliğine dayalı yönetime gelince, ulusal düzeydeki girişimler; Pekin-Tianjin-Hebei eşgüdümlü kalkınması, Yangtze Nehri Ekonomik Kuşağı’nın gelişimi ve Guangdong-Hong Kong-Makao Büyük Körfez Bölgesi’nin inşası gibi büyük ulusal stratejiler içinde SOKÜM’ün korunması ve aktarımını güçlendirmeyi amaçlayan bölgesel eşgüdüm mekanizmaları kurulmasını önermiş olsa da, uygulamada hâlâ çeşitli güçlükler sürmektedir. Mevcut SOKÜM yönetim sistemi, merkez ile yerel arasındaki yasama hiyerarşisinin belirsizliği nedeniyle pratikte “iki ucu sağlam, ortası boş” biçiminde çarpık bir yapı sergilemektedir. Bunun yanında yönetim katmanları arasındaki görev dağılımı da

eşitsizdir; yerel düzenlemeler kimi zaman bölgesel yetki paylaşımı sorunlarını bilinçli olarak gündem dışı bırakmaktadır. Yerel düzeydeki SOKÜM koruma kurumlarının zayıflığı, özel kadroların eksikliği ve kuramsal araştırmanın pratik koruma çabalarının gerisinde kalması da yönetim eşgüdümündeki ciddi yetersizlikleri göstermektedir. Birçok şehir ve ilçe düzeyindeki kurum ya henüz kurulmamış ya da yeterince gelişmemiştir; kurulanlarda ise yetersiz personel ve mesleki uzmanlık eksikliği önemli sorunlar yaratmaktadır.

Bu sorunlar, KYG güzergâhındaki ülkelerdeki miras yönetimi ve kültürel aktarım sorunlarıyla ortak özellikler taşımakta; dolayısıyla bunların çözüm yolları karşılaştırmalı başvuru değeri taşımaktadır.

Genel olarak Çin’in somut olmayan kültürel mirasının korunması ve aktarımının karşı karşıya olduğu riskler ve zorluklar şunlardır: koruma ile kalkınma arasındaki gerilim; aşırı ticarileşme ve turizm amaçlı aşırı kullanım; tekdüzeleşme ve çekirdek değerlerin seyrelmesi; yaşlı uygulayıcıların vefatıyla becerilerin kaybolma riski; uygulayıcılar arasında kuşaklararası halefiyet sorunları; bölgeler arasında koruma etkinliği farkları (kaynak dağılımı ve koruma kapasitesi dâhil); ve yönetim eşgüdümünün yetersizliği. Bu sorunlar, KYG güzergâhındaki ülkelerdeki miras yönetimi ve kültürel aktarım sorunlarıyla ortak özellikler taşımakta; dolayısıyla bunların çözüm yolları karşılaştırmalı başvuru değeri taşımaktadır.

Qiang etnik grubunun geleneksel kıyafetinin dördüncü kuşak mirasçısı Chen Shijiang (sağda), geleneği modern tasarımlarla yorumlamaya kendini adanmış durumda (Fotoğraf: VCG/The World of Chinese, 2026).

Çin'in Somut Olmayan Kültürel Mirası Korumasında Geleceğe Yönelik Yollar

Yukarıda belirtilen mesele ve zorluklara yanıt olarak bu makalenin yazarları, daha dengeli bir kültürel ekoloji ve sürdürülebilir yönetim amacıyla atılım sağlayabilecek şu yaklaşımları önermektedir:

Birincisi, hukukî güvenceler güçlendirilmeli ve politika çerçevesi iyileştirilmelidir. Çin Halk Cumhuriyeti Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hakkında Kanun'un revizyon süreci hızlandırılmalıdır. Mevcut yasa ve yerel düzenlemelerde, somut olmayan kültürel mirası çarpan ya da aşağılayan fiiller için açık tanımlar ve hukukî sonuçların bulunmaması gibi, uygulanabilirliği zayıf aşırı genel hükümler hâlen mevcuttur. Revizyon sürecinde somut olmayan kültürel mirastaki hakların niteliği, içeriği, süjeleri ve nesnelerini açıkça belirleyecek şekilde

hükümler ayrıntılandırılmalıdır. Miras taşıyıcılarının meşru haklarını ihlal eden eylemler ayrıntılı biçimde tanımlanmalı ve bunlara ilişkin açık yaptırımlar öngörülmalıdır. İkincisi, somut olmayan kültürel mirasa ilişkin fikrî mülkiyet koruma sistemi güçlendirilmelidir. Hukuk uygulamasını geliştirmek, meşru hakları korumak ve yasa dışı faaliyetlerle mücadele etmek için kapsamlı önlemler alınmalıdır. Üçüncüsü, hukuk eğitimi güçlendirilerek uygulama kapasitesi artırılmalıdır. Somut olmayan kültürel miras projelerinde yer alan bireylere yönelik eğitim programları düzenlenerek hukuk bilinci ve uygulama kapasitesi geliştirilmelidir. Radyo, televizyon, gazeteler ve çevrim içi medya gibi çeşitli kanallar kullanılarak toplum genelinde kapsamlı farkındalık kampanyaları yürütülmeli; kamunun bu mirasın korunmasına ilişkin bilinci yükseltilmelidir.

İkincisi, miras taşıyıcılarının eğitim modeli yenilenmeli ve yetenek gelişimi güçlendirilmelidir. Çok katmanlı ve çok kanallı bir taşıyıcı yetiştirme sistemi kurulmalıdır. Üniversiteler, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin programlar açma ve genişletme konusunda desteklenmelidir. Araştırma enstitüleri, yüksek lisans ve doktora eğitime yönelik mekanizmalar geliştirmeye teşvik edilmelidir. Somut olmayan kültürel miras projelerinin kampüse, sınıfa ve zihne girmesi sağlanarak gençlerin bu alanlara ilgisi ve kültürel kimliği güçlendirilmelidir. Her düzeyde temsili aktarım ve uygulama üsleri kurulmalıdır. Taşıyıcılar, halefiyet zincirini güçlendirmek amacıyla eğitim kurumlarındaki öğretim ve araştırma projelerine dâhil edilmelidir. Aynı zamanda SOKÜM taşıyıcılarının toplumsal statüsü ve ekonomik karşılığı da etkin biçimde yükseltilmelidir. Bir yandan, SOKÜM yeteneklerine saygı duyan, SOKÜM kültürünü yaşatan ve SOKÜM taşıyıcılarını koruyan bir toplumsal atmosfer oluşturulmalıdır. Dinamik yönetim ve teşvik mekanizmaları iyileştirilerek başarılı uygulayıcılara maddi ödüller ve manevi takdir sağlanmalıdır.

Kırsal canlanma sürecinde, somut olmayan kültürel mirasın korunması sanayi gelişimiyle bütünleştirilmeli; böylece yerel toplulukların refahı artırılırken kamunun SOKÜM'e ilişkin farkındalığı ve tanınırlığı güçlendirilmelidir.

Öte yandan, uygulayıcıların sürdürülebilir geçim kaynaklarını güvence altına almak için

birden çok kanal araştırılmalı; göçe zorlayan ekonomik baskılar azaltılmalı ve aktarımın kesintiye uğraması önlenmelidir. “Somut olmayan kültürel miras + sanayi/turizm” gibi yaklaşımlarla gelir kaynakları çeşitlendirilebilir ve yaşam koşulları iyileştirilebilir. Ayrıca somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik profesyonel yönetim ve araştırma kadrolarının yetiştirilmesi güçlendirilmelidir. Üniversiteler, araştırma kurumları ve miras taşıyıcıları arasındaki işbirliği teşvik edilerek düşünce kuruluşları, çalışma istasyonları, öğretim üsleri ve uygulama üsleri kurulabilir; böylece kuramsal araştırma ile pratik koruma çabaları bütünleştirilebilir.

Üçüncüsü, SOKÜM’ün korunması modern yaşamla derin biçimde bütünleştirilmelidir. Turizm, SOKÜM’ün canlandırılması için hayati bir kanaldır; ancak aşırı ticarileşmenin doğurduğu çarpıtma ve tekdüzeleşme risklerine karşı dikkatli olunmalıdır. Hükümetler, SOKÜM turizmine yönelik denetimi güçlendirmeli, koruyucu sınırlar belirlemeli ve piyasayı yüksek nitelikli SOKÜM ürün deneyim mekânları geliştirmeye yönlendirmelidir. Ziyaretçilerin seyahat deneyimleri aracılığıyla SOKÜM’ün kültürel özünü ve çağdaş değerini derinlemesine kavrayabilmesi için sürükleyici eğitim turizmi rotaları oluşturulmalıdır. Büyük veri, sanal simülasyon ve yapay zekâ gibi modern teknolojilerden tam olarak yararlanılarak somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik dijital altyapı kapsamlı biçimde geliştirilmelidir. Buna; ilgili içeriklerin toplanması, düzenlenmesi, saklanması ve canlandırılması yoluyla bilimsel bir SOKÜM veri tabanı kurulması da dâhildir. Eşzamanlı olarak SOKÜM projelerinin yeni medya platformlarında yaygınlaştırılması teşvik edilmeli, “viral” markalar yetiştirilmeli ve genç kuşakların dikkat ve katılımı çekilmelidir. Kırsal canlanma sürecinde, somut olmayan kültürel mirasın

Miluo'da bir ağaç oymacısı ejderha teknesinin baş kısmındaki ayrıntıları tamamlıyor.
(Fotoğraf: Deng Shugang/China Daily, 2022)

korunması sanayi gelişimiyle bütünleştirilmeli; böylece yerel toplulukların refahı artırılırken kamunun SOKÜM'e ilişkin farkındalığı ve tanınırlığı güçlendirilmelidir.

Dördüncüsü, bölgesel eşgüdüm ve yönetim mekanizmaları optimize edilmelidir. İlk olarak, bölgesel işbirliğine dayalı koruma mekanizmaları kurulup geliştirilmelidir; bölgesel SOKÜM korumasına ilişkin bütünlük bir hukukî çerçeve ve politika eşgüdüm sistemi oluşturulmalıdır. Pekin-Tianjin-Hebei bölgesinin koordineli gelişimi, Yangtze Nehri Ekonomik Kuşağı'nın gelişimi, Guangdong-Hong Kong-Makao Büyük Körfez Bölgesi'nin inşası ve Sarı Nehir Havzası'nın ekolojik

korunması ile yüksek kaliteli gelişimi gibi büyük ulusal stratejiler çerçevesinde, SOKÜM'ün korunması ve aktarılmasına ilişkin bölgesel koordinasyon mekanizmaları güçlendirilmelidir. Tematik araştırmalar yürütülmeli ve ayırt edici etkinlikler organize edilmelidir. Gelişmiş doğu bölgeleri, merkez ve batı Çin'deki devrimci üs bölgelerinde, etnik bölgelerde, sınır bölgelerinde ve yoksul bölgelerde somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik işbirlikçi desteği artırmaya teşvik edilmeli; böylece kaynak paylaşımı ve karşılıklı öğrenme sağlanmalıdır. İkinci olarak, hükümet liderliğindeki, kurumlar arası eşgüdüme dayanan ve toplumsal katılımı içeren çalışma çerçevesi iyileştirilmelidir.

Her düzeyde kültür ve turizm idarelerinin öncü sorumlulukları belirginleştirilmeli, ilgili kurumlar görevlerini yerine getirmek ve ilerlemeyi birlikte sağlamak üzere koordine edilmeli; parçalı yönetim ve belirsiz sorumluluklardan kaçınılmalıdır. Aynı zamanda sanayi örgütleri, işletmeler, kurumlar, vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşlarının rollerinden tam olarak yararlanmak üzere SOKÜM'ün korunması ve aktarımına yönelik geniş toplumsal katılım daha da teşvik edilmelidir. Üçüncü olarak, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin denetim, değerlendirme ve performans yönetimi güçlendirilmelidir. Koruma çalışmalarına ilişkin gözetim ve teftiş mekanizmaları kurulup iyileştirilmeli; envanter unsurlarının ve temsili miras taşıyıcılarının korunma durumu her düzeyde düzenli olarak değerlendirilmeli; koruma birimlerinin sorumluluklarını yerine getirme performansı izlenmeli ve dinamik yönetim uygulanmalıdır. Fon kullanımı, proje uygulaması ve aktarım etkinliği gibi kritik alanlar için bilimsel bir değerlendirme göstergeleri sistemi geliştirilerek koruma tedbirlerinin etkili ve kaynak kullanımının rasyonel olması güvence altına alınmalıdır.

KYG'ye katılan ülkeler açısından, Çin'in SOKÜM'ün korunmasına ilişkin sistematik deneyiminin benimsenmesi, ulusötesi işbirliği için somut yollar sunmaktadır.

Beşincisi, Çin'in SOKÜM'ün korunmasına ilişkin sistematik deneyiminin KYG'nin kültürlerarası işbirliği çerçevesi içine yerleştirilmesi, daha geniş bir bağlamda uyarlanabilir yollar ve modeller görünür kılabilir. Buradaki temel çaba, "hükümet liderliği,

sistematik koruma, yaşayan mirasın aktarımı ve bütünlük gelişme" ile nitelenen Çin pratiğini paylaşılabilir küresel kamusal mallara ve işbirlikçi yönetim araçlarına dönüştürmektir. Çin'in üst düzey tasarım, envanter oluşturma ve miras taşıyıcılarının belirlenmesi ile eğitilmesine ilişkin standartlaştırılmış yöntemleri; özellikle kendi koruma rejimlerini geliştirme sürecinin erken aşamasındaki KYG katılımcısı ülkeler için somut bir "kurumsal araç takımı" sunmaktadır. Örneğin Çin'in temsili SOKÜM projeleri ve miras taşıyıcılarını belirlemeye yönelik çok katmanlı sistemi ile kültürel ekolojik koruma bölgelerini planlama ve yönetme konusundaki uzmanlığı; ortak araştırma programları, uluslararası eğitim çalıştayları ve standartlaştırılmış uygulama kılavuzlarının birlikte geliştirilmesi gibi araçlar üzerinden etkili bilgi aktarımı ve kapasite inşasına imkân verebilir.

Sonuç

Son yirmi yılda Çin'in somut olmayan kültürel mirası koruma çabaları, başlangıçtaki "belgeleme", "muhafaza" ve "kurtarma" aşamalarından günümüzdeki "koruma", "aktarım" ve "yararlanma" odağına evrilmiştir. Çin bugün UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listeleri'ne kaydedilen unsur sayısı bakımından dünyada ilk sıradadır. Bu başarılar birkaç temel etmenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, Çin hükümet liderliği altında tüm düzeyleri ve sektörleri kapsayan ayırt edici bir hukukî ve politik çerçeve kurmuştur. Bu sistem, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik politikaların etkili biçimde uygulanması, uzun vadede sürdürülmesi ve sürdürülebilir işlemini için güçlü güvenceler sağlamaktadır. İkincisi, ulusal, eyalet, il (prefektörlük) ve ilçe düzeylerinde çeşitli yollarla dört kademeli bir temsili miras taşıyıcısı sistemi kurulmuştur. Bu sistem, somut olmayan kültürel mirasın aktarımı ve

kullanımına ilişkin yetenek ve entelektüel kaynak desteği sunmaktadır. Üçüncüsü, Çin SOKÜM'ü koruma felsefesini ve modelini dönüştürmüş; tekil korumadan ekosistem düzeyinde yaşatarak korumaya geçmiştir. SOKÜM'ün geleneksel köy ve topluluk gelişimiyle bütünleştirilmesi, "koruma, aktarım, gelişme ve yararlanma"nın organik bir bileşimini sağlamaktadır. Kültürel ekolojik bölgeler, proje-merkezli yaklaşımların ötesine geçen kuramsal bir ilerlemeyi temsil etmekte ve "yapıcı yıkım" risklerini azaltmaktadır. Dördüncüsü, Çinli akademisyenlerin kuramsal araştırmaları ve akademik keşifleri yalnızca SOKÜM korumasına ilişkin bir bilgi sistemi kurmakla kalmamış, ilgili alanlarda Çin'in söylem gücünü de güçlendirmiş; Çin kültürünün küresel dolaşımını ve tanınırlığını artırmıştır. Beşincisi, Çin somut olmayan kültürel mirasın korunmasında uluslararası işbirliği

ve değişimi etkin biçimde desteklemekte; Çin'in somut olmayan kültürel mirasının özgün cazibesini dünyaya gösterirken Çin kültürünün uluslararası etkisini de artırmaktadır.

Bununla birlikte Çin'in somut olmayan kültürel mirası koruma alanında hâlen çok sayıda pratik zorlukla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Koruma ile kalkınma arasında içkin bir gerilim vardır; topluluk katılımı mekanizmalarının derinleştirilmesi gerekmekte ve bölgesel gelişme eşitsizlikleri belirginliğini korumaktadır. Aynı zamanda uygulayıcılar, kuşaklararası boşluklar, yaşlanma, sınırlı toplumsal tanınma ve yetersiz ekonomik güvence gibi sistemsel sorunlarla yüz yüzedir. "Ticarileşme ile özgünlük" ve "bölgesel dengesizlikler" arasındaki gerilimleri çözebilmek için gelecekteki çabaların "kültürel ekosistem yönetimi"ni öncelemesi gerekir.

Sinciang Uygur Özerk Bölgesi'nin Urumçi şehrindeki 6. Çin Sinciang Uluslararası Dans Festivali'nden bir görüntü, 20 Temmuz 2023 (Fotoğraf: Xinhua, 2023).

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasının sürdürülebilir ve sağlıklı gelişimi; hukukî ve politik çerçevenin sürekli iyileştirilmesi, uygulayıcıların yetiştirilmesine yönelik yenilikçi yaklaşımlar, SOKÜM'ün çağdaş yaşama bütünlleştirilmesi ve bölgeler arası eşgüdüm mekanizmalarının optimize edilmesi yoluyla ilerletilmektedir.

KYG'ye katılan ülkeler açısından, Çin'in SOKÜM'ün korunmasına ilişkin sistematik deneyiminin benimsenmesi, ulusötesi işbirliği için somut yollar sunmaktadır. İlk olarak, Çin'in dijital belgeleme ve veri tabanı yönetimi alanındaki uzmanlığından (örneğin Ulusal SOKÜM Dijital Müzesi) yararlanılarak, ortak dijital arşivler ve bilgi paylaşım platformları kurulabilir; böylece tehlike altındaki miras için koordineli dijital kurtarma projeleri yürütülebilir. Kaynakların birleştirilmesi ve paylaşımı için birleştirilmiş üstveri standartları benimsendiğinde, bu tür platformlar akademik araştırmayı, eğitsel yaygınlaştırmayı ve kültür endüstrilerini destekleyen bir açık veri altyapısı oluşturacaktır. Çin'in yerleşik "SOKÜM Taşıyıcıları Eğitim Programı" temel alınarak, KYG ortaklarıyla tematik atölyeler, sınır aşan mentorluk programları ve genç uygulayıcılara yönelik burslar içeren işbirlikçi girişimler geliştirilebilir. İpek Yolu'nun ortak mirası olan ipekçilik, seramik, ahşap işçiliği ve sahne sanatları gibi alanlara odaklanmak, yalnızca teknik alışverişi kolaylaştırmakla kalmayacak; aynı zamanda farklı bölgelerdeki genç kuşaklar arasında kültürel kimlik ve sürekliliği de güçlendirecektir.

Ayrıca Çin'in "SOKÜM + turizm" modeli, özellikle bölgesel bütüncül koruma ve topluluk öncülüğündeki kültür turizmi yaklaşımı bakımından, ulusötesi uygulama açısından kayda değer bir potansiyel taşımaktadır. Örneğin Orta Asyalı ortaklarla "Bozkır Göçebe Kültürel Miras Yolculuğu" ya da Güneydoğu Asya ülkeleriyle "Deniz İpek Yolu El Sanatları Turu"

gibi tematik kültür rotalarının ortaklaşa tasarlanması, dağınık miras alanlarını bütünlüklü anlatı güzergâhlarına dönüştürebilir. Bu yaklaşım, toplulukların ekonomik faydasını artırırken karşılıklı kültürel anlayışı da derinleştirecektir. Politika alanında ise Çin'in koruma ile kalkınma arasındaki dengeyi kurmaya yönelik süregiden müzakereleri—özellikle "üretim temelli koruma"nın sınırlarının tanımlanması ve aşırı ticarileşmeye karşı düzeltici mekanizmaların kurulması—KYG ülkeleri için risk farkındalığı ve yönetişim bakımından değerli içgörüler sunmaktadır. SOKÜM üzerine KYG odaklı bir hükümetlerarası diyalog mekanizması ve uzman komitesi kurulması; sınır aşan fikrî mülkiyet koruması ve paylaşılan mirasın ortak aday gösterimi gibi müşterek sorunlara ilişkin vakaların düzenli paylaşımını ve ortak istişareyi mümkün kılacaktır. Böylece "istişare, işbirliği ve ortak yarar" ilkesi temelinde, bölgesel duyarlılığa sahip koruma etiklerinin ve işbirliği normlarının gelişmesi desteklenebilir. Çin'in deneyimi kuşkusuz kendi ulusal bağlamı tarafından şekillendirilmiştir; ancak bu deneyimin öz-düşünsel pratiği ve uyarlanabilir yenilikleri, kültürlerarası karşılıklı öğrenme ve birlikte evrim kültürüne katkıda bulunabilir. Nihayetinde bu tür bir işbirliği, SOKÜM'ün korunmasını yalnızca kültürel çeşitliliği muhafaza etmenin bir aracı olmaktan çıkarıp, sürdürülebilir topluluk gelişimini teşvik eden ve KYG ülkeleri arasında halklar arası bağları güçlendiren pratik bir çerçeveye dönüştürecektir.

Notlar

¹ Hezhe İmakan geleneği, kuzeydoğu Çin'deki Hezhe halkının dünya görüşünün ve tarihsel hafızasının hayati bir bileşenidir. Şiirsel ve düzyazı anlatımlar yoluyla icra edilen bu gelenek, kabileler ve aileler içinde çıraklık ilişkileri aracılığıyla aktarılmaktadır. Tarihsel hafızayı, etnik adetleri ve ahlaki

öğretileri koruma ve eğlence sağlama gibi çoklu işlevler üstlenmektedir. Ancak okul eğitiminin standartlaşması, anlatı ustalarının hayata veda etmesi ve gençlerin iş için kentlere göç etmesi nedeniyle İmkan geleneğinin aktarımı sürekli bir gerilemeye karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle gelenek, 2011 yılında Birleşmiş Milletler'in Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne kaydedilmiştir.

² Asya-Pasifik Merkezi, Çin hükümeti ile UNESCO arasında imzalanan anlaşma uyarınca 2012 yılında Pekin'de kurulan bir UNESCO 2. Kategori Merkezidir. Asya-Pasifik bölgesindeki ülke ve bölgelere somut olmayan kültürel miras alanında kapasite geliştirme eğitimi sağlamakla görevlidir. Uzman, kursiyer ve eğitici veritabanları oluşturarak; ilgili bilgi ve materyalleri toplayıp düzenleyerek; ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki seminerlere katılarak eğitim modellerini ve içeriklerini sürekli geliştirmektedir. Ayrıca eğitim değerlendirmeleri ve eğitim çıktılarının yayımlanması yoluyla, yararlanıcı ülkelerin somut olmayan kültürel mirasın korunması ve araştırılmasıyla ilgili takip faaliyetlerini yürütmesine destek vermektedir. Bu merkez, Asya-Pasifik ülkelerinin somut olmayan kültürel miras koruma çabalarına entelektüel destek ve teknik yardım sağlamış; bu alandaki çalışmaların ulusal ve bölgesel düzeylerde hayata geçirilmesini önemli ölçüde ilerletmiş; ayrıca UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Kapasite Geliştirme Stratejisi'nin küresel ölçekte uygulanmasına katkıda bulunup bunu teşvik etmiştir.

Teşekkür

Bu makale, Zunyi Normal Üniversitesi bünyesindeki "Kuzey Guizhou Kültürü Araştırma Merkezi" (2024JDZD001) tarafından desteklenmiştir. 🌸

Kaynakça

- Bian, H. (2021). *A brief discussion on strengthening intellectual property protection for Suzhou embroidery*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://www.jsjc.gov.cn/qin-gfengyuan/202102/t20210205_189996.shtml adresinden alınmıştır.
- China Daily. (2020). *The 9th meeting of the governing board of the UNESCO international training center for intangible cultural heritage in the Asia-Pacific region was held in Beijing*. 17 Aralık 2025 tarihinde <https://ent.chinadaily.com.cn/a/202001/17/WS5e217eb-ba3107bb6b579a94e.html> adresinden alınmıştır.
- China Government Online. (2005). *Opinions of the General Office of the State Council on strengthening the protection of China's intangible cultural heritage*. 17 Aralık 2025 tarihinde https://www.gov.cn/gongbao/content/2005/content_63227.htm adresinden alınmıştır.
- China Government Online. (2021a). *Notice from the Ministry of Culture and Tourism on the issuance of the "14th Five-Year Plan for the protection of intangible cultural heritage"*. 21 Aralık 2025 tarihinde https://www.gov.cn/zhengce/zhengceku/2021-06/09/content_5616511.htm adresinden alınmıştır.
- China Government Online. (2021b). *The General Office of the Communist Party of China Central Committee and the General Office of the State Council have issued the "Opinions on further strengthening the protection of intangible cultural heritage"*. 17 Aralık 2025 tarihinde https://www.gov.cn/zhengce/2021-08/12/content_5630974.htm adresinden alınmıştır.
- China Social Sciences Network. (2024). *Digital convergence boosts international dissemination of intangible cultural heritage*. 12 Aralık 2025 tarihinde https://cssn.cn/skgz/bwyc/202408/t20240822_5773209.shtml adresinden alınmıştır.
- CTNEWS. (2022). *Intangible cultural heritage consumption innovation report*. 21 Aralık 2025 tarihinde https://www.ctnews.com.cn/paper/content/202211/23/content_75960.html adresinden alınmıştır.
- Feng, L., & Zhao, J. (2022). Dynamic co-creation: Intangible cultural heritage preservation practices in community museums. *Journal of Northwestern Ethnic Studies*, (4), 93–101. doi:10.16486/j.cnki.62-1035/d.20220823.001
- Gao, X. (2025). Construction of intangible cultural heritage studies: Practice, discipline, and integration. *The Journal of Jiangsu Administration Institute*, (5), 44–51.
- Han, C., & Gao, B. (2020). Practice of community-based intangible heritage protection on the county level: Theoretical exploration of key concepts. *Journal of Minzu University of China (Philosophy and Social Sciences Edition)*, 47(3), 70–77. doi:10.15970/j.cnki.1005-8575.2020.03.008

- Hong, L. (2025). *Fujian Hua'an: Safeguarding the intangible cultural heritage of the Gaoshan people through the rule of law*. 17 Aralık 2025 tarihinde https://www.spp.gov.cn/spp/zd gz/202507/t20250703_700270.shtml adresinden alınmıştır.
- Huang, X. (2026). The dual unity of practicality and emotionality: An in-depth analysis of consumption demands for intangible cultural heritage and the transformation of productive protection paradigms. *Journal of Sichuan Normal University (Social Sciences Edition)*, 53(2), 188–197. doi:10.13734/j.cnki.1000-5315.2026.0406
- Hunan Provincial People's Government. (2015). *Measures of Hunan Province for the implementation of the law of the People's Republic of China on the protection of intangible cultural heritage (draft for public comment)*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://www.hunan.gov.cn/hnszf/hdjl/dczj/myzj/201506/t20150615_4829151.html adresinden alınmıştır.
- IHCHINA. (t.y.). *List of national intangible cultural heritage representative projects*. 17 Aralık 2025 tarihinde <http://www.ihchina.cn/project.html> adresinden alınmıştır.
- Jiangsu Government Legal Affairs Network. (2012). *Draft for public comment on the Regulations on the protection of intangible cultural heritage of Jiangsu Province (revised draft)*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://sft.jiangsu.gov.cn/art/2012/7/9/art_71922_8108279.html adresinden alınmıştır.
- Li, M., & Jia, R. (2026). Assessment of the development potential of intangible cultural heritage tourism and a study on countermeasures: An empirical analysis based on the southwestern Hubei region. *Journal of Guizhou Minzu University (Philosophy and Social Sciences)*, (2), 133–153.
- Ma, Z., Ma, D., & Liu, J. (2020). On the research and training program in higher learning institutions and the protection of intangible cultural heritage. *Journal of Northwest Minzu University (Philosophy and Social Science)*, (1), 172–180. doi:10.14084/j.cnki.cn62-1185/c.20191231.002
- Ministry of Culture and Tourism of the People's Republic of China (PRC). (2025a). *Notice from the Ministry of Culture and Tourism on the announcement of the sixth batch of national intangible cultural heritage representative bearers*. 17 Aralık 2025 tarihinde https://zwgk.mct.gov.cn/zfxgkml/fwzwhyc/202503/t20250314_958832.html adresinden alınmıştır.
- Ministry of Culture and Tourism of the People's Republic of China (PRC). (2025b). *China's "Hezhe ethnic group Imakan" included in UNESCO representative list of the intangible cultural heritage of humanity*. 9 Aralık 2025 tarihinde http://www.mct.gov.cn/whzx/whyw/202512/t20251211_963662.htm adresinden alınmıştır.
- Ministry of Culture and Tourism of the People's Republic of China (PRC). (2025c). *Response of the Ministry of Culture and Tourism to Proposal No. 3164 of the third session of the 14th National People's Congress*. 17 Aralık 2025 tarihinde https://zwgk.mct.gov.cn/zfxgkml/zhgl/jytadf/202512/t20251218_963772.html adresinden alınmıştır.
- Ministry of Education of the People's Republic of China (PRC). (2015). *Notice from the General Office of the Ministry of Culture and the General Office of the Ministry of Education on the implementation of the training program for bearers of China's intangible cultural heritage*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://www.moe.gov.cn/jyb_xgk/moe_1777/moe_1779/201511/t20151127_221361.html adresinden alınmıştır.
- Ministry of Education of the People's Republic of China (PRC). (2017). *Notice from the Ministry of Education on the issuance of the "Guidelines for moral education in primary and secondary schools"*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://www.moe.gov.cn/srcsite/A06/s3325/201709/t20170904_313128.html adresinden alınmıştır.
- Ministry of Education of the People's Republic of China (PRC). (2018). *Response from the Ministry of Education to Proposal No. 6359 of the first session of the 13th National People's Congress*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://www.moe.gov.cn/jyb_xgk/xxgk_jyta/jyta_szs/201812/t20181214_363620.html adresinden alınmıştır.
- Ministry of Education of the People's Republic of China (PRC). (2020). *Response to Proposal No. 9852 of the third session of the 13th National People's Congress*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://www.moe.gov.cn/jyb_xgk/xxgk_jyta/jyta_jkw/202009/t20200921_489387.html adresinden alınmıştır.
- National People's Congress of the People's Republic of China (PRC). (2011). *Law of the People's Republic of China on the protection of intangible cultural heritage*. 17 Aralık 2025 tarihinde http://www.npc.gov.cn/zgrdw/huiyi/lfzt/fwzwhycbhf/2011-05/10/content_1729844_4.htm adresinden alınmıştır.
- Nie, X. (2025). A study on data ownership mechanisms in the digital preservation of intangible cultural heritage. *Ningxia Social Sciences*, (6), 130–140.
- People's Government of Shaanxi Province. (2014). *Regulations on intangible cultural heritage of Shaanxi Province*. 17 Aralık 2025 tarihinde https://www.shaanxi.gov.cn/zfxgk/zfgb/2014_4066/d18q_4084/201410/t20141009_1641168.html adresinden alınmıştır.

- People's Government of Xinjiang Uygur Autonomous Region. (2005). *Notice on the issuance of the "Administrative Measures for the Intangible Cultural Heritage Protection Project of the Xinjiang Uygur Autonomous Region" and the "Interim Measures for the Nomination and Evaluation of Representative Works of Intangible Cultural Heritage at the Xinjiang Uygur Autonomous Regional Level."* 17 Aralık 2025 tarihinde <https://www.xinjiang.gov.cn/xinjiang/gfxwj1/202312/9607344195654a5bb800b-995b643aca3.shtml> adresinden alınmıştır.
- Phoenix.com. (2015). *China's path to intangible cultural heritage protection and international cooperation.* 17 Aralık 2025 tarihinde http://culture.ifeng.com/gundong/detail_2012_05/30/14924070_0.shtml adresinden alınmıştır.
- Pu, J., & Zhang, L. (2025). Theoretical exploration of discipline development in Chinese-characterized intangible cultural heritage studies. *Research on Intangible Cultural Heritage*, (1), 27–31.
- Rao, J., & Dong, J. (2025). International practices in the intellectual property protection of intangible cultural heritage: Legislation, implementation, and challenges. *Guangxi Ethnic Studies*, (5), 163–170.
- Shanghai Bar Association. (2021). *Legal status and development trends in the preservation and transmission of intangible cultural heritage.* 21 Aralık 2025 tarihinde <https://www.lawyers.org.cn/info/402b5a853fa848ea-b4458a20a071e75b> adresinden alınmıştır.
- Shan, J. (2013). The preservation and transmission of intangible cultural heritage and the development of folk museums. *Folklore Studies*, (4), 80–88. doi:10.13370/j.cnki.fs.2013.04.006
- Shen, H. (2025). *The rise of the intangible cultural heritage economy and the establishment of a sustainable development framework.* *People's Forum*. 17 Aralık 2025 tarihinde https://paper.people.com.cn/rmlt/pc/content/202509/01/content_30104689.html adresinden alınmıştır.
- Sina. (2022). *A municipal-level intangible cultural heritage project in Inner Mongolia has been revoked due to fraud.* 17 Aralık 2025 tarihinde https://k.sina.com.cn/article_3810656797_e322021d00100xhas.html adresinden alınmıştır.
- Song, J., & He, Y. (2019). Capacity building for intangible cultural heritage protection from an interdisciplinary perspective: Summary of the international academic symposium on capacity building for intangible cultural heritage protection. *Cultural Heritage*, (6), 152–157.
- State Council Gazette. (2020a). *Regulations on the administration of national cultural ecological conservation areas.* 17 Aralık 2025 tarihinde https://www.gov.cn/gongbao/content/2020/content_5467515.htm adresinden alınmıştır.
- State Council Gazette. (2020b). *Regulations on the recognition and management of national-level intangible cultural heritage bearers.* 17 Aralık 2025 tarihinde https://www.gov.cn/gongbao/content/2020/content_5480488.htm adresinden alınmıştır.
- The State Council Information Office of China (SCIO). (2025). *China's Hezhen Yimakan storytelling inscribed on UNESCO Representative List.* 17 Aralık 2025 tarihinde http://english.scio.gov.cn/m/chinavoices/2025-12/11/content_118223274.html adresinden alınmıştır.
- UNESCO. (2025). *20th session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (New Delhi, India, 8–13 November).* 17 Aralık 2025 tarihinde <https://www.unesco.org/en/node/200162> adresinden alınmıştır.
- UNESCO. (n.d.). *List of cultural practices and expressions of China's intangible cultural heritage.* 17 Aralık 2025 tarihinde https://www.unesco.org/en/intangible-cultural-heritage/list?fq%5Bsm_unsc_field_ref_countries_label%5D%5B0%5D=China adresinden alınmıştır.
- Wang, B. (2025). *Intangible cultural heritage blooms in 2024.* 12 Aralık 2025'te https://www.ihchina.cn/news_1_details/29523.html adresinden alınmıştır.
- Wen, Y. (2013). Problems and improvements in the protection of ethnic intangible cultural heritage inheritors: Based on fieldwork in Guizhou. *Guangxi Ethnic Studies*, (1), 189–194.
- Yan, H., & Du, Q. (2016). A sociological understanding of traditional village: The case of Tangdu Village in Guizhou. *Research on Heritage and Preservation*, 1(4), 1–7. doi:10.19490/j.cnki.issn2096-0913.2016.04.001
- Yang, Z. (2025). Sharing, mobility and transcendence: A spatial-dimension study on the holistic protection of intangible cultural heritage. *Journal of Hubei Minzu University (Philosophy and Social Sciences)*, 43(4), 73–82. doi:10.13501/j.cnki.42-1328/c.20250529.002
- Yao, H. (2021). Rebuilding consensus on the protection of intangible cultural heritage in the process of heritage designation. *National Arts*, (5), 85–95. doi:10.16564/j.cnki.1003-2568.2021.05.013
- Zhu, G. (2025). Experience in protecting intangible cultural heritage: A conceptual reinterpretation of the cultural ecological protection zone. *Journal of North-western Ethnic Studies*, (5), 66–77. doi:10.16486/j.cnki.62-1035/d.20251016.001

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan*

Anadolu'nun Kültürel Mirasını Koruma ve Geleceğe Aktarma Sorumluluğu

**30 Mayıs 1943'te İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini İngiliz Erkek Lisesi ve ardından Robert Kolej'de 1963 yılında tamamladı ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü'nde yükseköğrenimine başladı. 1970 yılında İstanbul Üniversitesi'nde "fahri asistan" olarak çalışmaya başladı ve bütün akademik yaşamını İstanbul Üniversitesi'nde geçirdi. 1994 yılında profesörlüğe yükselen Özdoğan, 2000 yılında Prehistorya Anabilim Dalı başkanlığını üstlendi, 2010 yılında da emekli oldu. Özdoğan, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) asli üyesi (2002-2011), Bilim Akademisi (2011), Amerika Birleşik Devletleri Bilim Akademisi (NAS) yabancı asli üyesi (2005), Amerika Arkeoloji Enstitüsü (AIA), Alman Arkeoloji Enstitüleri (DAI) üyesidir.*

“Bize emanet edilenler nelerdir? Bu toprakta geçmişî olan, bir değer niteliği olan, yani geçmişten geleceğe aktarılması gerekli olan, günümüzün inşasına da katkıda bulunmuş olan değerlerdir. Bunlar, Efes’teki büyük bir ören yeri de olabilir, herhangi bir bölgedeki bir yadır da olabilir. Ya da o bölgede geçmiş bir olayın izleri de olabilir. Bunların en azından belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması lazım. Ama bugünün bakış açısını, bugünün sorunlarını geçmişe taşımamak lazım. Geçmişî politize etmemek lazım. Bilim kimsenin tekeline değildir. Geçmişin kimsenin tekeline olmadığı, bilginin tek elde toplanmasının yanlış olduğunu düşünmeniz lazım. İnsanlığın ortak bilgisi olduğunu düşünüp, o temelin üzerine kurulan işbirlikleri, sen-ben değil, bilgiye yönelik olan işbirlikleri kurulmalı.”

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan

The Responsibility to Preserve and Transmit Anatolia’s Cultural Heritage

“What has been entrusted to us? These are the intrinsic values rooted in this land that must be passed down from the past to the future, as they have shaped our present. They could be a major archaeological site, such as Ephesus, or a shrine in any region. They could also be traces of past events in the region. At the very least, they must be documented and passed on to future generations. However, we must not impose our current perspective or problems onto the past. We must not politicise the past. Science is not the monopoly of any single person. Recognise that the past belongs to no one, and that concentrating knowledge in one person is wrong. We must view it as humanity’s shared knowledge and establish collaborations based on knowledge itself, not on ‘you and me.’”

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan, BRIQ Yayın Kurulu Üyesi Dr. Hande Günözü'nün sorularını yanıtladı.

Kültürel miras deyince ne anlamalıyız? Kültürel mirasın bizim için anlamı ve önemi nedir?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: Şimdi tabii bu çok geniş bir soru. Kültürel miras deyince kimin kültürel mirası? Miras deyince, geleceğe aktarmamız gereken veya gelecek kuşaklara aktarmak üzere bize emanet edilen bir değer diye düşünmeliyiz. Kültürel, benim kendimle ilgili, bulunduğum, yaşadığım çevre ve ortama da ilgili şeyler olabilir. Daha genel olabilir. Bugüne gelmemizi sağlayan, bize geçmişin bıraktığı, bugünü şekillendirmesini sağlayan her şey bence kültürün parçasıdır. Bu, yaşadığım bölgedeki bir anıt olabilir, Ayasofya da olabilir, Sultanahmet Camii de olabilir. Ama yaşadığım sokağın benim çocukluğumdan beri birikimi de olabilir. Ailenin geçmişi de olabilir. Bizden sonraki kuşağın anlamasını, öğrenmesini, aktarılmasının onlara da bir şey katacağı değerler olarak düşünüyorum.

Kendi ülkemizin sınırları yakın zamanda çizilmiş bir sınırdır. O yüzden bugünkü politik görüşle, bugünkü politik anlayışla bugünkü sorunları geçmişe taşımamak lazım. Kimin geçmişi diye sorduğunuz zaman, bu toprakların geçmişidir. Bu topraklarda bize emanet edilenlerdir. Bize emanet edilenler nelerdir? Bu toprakta geçmişi olan, bir değer niteliği olan, yani geçmişten geleceğe aktarılması gerekli olan, günümüzün inşasına da katkıda bulunmuş olan değerlerdir. Bunlar, Efes'teki büyük bir ören yeri de olabilir, herhangi bir bölgedeki bir yatır da olabilir. Ya da o bölgede geçmiş bir olayın izleri de olabilir. Bunların en azından belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması lazım. Ama bugünün bakış açısını, bugünün sorunlarını geçmişe taşımamak lazım. Geçmişi politize etmemek lazım.

Belgeleme Süreçlerinde Dikkat Edilmesi Gerekenler

Bir korumacı olarak buradan şu soruya geçmek isterim, taşınabilir kültür varlıkları özelinde soracağım. Taşınmaz kültür varlıkları göz önünde olduğu için belgeleme çalışmaları kapsamlı ilerleyebiliyor. Sizce taşınabilir kültür varlıklarının envanteri, kayıt altına alma siteleri ve belgeleme çalışmaları günümüzde yeterli midir?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: Bütün bunlar zamanla gelişen şeylerdir. Benden evvelki kuşağın belgeleme anlayışı, belgeleme olanakları, benim ilk öğrencilik yıllarımdaki süreç ve bugün arasında çok fark var. Neyi nasıl belgeleyeceğinizin fiilen uygulaması da zamanla gelişen bir şeydir. Bu kavram ilk ortaya çıktığı zaman sadece büyük anıt yapıları, çok çekiciliği olan görsel güzelliği, görsel albenisi olanların belgelemesi gibi bir yaklaşım vardı. Diğerlerinin hiç lafı bile olmuyordu. O zaman fotoğraf makinesi yokken bile sadece basit bir çiziminin anlatılması yeterli belgeleme sayılıyordu. Zaman içinde giderek bunların coğrafi kodları vs. gibi daha farklı belgelenmeler oluştu. Günümüzde belgelemenin sonsuz bir çeşitlenmesi var. Hangisinin doğru olduğuna, hangisinin yanlış olduğuna karar vermek de o kadar kolay değil. Çünkü yöntemler de değişiyor, kullandığımız araçlar da değişiyor.

Bir de "bulut" var. Her şeyi buluta yüklüyorlar, "yukarıda". Buluttaki veriler de her zaman gayet kolaylıkla silinebilir veya birinin işine gelmediği için politik olarak yok edilebilir. Onun için kalıcı biçimde

belgelenmesi gerekir. Gelecek kuşakların anlayabileceği bir formata gelmesi, “niye önemliydi, niye bunu sakladık, niye buna Kültürel Miras dedik”, sırf güzel olduğu için değil, sırf birisinin çok ustalıkla yaptığı için değil, onun taşıdığı anlamı belirterek belgelenmesi gerekir.

Kazılarda eskiden çizerdik, fotoğrafın yanında çizim yapılırdı. Arazide yapardık. Onu yaptığınız zaman bir duvarın örgüsünü de diğer köşelerin bağlantısını da görerek, yani düşünerek çizersiniz. Sizin bilgi birikiminiz de devreye girerdi. Şu anda doğrudan doğruya fotoğrafçılara bir çekim, bir tarama yapıyorlar. Çok şık, çok güzel gözüküyor ama o görerek, düşünerek arazide çizilen resmin bilgisini vermiyor.

Ama başka açıdan baktığımız zaman, eskiden düşünmediğimiz kadar geçmişi daha renkli görmeye

başladık. Benim öğrencilik yıllarımda seçilmiş nesnelere dayalı bir geçmiş varken, şimdi seçilmemişlerin içinde olduğu başka bir tablo ortaya çıkıyor. Onun da bence değerini bilmek lazım. Örneğin, bir sosyoloğun gözünden bakın, bugün yaşadığımız kenti belgeleyeceksiniz. Sizin belgelemeniz sizin kafanızdaki sorulara bağlıdır. Her şeyi belgeleyemezsiniz. Yani neyi sorarsanız, onun karşılığını alırsınız. Geçmişe ilişkin araştırma da aynı şeydir, biz geçmişe sordumuz sorunun yanıtını alırız. Sorduğumuz soru da bizim o zamandaki bakış açımızla bağlantılıdır. Yani “ben her şeyi belgeledim, her şeyi biliyorum” diyemezsiniz. Bu mümkün değil.

Başka bir faktör daha var, o da bürokrasidir. Bir uluslararası anlayış vardır. Kendi ülkenizde bulunduğunuz bölgedeki kurallar vardır. Bütün bunların hepsinin kendine göre bir yaklaşımı vardır.

Türkiye'nin Çorum ili yakınlarındaki Orta Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olan Alacahöyük'teki Sfenksli Kapı (Fotoğraf: Turkish Museums, 2026).

Maddi Menfaat İçin Bilgiyi Tekelinde Tutanlar

Medeniyetlerin kuşaklar boyunca somut taşıyıcısı olarak nitelenebilecek olan eserlerin ait olduğu yerlerden alınması, başka yerlere taşınması ne gibi sonuçlara yol açtı?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: İki türlü durumu birbirinden ayırmak lazım. Bunlardan bir tanesi, bundan maddi menfaat elde ederek yapılan işler vardır. Onu bir kenara bırakalım. Geleneksel bakış açısında inanılır, kanıt aranmaz. Yani söylencelere dayalı bir geçmişiniz vardır, ona inanırsınız ve onun kanıtlarını aramazsınız. Kanıt aramaya başladığınızda “doğru mudur” ya da “böyle midir” diye sorduğunuz başka bir yaklaşım gerekir. İnanılır geçmişin, tanımlı geçmişin yerine soru sormayı esas alan aydınlanma çağını yaşayan dünyadaki 13-14 ülkedir. Onların sorduğu soruların yanıtları arkeoloji bilimini bugüne kadar getirmiştir. Eğer arkeolojinin tarihini incellersiniz, ilk defa Mezopotamya'dan bir Asur eserinin Batı'ya gelmesi şaşkınlık ve heyecan yaratmıştır. Çünkü öyle bir şey hiç beklenmediği bir yerden geliyor. Ve dünyada da ona sahip olan yok. Eğer Batılılar onları yapmasaydı, zaten bugün o kültürleri bilmiyorduk. Hatta yok bile olmuşlardı. Aynı şey Mısır uygarlığı için de geçerli. Mısır'daki ilk Napolyon seferlerinden başlayan yahut Amerika'da bulunanlar, kimsenin beklemediği yerde çıkarlar... O sıralarda, zaten onlar bulduklarını kanıtlayabilmek ve heyecan yaratmak için kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Sırf arkeolojik eser toplamıyorlar. Buldukları fosili de değişik hayvanı da bitkiyi de yanlarında götürüyorlar. Bunu çalma diye nitelemek doğru değil; onlar geçmişin mimari belgeleri, taşlarıdır. Son yıllarda, bunların önemli bir bölümünün buldukları ülkelere geri götürülmesi yönünde bir süreç var. Ama bunun yanı sıra, o sırada dünyayı soyarak, sırf maddi menfaat kazanmak için yahut koleksiyonerlik ile gelen hırsızlıklar var. Yani bilime katkı değil, bilgiyi kendi menfaatine elinde tutan ya da yok edenler

vardır. O ikisini ayırmak lazım bir kere.

Bilim insanları olarak geçmişi öğrenmek zorundayız. Geçmişi öğrenmek için elimizde somut veri lazım. Örneğin, Amerika'nın A eyaletindeki A mezarı bir kalıntı. Bugün orada yaşayan Kızılderililer mi? Yoksa 15 bin sene o Kızılderililer başka bir yerde miydi? Onun malı mıdır? O iskelet şu anda oradakinin malı değildir. Artık insanlığın ortak malıdır.

Türkiye örneğini ele alalım. Atatürk'ün yaptığı en önemli katkılardan, “Bu topraklarda yaşamış olan bütün kültürlerin eserleri, kim olursa olsun, bize bırakılmış mirastır” diyor. Toprağa bağlı bir kültür getiriyor. İster Afrika'da olsun ister Doğu Asya'da olsun ister bizim bölgemizde olsun ister Avrupada olsun, yaşadığımız toprakların geçmişi insanlığın ortak kültürel mirasıdır.

Benim öğrencilik yıllarımda, 1960'larda İngiltere'den Çin'e kadar bilim insanlarının, Paleolitik'ten Orta Çağ'a kadar her konuda bilgileri vardı, bakış açıları vardı. Küresel ölçekte dünyanın geçmişine, ana hat çizgilerine bakabiliyorlardı. Bugün 200 küsur ülkede arkeoloji var. Herkes kendi ülkesinin bir parçasına, detayına yoğunlaşıyor. A ülkesine bakıyorsunuz. Oradaki en büyük bilim insanı kendi ülkesinin sadece kuzeydoğu köşesindeki A dönemine bakıyor. Gerisine ait hiçbir fikri yok. Şimdi bu olayı da amacından saptırıyor. Çünkü geçmişin bütün haline bakarken, parçalanmış, birbirine bağlanmayan geçmişler ortaya çıkmaya başladı.

İnsanlığın Ortak Mirası Göbeklitepe

Göbeklitepe'yi sormazsak olmaz hocam. Çok popüler. Önemli de... Aslında o bölge genel olarak çok önemli ama Göbeklitepe bayağı bir popüler oldu son zamanlarda.

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: Olağanüstü bir şey var orada, o kültürde. Çok iyi korunmuşlar. Neden çok iyi korunmuşlar? Hiçbir yerde hiçbir dö-

nemde rastlamadığımız kadar iyi korunmuşlar. Birincisi, o dönemde gömülmüşler. İkincisi, bunların hepsi tarıma uygun olmayan arazi. Kalker platosunda hepsi. Avcılığa uygun yerler. Tarıma geçtikleri anda terk edip gidiyorlar. Üzerine bir daha yerleşme gelmediği için, 8000-7500 yılları arasında olduğu gibi fosilleşmiş korunuyor.

Göbeklitepe nasıl meşhur oldu? Göbeklitepe’de ilk yüzey araştırmasının başlaması 1963. Sonra Klaus Schmidt. 1990’larda... İlk başta hiç kimse ilgilenmedi. Ama ilk sezonda her şey vardı. T biçimli taşlar da vardı, heykeller de vardı. O kültürün ilk izleri 1964’teki Çayönü kazısında da vardı. Hiç kimsenin bugünkü kadar dikkatini çekmedi. Ne zaman ilgi çekti? National Geographic kapak resmi yaptıktan sonra... Ankara’dakiler de, halkımız da, orada yaşayan köylüler de heyecanlandılar. Ve Göbeklitepe olayı patladı. National Geographic’in popülerleştirilmesi olmasaydı, ne Göbeklitepe’yi kazacak parayı kimse veriyordu, ne de Avrupa’da kimse ilgileniyordu. Korunması için hiçbir çaba gösterilmiyordu. Ankara’daki bürokrasinin hiç umurunda bile değildi. Hatta bazıları “nasıl durdururuz” diye bakıyordu. O sırada oradaki Adnan Mısır gibi çok olağanüstü bir müze müdürünün gayretiyle kazı izni alınabilmişti.

Buranın korunması Türkiye’nin sorumluluğundadır. Ama tüm insanlığın ortak mirasıdır. Gerek tarıma geçildikten sonra, gerek köy yaşantısında, gerek kentleşme sürecinde, gerek imparatorlukların, devletlerin çıkışında, miras hukuklarından başlayarak hepsinin temellerinin atıldığı bir olayı veriyor. Onun için günümüz uygarlığının gerçekten temel taşı diye bakmak lazım. Bir tek Göbeklitepe değil, o kültür bölgesinin tamamı için diyorum.

Bunun korunması ve o bilginin ortaya çıkarılması ve bunun bilime ve insanlığa kazandırılması gibi iki sorumluluk vardır. Bu uluslararası düzeyde gidiyor. Giderek katılan ülkelerin sayısı da artıyor. Ve farklı bilim dallarından uzmanlar da katılıyor. Mevcut projede bence olay doğru kurulmuş vaziyette. Şu anda sadece Taştepelerle sınırlı gidiyor. Yani Urfa’nın çevresindekilerle ama aslında o kültür çevresi

bütün Fırat-Dicle Havzası’nı kapsar. Disiplinler arası uzmanların bir araya geldiği, bilgiyi paylaştığı ve yeni yöntemleri birlikte tartışarak geliştirdiği bir akademiye dönüşmesi lazım.

Uluslararası Bilgi Paylaşılmalı

Kültürel mirasın korunması için gelişen dünya ülkeleri arasında nasıl bir işbirliği kurulabilir?

Prof. Dr. Mehmet Celal Özdoğan: En güzel örneği, Şanlıurfa’daki gibi. Bilim kimsenin tekelinde değildir. Geçmişin kimsenin tekelinde olmadığını, bilginin tek elde toplanmasının yanlış olduğunu düşünmeniz lazım. Bilgi, bilimindir. Uluslararası, disiplinler arası, bilim insanlarının birbirine anlatabileceği o kadar çok yapacak iş var ki... Kimsenin kıskanmasına da gerek yok. Bir de mesela şu hastalık vardır. Arkeologlarda genellikle var. Kazdığını çıkarıp yayınlıncaya kadar kimseye göstermez. Oysa, ben kazımdan çıkan şeyi tekelimde alamam. Benim yorumum benim tekelimdedir. Ben bundan 8 bin sene evvel bir ustanın yaptığını kimseden saklamam. Ayasofya orada duruyor, bakıp sen yeni bir kitap yazamaz mısın? Yazarsın. Benden daha iyi yorumlayan biri varsa yazsın. Ben kazımda çıkan her şeyi herkesle paylaşmışımdır. İnsanlığın ortak bilgisi olduğunu düşünüp, o temelin üzerine kurulan işbirlikleri, sen-ben değil, bilgiye yönelik olan işbirlikleri kurulmalı. Şu anda dünyadaki birçok enstrüman ve geliştirici birçok yeni yöntem var. Hayal edemeyeceğim yöntemler çıkıyor ortaya.

Şu anda çok iyi giden şeyler var. Örneğin Şanghay Arkeoloji Forumu. Gördüğüm kadarıyla dünyadaki en doğru fikirlerin geliştiği en iyi forumlardan biridir. 2 yılda bir yapılıyordu. İçindeyim. Her yıl aşağı yukarı 40 ülkeden katılım oluyor; 150 kişi kadar. Bir ara Avrupa Arkeologlar Birliği bunu yapıyordu. Sonra biraz daha politize olmaya başladı. Bunlara katılmak ve bilgiyi paylaşmak gerekir. Bilgi bize ait değil. Bilgi geçmişten gelen bir mirastır. Paylaşılması ve kullanılması gerekir. 🌸

Moskova Lev Gumilev Merkezi Müdürü Pavel Zarifullin

Yağmalanan İskit Altınları'nın Mirası

**Pavel Vyacheslavovich Zarifullin, 1977 yılında Kazan'da doğdu. Eğitimini hukuk ve tarih alanında tamamladı. Yıllar boyunca Kosova, Güney Osetya (savaş sırasında), Transdinyester, Kırım (yarımadanın yeniden birleşmesi sırasında), Afganistan ve Ukrayna'da Avrasya insani yardım misyonlarına liderlik etti. 2010 yılından beri Lev Gumilev Moskova Merkezi Direktörü olan Zarifullin, "Yeni İskitler" Uluslararası Hareketini kurdu. Kutsal coğrafya uzmanı olan Zarifullin, İç Avrasya'daki kutsal "güç merkezlerine" (Yakutistan, Moğolistan, Tuva, Pakistan, Afganistan, İran, Tacikistan, Kafkaslar, Rusya'nın kuzeyi, Sibirya ve Uzak Doğu) pek çok gezi düzenledi. Avrasyacılık ve İskitçilik teorisyeni olan Zarifullin, hem Rus hem de uluslararası medyada yayımlanan birçok kitap ve makalenin yazarıdır. Rusya'nın yurt dışındaki çıkarlarını desteklemesi nedeniyle 2. derece "Vatana Hizmet Nişanı" ile ödüllendirildi. Ayrıca Afganistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti'nin nişan, madalya ve rozetlerine de değer görüldü.*

“Hareketimizin gerçek bir sloganı olduğunu hatırlarsak: ‘Yeni İskitler!’, her birimizin içindeki İskit altını – o zaman bu altını savunmak çok daha kolay olacaktır. Çünkü o zaman bu altının bizi, halklarımızı, Rusya’nın halklarını, Slavları, Türkleri, Ukraynalıları, Kafkasyalıları, İskitlerin soyundan geldiğine inanan tüm bu halkları iyileştirmesi, güçlendirmesi gerektiğini anlarız. Kim olduğumuzu hatırlamalıyız, büyük Rus şairimiz Alexander Blok’un dediği gibi, ‘Evet, İskitler ve biz’, hepimizin bu eşsiz medeniyetten geldiğimizi hatırlamalıyız. Bunu hatırladığımızda, bu altın bizden kaybolmayacak ve ona o kadar sıkı sarılacağız ve onu o kadar çok seveceğiz ki, kimse onu bizden çalamayacak.”

Director of the Lev Gumilev Moscow Center

Pavel Zarifullin:

The Legacy of Plundered Scythian Gold

“If we remember that our movement truly has a slogan: ‘new Scythians’, the Scythian gold within each of us—then I think it will be much easier to defend this gold while we understand that it should heal us, heal our peoples, strengthen our peoples, the peoples of Russia, the Slavs, the Turks, the Ukrainians, the Caucasians, all those peoples who believe they descend from the Scythians. We must remember who we are, remember, as Alexander Blok, our great Russian poet, said, ‘Yes, Scythian and we’, that we all descend from this unique civilization. When we remember this, this gold will not disappear from us, and we will cling to it so tightly and cherish it so much that no one will steal it from us.”

Moskova Lev Gumilev Merkezi Müdürü Pavel Zarifullin BRIQ editörlerinden Ece Perinçek'in sorularını yanıtladı.

DÜNYA KÜLTÜR MİRASININ BATI TARAFINDAN yağmalanması konusunda önemli bir örnek olarak görülen İskit altınları ve Baktriya hazineleri konusunu Moskovadaki Lev Gumilev Merkezi Müdürü Pavel Zarifullin ile konuştuk. Zarifullin, uzun yıllardır bu konuyu araştırıyor ve meseleye sadece bir hırsızlık suçu olarak bakmıyor. Zarifullin'e göre İskitler, Avrasya medeniyetlerinin önemli köklerinden biri ve Batı sadece İskitler'in kültürel mirasını yağmalamıyor, diğer taraftan Avrasyadaki bu medeniyet köklerini de kurutmaya çalışıyor.

Avrasya Halklarının Ortak Atası: İskitler

Kültürel mirasın yağmalanmasına bir örnek olarak, neden Baktriya ve İskit altınlarını araştırıyorsunuz? Bu hazinelerin önemi nedir?

Pavel Zarifullin: Öncelikle, Baktriya altını ile İskit altını arasında bir ayırım yapmazdım, çünkü sonuçta bunlar tek bir medeniyettir. İskit altın hayvan motifli üslubu, yaklaşık MÖ 1000 yılında, yani üç bin yıl önce ortaya çıkmıştır. Ve bu üslup, İskit halklarının ve onlarla ilişkili halkların, esasen İskit dilinin lehçelerinin kültürü içinde gelişmiştir.

Kültürleri hiçbir şeyle kıyaslanamaz, yani onlardan önce savaş arabalarına binen Aryanlar vardı. Güney Urallardaki şehirler ülkesi, Arkaim, harika metal ustaları, dikkat çekici, ama İskitlerin icatlarının seviyesi... O mükemmel metal işçiliği, dövme tekniği, dünya görüşü ve felsefe seviyesi... Ve genel olarak bu büyüleyici altın İskit eserleri, Mısırlılarınkilerden bile çok daha zarif; çünkü Mısırlılarınkiler büyük ve hantal, İskit eserleri ise zarif; dinamik. O kadar canlıdır ki, adeta dinamik bir evrenin hareketli resimleri gibidirler.

Dolayısıyla ne onlardan önce ne de sonra onlar gibisi olmadı. Bu nedenle, çok sayıda halk kendilerini İskitlerin soyundan sayıyor, çünkü kendilerini onlarla özdeşleştirmek pek moda olmuştu, hatta batıdaki Saksonlar için bile!

Avrasyadaki birçok halk, atalarının İskitler olduğuna inanıyor. Slavlar, Ugra-finler, Türkler, Moğollar, Persler, İranlılar, Pamirler ve hatta Hint Kşatriya halkı... Hepsi de atalarının İskitler olduğuna inanıyor. Dolayısıyla, gerçekten eşsiz bir halk. Onları on yıllardır büyük bir ilgiyle inceliyorum. Bu, başlı başına bir evren ve bir kere içine girdiğinizde, bırakamazsınız.

Baktriya Hazinesi'nin Çalınma Hikayesi

Bize Baktriya Hazinesi ve ortaya çıkarılma sürecinden bahsedebilir misiniz?

Pavel Zarifullin: "Baktriya Hazinesi", 1978 yılında Afganistan'ın kuzeyinde, "altın tepesi" anlamına gelen Tillya Tepe bölgesinde, MÖ 1. yüzyıla ait Kuşan kraliyet mezarlarının kazıları sırasında keşfedilen bir altın eşya koleksiyonudur. Kazılar, Sovyet ve Rus arkeolojisinin efsanesi Viktor İvanoviç Sariyanidi liderliğindeki ortak bir Sovyet-Afgan arkeoloji ekibi tarafından yürütülmüştür. Eski haritalarda, günümüzdeki kuzey Afganistan ve güney Tacikistan Baktriya olarak bilinmektedir. Bu nedenle hazineye "Baktriya Hazinesi" adı verilmiştir.

Yedi mezarın her birinde yaklaşık üç bin altın eşya keşfedilmiştir. Toplamda, yaklaşık 20.000 eşsiz altın eşya bulunmuştur; altın takılar, "hayvan tarzı" altın silahlar ve daha fazlası... Bunlar, MÖ 1. yüzyıl başlarındaki Kuşan İmparatorluğu krallarının şaşırtıcı hazineleriydi. Göçebe İskitlerin soyundan

ABD’de Metropolitan Museum of Art’ta yer alan, yaklaşık MÖ 4.-3. Yüzyıla tarihlenen altın ve akikten yapılmış bir İskit eseri (The Met, t.y.).

gelen Kuşan kralları, Antik Roma ve Çin ile kıyaslanabilecek büyüklükte geniş bir devlet kurdular. Helenistik tanrılar, Zerdüştlük ve Budizm bu devlette uyum içinde bir arada var oldu. Kuşanlar eserlerinde de İskit “hayvan stili”ni tercih ediyorlardı ve Sovyet arkeologlar Kuşan hükümdarlarının muhteşem mücevherlerini keşfettiler.

Keşfedilen altın parçalar Kabil Ulusal Müzesi’ne yerleştirildi. O dönemde SSCB ile Afganistan arasında ateşli bir dostluk vardı. O zamanki Afganistan lideri ve Brejnev’in en iyi arkadaşı olarak adlandırıldığı Babrak Karmal, düzenli olarak Moskova’yı ziyaret ediyordu. Bu sıcak dostluk nedeniyle koleksiyon, mantıklı olarak, bunun yerine Afganistan’a bağışlandı. Böylece koleksiyon, Sovyetlerin Afganistan’daki sınırlı varlığının tüm dönemi boyunca müzede huzur içinde kaldı.

1989 yılında, 40. Ordu’nun ülkeden çekilmesinin ardından ve kriz durumu nedeniyle, dönemin Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Başkanı Muhammed Necibullah’ın emriyle altın eşyalar Afganistan Merkez Bankası’nın kasasına taşındı. Bu sıradan bir kasa değildi, gelişmiş güvenlik önlemlerine sahip devasa, zırhlı bir kasaydı. Bundan sonra yaşananlar tam anlamıyla bir dedektiflik öyküsüydü. 1992’de Necibullah’ın devrilmesinden sonra, kasanın anahtarları, aralarında Ulusal Müze müdürü Ömer Han Mesudî’nin de bulunduğu, seçkin ailelerden beş güvenilir Afgan beyefendisine teslim edildi. Diğerlerinin isimleri bilinmiyor. Kasayı açmak için, tıpkı “Beşinci Element” filmindeki gibi, beş anahtarın da aynı anda kilide takılması gerekiyordu. Muhafızlar, içlerinden birinin ölmesi durumunda anahtarın o kişinin en büyük çocuğuna geçeceği konusunda anlaşmışlar.

1996'da Kabil'i ele geçiren Taliban, hazinenin koruyucuları hakkında banka çalışanlarından bilgi almak için her yolu denedi, ancak sayısız tehdide rağmen başarılı olamadı. Amerikan istihbarat ajanları çok daha şanslıydı; Amerikalılar Ekim 2001'de Kabil'e geldikten sonra hazinenin akıbetini hızlıca keşfettiler. 2003 yılında, Baktriya hazinesinin yeri resmen açıklandı. Bir yıl sonra, Amerikalılar nihayet anahtarların koruyucularını buldular ve eşsiz Afgan antik eserlerine erişim sağladılar. Keşfi yapan büyük Rus arkeolog Viktor Sarianidi bile kasayı açmaya ve eserlerin orijinallliğini doğrulamaya davet edildi. Sonraki iki yıl boyunca, Baktriya Hazinesi dikkatlice incelendi ve envantere kaydedildi.

2000'lerin ortalarına gelindiğinde, Afganistan neredeyse tamamen Taliban'dan temizlenmişti, ancak altın koleksiyonu, iddiaya göre, müze sergileri için yurt dışına gönderildi. Aralık 2006'dan Nisan 2007'ye kadar Paris'te "Afganistan, Yeniden Keşfedilen Hazineseler" başlığı altında sergilendi. Eşsiz eserler daha sonra çeşitli Avrupa başkentlerindeki müzelerin yanı sıra Kanada ve Avustralya'ya da gitti, ancak bilinmeyen bir nedenle özgürleştirilmiş Afganistan'a değil, mucizevi bir şekilde Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) ulaştı. Şu anki konumları ve akıbetleri yalnızca tahmin edilebiliyor. Büyük olasılıkla, New York Federal Rezerv Bankası'nda "güvenli bir şekilde saklanan" Afganistan Merkez Bankası'ndan gelen 22 ton altınla aynı yerde bulunuyorlar. Bu altın külçeleri, Kabil'in borç yükümlülükleri için teminat olarak kullanılmıştı. Artık ABD'nin bunları kimseye teslim etme planı da yok.

Baktriya Hazinesi'nin değeri milyarlarca dolar olarak tahmin ediliyor, ancak kesinlikle paha biçilemez. Bunun, insanların kaderlerini iyileştirme ve etkileme gücüne sahip, kraliyet "ritüel" altını olduğunu belirtmek isterim.

İskit Altınları Ukrayna'da Çalındı

İskit altınları nasıl çalındı?

Pavel Zarifullin: 2014 yılında dönemin Ukrayna Başbakanı Arseniy Yatsenyuk'un girişimiyle, yine bir müze sergisi bahanesiyle Kiev müzelerindeki İskit altınlarının ABD'ye götürülüp orada da kaybolması benzer bir olaydır.

Şubat 2014'te, İskit altınlarından oluşan bir koleksiyon Kırım'dan Hollanda'nın Amsterdam kentine götürüldü ve orada çalındı. 7 Mart 2014'te, Arseniy Yatsenyuk'un Amerikan kredileriyle güvence altına alınan altınları Kiev müzelerinden ABD'ye nasıl kaçırdığına dair haberler tüm dünyaya yayıldı. Bunun arkasında kimin olduğunu, ne tür bir örgüt olduğunu uzun süre araştırdık ve Komsomolskaya Pravda ile birlikte özel bir soruşturma yürüttük. Amerikan istihbaratı ve Elks Kulübü'nde görev alan Junsei Terasawa, iç savaş sırasında Çeçenyada ve Tacikistan'da çalıştı. Ayrıca 2014'te Maidan'da da yer aldı. Orada, Viktor Yuşçenko'nun eşi Kateryna Yuşçenko aracılığıyla Cenevre Barış Enstitüsü için resmi olarak çalıştı. Maidan protestolarına önderlik eden ve 2014'te Ukrayna'yı ele geçiren Turchynov ve Arseniy Yatsenyuk ile tanıştı. Onların yardımıyla, 2014'te, altının büyük bir kısmını Kiev'den ABD'ye kaçırdı.

Tüm bunların arkasındaki Amerikan örgütü "Bull Moose Kulübü"dür. Peki, bu "Bull Moose Kulübü" nedir, nereden geldi ve amacı nedir? Modern dünyada, çeşitli masonik ve paramasonik kulüplerin varlığı bir sır değil. Bazıları Orta Çağ'a kadar uzanan ritüellere bağlı kalıyor; üyeler özel kostümler giyiyor ve sadece kendilerinin bildiği amaçlar için gizemli törenler gerçekleştiriyor. Diğerleri ise, bu dünyanın "efendileri" olan büyüklerin kulüplerinden oluşuyor; örneğin, Rockefeller'lar ve tüm meslektaşları ve dostlarının geldiği Bilderberg Grubu gibi. "Dahiler" Bilderberg Grubu'nda toplanıp "insanlığı

kurtarmanın” yollarını planlıyorlar; bu da insanlığı kendi amaçları için köleleştirmek ve sömürmek anlamına geliyor. Kulübün liderleri, onlarca yıldır dünyanın dört bir yanındaki antika pazarlarından İskitlerin, Baktriya halkının ve diğer Avrasya halklarının manevi ve maddi mirasını satın alıyorlar.

Elks Kulübü de Bull Moose Kulübü gibi ABD’de uzun bir geçmişe sahiptir. İskit eserleri ABD’ye getirildi ve hâlâ getirilmeye devam ediyor: Altın, hançerler, aynalar, koşum takımları, kraliyet taçları, zırhlar ve İskitlerin günlük yaşamına ait diğer eşyalar. Elks Kulübü bunu neredeyse yüz yıldır yapıyor.

Kulübün üyeleri arasında kültür hayatının ikonik isimleri de var; “Sun Valley Serenade” filmini yapan ünlü yönetmen Bruce Humberstone da bunlardan biriydi. Hatırlarsanız, ana karakter geyik desenli bir kazak giyiyor. Bu filmin gösterime girmesi ve popüler olmasının ardından, bugüne değin geyik ve Kuzey Yıldızı motifli kazaklar dünya çapında bir moda trendi haline geldi.

Sahip Olduğumuz Gerçek Hazineyi, Kim Olduğumuzu Anlamalıyız

Son olarak, sizce hükümetler bu iki hazineyle ilgili olarak hangi adımları atmalıdır?

Pavel Zarifullin: Amerikalıların ve Anglo-Saksonların İskitlerden, Sarmatlardan, Kuşanlardan ve Baktriyalılardan altın çalmasına -evet, çalıp kendi kasalarında saklamalarına ve Avrupalıların bunu müzelerine ithal etmelerine, ki bunu yüzlerce yıldır yapıyorlar- karşı hangi adımlar atılıyor? Elbette, “Buna izin vermeyeceğiz; hükümetimizi bu altını denetlemeye zorlayacağız” diyebilirler.

Elbette, bunların onlar için ritüelistik bir önemi var ve bunları ihraç edecekler; bunu karaborsacılar ve bazı uluslararası dolandırıcılar aracılığıyla yapacaklar; bu işe aktif olarak katılacaklar. Bu noktada, Rusya, Kazakistan, Afganistan ve Türkiye hükümet-

lerine seslenmek istiyorum. Ancak bu noktada, sahip olduğumuz hazinelerin, elimizdekilerin ne olduğunu kendimiz anlamalıyız.

Örneğin Mısır’ı ele alalım: Firavunların altınlarıyla, firavunların Araplarla veya Mısır’ın fellahlarıyla hiçbir bağlantısı olmamasına rağmen, esasen yeni bir ulus yarattılar. Evrenin görmesi için, o uygarlığı sonsuzluğa yükselten devasa bir müze inşa ettiler. Tüm dünya Kahire’deki müzeleri geziyor ve orada selfie çekiyor.

Avrasya’da buna benzer bir şey yok. Bununla birlikte, Orta Avrasya, esas olarak modern uygarlığın beşiği; hem İskit peygamberlerinden türeyen felsefe ve dünya dinlerinin doğuşu, hem de genel olarak teknolojinin, tekerleğin, atın evcilleştirilmesinin ve savaş arabalarının doğuşu bakımından.

Ne yazık ki, Avrasya ülkelerinin liderleri, özellikle de Rusya’nın (çünkü ben Rusya’da yaşıyorum ve Rusya için endişeleniyorum) liderliği bunu pek anımsamıyor.

Hareketimizin gerçek bir sloganı olduğunu hatırlarsak: “Yeni İskitler!”, her birimizin içindeki İskit altını – o zaman bu altını savunmak çok daha kolay olacaktır. Çünkü o zaman bu altının bizi, halklarımızı, Rusya’nın halklarını, Slavları, Türkleri, Ukraynalıları, Kafkasyalıları, İskitlerin soyundan geldiğine inanan tüm bu halkları iyileştirmesi, güçlendirmesi gerektiğini anlarız. Kim olduğumuzu hatırlamalıyız, büyük Rus şairimiz Alexander Blok’un dediği gibi, “Evet, İskitler ve biz”, hepimizin bu eşsiz medeniyetten geldiğimizi hatırlamalıyız. Bunu hatırladığımızda, bu altın bizden kaybolmayacak ve ona o kadar sıkı sarılacağız ve onu o kadar çok seveceğiz ki kimse onu bizden çalamayacak.

Bu, Mason kulupleri için, ritüelleri için, kara büyü için değil, Avrasya halklarının kardeşliği için işe yarayacaktır. Bu nedenle, öncelikle hükümetimize, kendimize dönmeliyiz; kim olduğumuzu, hepimizin İskit olduğumuzu hatırlamalıyız. Bunu hatırladığımızda, altın bize geri dönecektir.

Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Diplomasisi'nde Kurumsal Dengeleme: Şanghay İşbirliği Örgütü ile Etkileşim

WANG JIANI*

Dr. Öğretim Üyesi
Şanghay Üniversitesi Tarih Bölümü, Çin

BILGUUNZAYA LUVSANDANDAR**

Yüksek Lisans Öğrencisi
Şanghay Üniversitesi Liberal Sanatlar Fakültesi, Çin

*Wang Jiani, Şanghay Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi ve Türk Araştırmaları Merkezi'nde araştırmacıdır. Siyasal Bilimler ve Uluslararası İlişkiler doktorasını 2017 yılında Şanghay Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2017-2019 yılları arasında Fudan Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak görev yapmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında Duke Üniversitesi'nde misafir araştırmacı, 2012-2013 yıllarında ise Tel Aviv Üniversitesi'nde değişim araştırmacısı olmuştur. Araştırmaları Türkiye çalışmaları, din ve uluslararası ilişkiler alanlarına odaklanmaktadır. Çeşitli dergilerde bir kitap ve çok sayıda akademik makalesi yayımlanmıştır.

ORCID: 0009-0000-0543-3719

E-posta: jiani88254@hotmail.com

**Bilguunzaya Luvsandandar, hâlen Şanghay Üniversitesi Liberal Sanatlar Fakültesi'nde siyaset bilimi yüksek lisansını sürdürmekte ve aynı zamanda Küresel Çalışmalar Enstitüsü'nde araştırma asistanı olarak çalışmaktadır. Ana dili Moğolcadır; çalışma alanı Moğolistan siyaseti ve dış politikasıdır.

ORCID: 0009-0005-8843-6013

E-postal: bilguunzaya.luvsandandar@gmail.com

Geliş Tarihi: 06.02.2026

Kabul Tarihi: 20.04.2026

Atf: Wang, J., & Luvsandandar, B. (2026). Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Diplomasisi'nde kurumsal dengeleme: Şanghay İşbirliği Örgütü ile etkileşim. *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 7(3), 338-365.

ÖZ

Denize kıyısı olmayan ve kalıcı tarafsızlığa bağlı bir devlet olarak Moğolistan, Üçüncü Komşu Diplomasisi politikasını Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) içinde kurumsal dengeleme mekanizmasına stratejik biçimde dönüştürmüştür. Bu makale, Moğolistan'ın angajmanının ikili bir mantık tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır: Risk dengeleme (hedging) ve kaldıraç kullanımı (leveraging). Moğolistan, bir yandan Çin ve Rusya'ya yönelik stratejik ve ekonomik bağımlılığını azaltmayı, diğer yandan ŞİÖ platformunu kullanarak coğrafi konumunun ve kaynak zenginliğinin değerini artırmayı amaçlamaktadır. Seçici katılım, gündemin yeniden çerçeveselenmesi ve kurumsal iç içe geçirme yoluyla Moğolistan, gözlemci statüsünü özerklik ve etkiyi azamiye çıkaracak şekilde aktif olarak biçimlendirmektedir. Çalışma, Moğolistan'ın hesaplı ve yenilikçi yaklaşımının, ikincil devletlerin çok taraflı kurumları stratejik varlıklara dönüştürerek hem kurumsal dengeleme teorisini hem de çekişmeli bölgelerde küçük devlet diplomasisi pratiğini nasıl ilerletebileceğine dair güçlü bir model sunduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kaldıraç kullanımı, Moğolistan, risk dengeleme, Şanghay İşbirliği Örgütü, Üçüncü Komşu Diplomasisi.

Institutional Balancing in Mongolia's Third Neighbor Diplomacy: Engagement with the Shanghai Cooperation Organization

ABSTRACT

Mongolia, as a landlocked state committed to permanent neutrality, has strategically transformed its Third Neighbor Diplomacy policy into a mechanism for institutional balancing within the Shanghai Cooperation Organization (SCO). This article contends that Mongolia's engagement is motivated by a dual logic of hedging and leveraging: it aims to reduce strategic and economic dependence on China and Russia while utilizing the SCO platform to enhance the value of its geographic location and resource endowments. Through selective participation, agenda reframing, and institutional nesting, Mongolia actively shapes its observer status to maximize autonomy and influence. The study concludes that Mongolia's calculated and innovative approach provides a compelling model for how secondary states can convert multilateral institutions into strategic assets, thereby advancing both the theory of institutional balancing and the practice of small-state diplomacy in contested regions.

Keywords: hedging, leveraging, Mongolia, Shanghai Cooperation Organization, Third Neighbor Diplomacy.

Giriş

ÇİN, RUSYA, KIRGIZİSTAN, KAZAKİSTAN ve Tacikistan'dan oluşan Şanghay Beşlisi, üyeleri arasındaki sınır güvenliğini güçlendirmek amacıyla 1996'da kuruldu. 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılması, Çin'i halef devletlerle ortak zemin aramaya yöneltti. 2001'de Özbekistan'ın katılımının ardından örgütün adı resmen Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) oldu ve amaçları yalnızca sınır meselelerinin ötesine genişledi. ŞİÖ, yalnızca ekonomik işbirliği ya da bütünleşmeye odaklanmak yerine, küresel jeopolitik olayların ve karmaşık süreçlerin yaşandığı alanın tamamını kapsar. ŞİÖ, dünya nüfusunun yüzde 40'ından fazlasını barındırmakta ve küresel GSYH'nin yüzde 24,2'sini oluşturmaktadır (Nadin, Nijhar, & Mami, 2022). 2025'e Kadar Kalkınma Stratejisi,

ŞİÖ'nün salt askerî ya da ekonomik bir yapı olarak işlemeyeceğini; ulusüstü yönetim organlarına sahip askerî-siyasal bir blok ya da ekonomik bütünleşme birliği olmayı amaçlamadan, çok boyutlu bir bölgesel örgüt olarak rolünü güçlendirmeyi hedeflediğini belirtir (SCO, 2015).

Moğolistan'ın büyük jeopolitik güçler arasında sıkışmış, denize kıyısı olmayan bir ülke olması, üçüncü taraf ülkelerden gelen yatırımı sınırlamıştır. Bu coğrafi gerçeklik, Moğolistan'ı sürekli jeopolitik baskılar ve hassas bir nüfuz dengesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Çin, Rusya ve Moğolistan arasındaki ilişkilerin analizi, Çin'in Moğolistan üzerinde kayda değer bir ekonomik etkiye sahip olduğunu göstermektedir. 2024'te Moğolistan'ın ihracatının yüzde 91,3'ü Çin'e yönelmiş; bunlar da esas olarak Moğolistan ekonomisi açısından hayati önemdeki kömür ve bakır

Büyük jeopolitik güçler arasında sıkışmış, denize kıyısı olmayan konumuyla Moğolistan, sürekli jeopolitik baskılar ve hassas bir nüfuz dengesiyle karşı karşıya kalmıştır (Harita: Mapsland, t.y.).

gibi temel hammaddelerden oluşmuştur (Xinhua News, 2025). Ayrıca Moğolistan'ın diğer ülkelerle yaptığı ticaretin büyük kısmı Çin topraklarından geçmekte, bu da Çin'e sınırlar, gümrükler ve demiryolu limanları üzerinde stratejik kaldıraç sağlamaktadır. Rusya ise altyapı ve enerji arzı üzerinde önemli bir denetime sahiptir; benzin ve dizel dahil tüketim amaçlı yakıtların yüzde 90'ından fazlası Rusya'dan ithal edilmektedir. Dolayısıyla Rusya'daki aksaklıklar ya da fiyat artışları, Moğolistan açısından sosyoekonomik sorunlar yaratabilir. Sovyet dönemi standartlarına göre inşa edilmiş demiryolu altyapısı da bu stratejik bağımlılığı güçlendirmektedir. Çin ve Rusya ŞİÖ'nün önde gelen üyeleri iken, Moğolistan örgütte gözlemci devlet statüsündedir. Denize kıyısı olmayan ve kalıcı tarafsızlığa bağlı bir ülke olarak Moğolistan, Üçüncü Komşu Diplomasisi stratejisini sürdürürken iki komşusundan da güvenlik güvenceleri aramaktadır. Bu bağlamda merkezi araştırma sorusu şudur: Çin ve Rusya'nın hâkim olduğu bir örgüt olan ŞİÖ'ye Moğolistan neden angaje olmaktadır?

Literatür Taraması

Üçüncü Komşu Diplomasisi çerçevesinin sınırlılıkları dikkate alındığında, Moğolistan'ın dış ilişkilerinde tam olarak saf tutmaksızın işbirliği ile ihtiyat arasında denge kuran kasıtlı muğlaklığı için güçlü bir teorik temel vardır. Cheng-Chwee Kuik, risk dengeleme stratejisinin küçük devletlerin işbirliği ve dengeleme gibi farklı dış politika biçimlerini aynı anda izleyerek artan uluslararası belirsizlik karşısında geniş bir politika seçenekleri yelpazesini korumasına imkân verdiğini savunur (Kuik, 2021). Benzer biçimde, Evelyn Goh da risk dengelemeyi, ne dengelemenin, ne "peşine takılma"nın (bandwagoning) ne de tarafsızlığın en iyi

sonucu verdiği durumlarla başa çıkmak için tasarlanan stratejilerin birleşimi olarak tanımlar (Telci & Rakipoğlu, 2021). Rusya ve Çin'le güçlü siyasi ve ekonomik ilişkileri öncelerken gelişmiş üçüncü komşularla da daha derin ortaklıklar kurmak isteyen Moğolistan açısından risk dengeleme teorisi, Üçüncü Komşu Diplomasisi politikasını salt betimleyici okumaların ötesine taşıyarak, onun uyarlanabilir ve risk hesaplayan dış politikasını anlamak için değerli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Risk dengeleme, küçük ve orta ölçekli güçlerin büyük güç rekabeti karşısında özerkliklerini koruma yolu olarak tanımlanmıştır. Risk dengeleme hem angajmanı hem de karşı dengelemeyi içerir. Kuik bu teoriyi, devletlerin ekonomik ya da siyasi faydalar elde etmek için bir süper güçle işbirliği yaparken, ileride ortaya çıkabilecek riskleri hafifletmek üzere aynı anda güvenlik ve diplomatik önlemler hazırladığı bir "sigorta arayışı" stratejisi olarak betimler (Kuik, 2025). Anarşik bir uluslararası sistemde bu politika, özellikle büyük güçlerin niyetleri belirsiz kaldığında, küçük devletler açısından tek bir tarafa aşırı bağlanma ihtimalini azaltır.

Risk dengeleme stratejisi tek ve düz bir politikaya indirgenemez. Walt ittifak oluşumuna ilişkin vaka incelemeleri yürütmüş ve sonunda uluslararası ittifakların ya "dengeleme" ya da "peşine takılma" olduğunu ileri sürmüştür (Walt, 1987). Dengeleme, daha zayıf devletlerin baskın bir güç ya da koalisyonu dengelemek üzere birleşmesini ifade ederken, peşine takılma, tehditkâr bir gücün yanında tam olarak saf tutmayı ifade eder. Figiacconi, bu katı realist perspektifin yalnızca güçlü ülkelerin üstünlüğüne uygulandığını; buna karşılık küçük ve orta ölçekli devletlerin, kendi özgül stratejileri ve sistemsel baskılar içinde, hayatta kalmak için sahip oldukları imkânları nasıl kullandıklarını ihmal ettiğini savunur (Figiacconi, 2025).

Geleneksel teorilerin aksine, risk dengeleme angajmanı ile direnci birlikte içerir. Goh, Çin’le ekonomik büyüme amacıyla normal ilişkileri sürdürürken güvenlik için ABD ile işbirliği bağlarını güçlendirmek zorunda olan Güneydoğu Asya ülkelerinde risk dengelemenin uygun bir yönetim mekanizması olduğunu ileri sürer (Goh, 2005). Güneydoğu Asya ve Çin bağlamında Kuik, küçük ve orta ölçekli devletlerin faydalarını azamiye çıkarmaya yönelik üç kritik politika tespit etmiştir (Kuik & Rozman, 2015). Bunlardan ilki ve en önemlisi, yükselen bir güçle ekonomik araçlar yoluyla ilişkiden pay alma amacı taşıyan “ekonomik pragmatizm”dir. İkincisi, çoklu ikili ve çok taraflı temaslara katılarak yükselen güçle diplomatik yakınlık sürdürmektir; yani çeşitli diplomatik kanallar açarak konumunu daha avantajlı bir aşamaya yükseltmek ve Kuik’in adlandırmasıyla “bağlayıcı angajman”dır. Son olarak sınırlı peşine takılma politikası, seçici eylemler yoluyla büyük bir güçle ortaklık kurup, ancak bunu sınırlı ölçüde yaparak siyasal faydalar üretmeyi amaçlar. Daha sonraki çalışmalar da Çin’in yükselişi ve ABD’nin Asya’daki geleneksel hâkimiyeti temelinde bu mantığı ilerletmiş; Lim ve Cooper, belirsizlik karşısında manevra alanını korumak için farklı jeopolitik amaçlara sahip birden fazla tarafa aynı anda verilen çelişkili tepkiler de dâhil olmak üzere, risk dengelemeyi kasıtlı ve hesaplı eylemler bütünü olarak tanımlamıştır (Lim & Cooper, 2015).

Risk dengelemenin bağlamı tartışmaya açıktır. Risk dengelemenin ayırt edici özellikleri, hizalanma biçimleri ve bunların tutarlılığı, bu konudaki çalışmaların bir parçasıdır. Korolev, bu iki alan arasındaki benzerlikleri kabul etmiş ve risk dengeleme ile devlet davranışına ilişkin diğer yakın kavramlar arasında örtüşen unsurları açıklığa kavuşturmanın hayli güç olduğuna işaret etmiştir. Risk dengeleme çoğu zaman “dolaylı” ya da “yumuşak

dengeleme”, “sınırlı peşine takılma”, “realist tarzı dengeleme”, “düşük yoğunluklu dengeleme” ya da basitçe “dengeleme” gibi terimlerle geniş biçimde ölçülmektedir (Figiaconi, 2025). Korolev, Kuik’in politika ve eylemlerine değil, ilkeler ve mantığa dayalı kavramsal bir yaklaşımla risk dengelemenin özelliklerini göreceli eşit uzaklık, eşzamanlılık, karşıt ve dengeleyici önlemler ile politika seçeneklerinin çeşitlendirilmesi olarak tanımlamıştır (Korolev, 2024). Ona göre risk dengeleme, özellikle yapısal öngörülemesizliğin zirve yaptığı koşullarda en değerli stratejidir; devletler bu durumda dış politikalarını daha basit ve doğrudan bir çizgiye kaydırma hakkına sahip olabilirler. Koga ise risk dengelemeyi, özellikle güç kaymalarının yaşandığı dönemlerde ikincil düzeydeki devletler için dengeleme ile peşine takılma arasında yer alan orta düzey bir strateji olarak kavramsallaştırır (Koga, 2018). Diğer bazı yazarlar ise risk dengeleme ile dengeleme ve benzeri teoriler arasında örtüşmeden ziyade açık bir ayırım olması gerektiği konusunda ısrar eder. Haacke ve Ciorciari’ye göre bir devlet düşmanca koşullar altında olup belirli bir güce karşı askerî direnç içine girse bile, siyasal ve ekonomik alanlarda yine de risk dengeleme uygulanabilir (Haacke & Ciorciari, 2022). Bu, söz konusu devletlerin ilişkilerinden yine de önemli ölçüde fayda sağladıkları anlamına gelir. Haacke ve diğerleri risk dengelemenin, yaşamsal varoluşsal risklerin uygun biçimde yerleştirilmesi ve yönetilmesiyle ilgili olduğunu, bu yönüyle de dengeleme ve peşine takılmadan ayrıldığını savunmuştur. Risk dengelemenin içeriğine dair olarak González-Pujol ekonomik, siyasal ve askerî risk dengeleme ayırımına gider ve bunları alanlar arası ve alan içi çelişkilerle ilişkilendirir (González-Pujol, 2024). İlki, bir devletin dış politikanın belirli bir alanında büyük bir güçle işbirliği yaparken başka bir alanda rekabetçi kalması durumunu ifade eder.

İkincisi ise bir devletin aynı alanda başka bir ülkeye yönelik hem işbirlikçi hem de dirençli unsurlar içeren bir politika izlemesidir. Bu karşıt davranışlar, devletlerin risk dengeleme esnekliğini yönetmek için kasıtlı olarak başvurduğu eylemlerdir.

Büyük güçler arasında sıkışmış kara ile çevrili konumu nedeniyle Moğolistan, komşularıyla ticaret ve altyapı alanlarında işbirliği yaparken aynı zamanda ABD, Japonya ve Avrupa ile “Üçüncü Komşu” bağlarını güçlendirmektedir.

İkincil devletlerin risk dengeleme kapasitesini güçlendiren ekonomik faaliyet, teorinin talep ettiği önemli bir unsurdur. Lim ve Mukherjee, Güney Asya bağlamında (Maldivler ve Sri Lanka örneklerinde) uluslararası ilişkilerin belirsizlik doğasıyla ilgili alışıldık tartışmaların yanı sıra, açık bir tehdit olmasa bile bir devletin ekonomik kazanç nedeniyle dış politikasını neden risk dengeleme yaklaşımına göre şekillendirebildiğini sorgular (Lim & Mukherjee, 2019). Yazarlar, küçük devletlerin zaman zaman bağımsızlıklarının bir kısmını güçlü bir ülkeye devredip karşılığında kârlı maddi faydalar elde edebildiğini kabul eder; ancak bu noktada kırılabilirlik ayrı bir mesele hâline gelir. Telci ve Rakipoğlu (2021), küçük devletlerde risk dengelemenin çekirdek unsurlarından birinin, iç kapasite inşa etmek için ekonomik fırsatları azamiye çıkarmak olduğunu ve bunun çeşitli aktörlerle çoklu ortaklıklar geliştirmeyi içerdiğini savunarak risk dengelemenin ekonomik boyutu-

nu genişletir. Küçük devletler güçlü askerî ve ekonomik kaynaklardan yoksun oldukları için risk dengeleme davranışına yönelmeye daha yatkındır. Kuveyt örneğinde ekonomik faaliyet, bağımlılığı ve özerkliği yönetmek bakımından diplomatik ve askerî önlemler kadar önemlidir.

Böyle bir politikanın etkili biçimde uygulanması, bir politika setinin diğerini zayıflatmamasını güvence altına almayı gerektirir. Eleştirmenler, risk dengeleme davranışının nihayetinde belirsizlik üretebileceğini, bunun da özellikle büyük güçler hizalanma baskısı kurduğunda ittifakları zayıflatabileceğini ya da küçük devletleri güvenilmez gösterebileceğini savunur. Kuik ise risk dengelemenin kalıcı bir strateji değil, fakat geleneksel ittifak kurma teorilerinden daha uzun ömürlü olabilen pragmatik bir yaklaşım olduğunu ileri sürer. Küçük devletler açısından bu yaklaşımın etkililiği, işbirliği ile karşı dengeleme arasındaki hassas ayara bağlıdır (Kuik, 2023). Moğolistan'ın dış politikası belirgin risk dengeleme özellikleri sergiler. Büyük güçler arasında sıkışmış kara ile çevrili konumu nedeniyle Moğolistan, komşularıyla ticaret ve altyapı alanlarında işbirliği yaparken aynı zamanda ABD, Japonya ve Avrupa ile “Üçüncü Komşu” bağlarını güçlendirmektedir. Resmî ittifaklardan kaçınan Moğolistan, gelişmiş ülkeler ve uluslararası örgütlerle çok taraflı angajmanı ve diplomatik-güvenlik ilişkilerini çeşitlendirmeyi tercih ederken Çin ve Rusya ile istikrarlı ilişkilerini de sürdürmektedir. Bu yaklaşım, risk dengelemenin temel özelliğini—resmî ittifaklarda düşük profil sürdürürken değişken jeopolitik ortamda egemenliği ve özerkliği korumak için esnekliği muhafaza etmeyi—örneklemektedir. Buna rağmen Moğolistan, risk dengeleme çalışmalarında genellikle göz ardı edilmekte; bu literatür daha çok Çin'in yükselişi bağlamında Güneydoğu Asya ülkelerine odaklanmaktadır.

Bu araştırma boşlukları, Moğolistan'ın dış politika davranışının uluslararası belirsizliğin daha geniş bağlamı içinde, daha sıkı bir teorik çerçeve kullanılarak yeniden yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Özgün dış çevresine ve stratejik konumuna rağmen Moğolistan, risk dengeleme literatüründe yeterince incelenmemiştir (Hlaváček & Sanc, 2022). Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla risk dengeleme teorisini kullanarak Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Diplomasisi politikasını, riskleri azaltmak ve çıkarları azamiye çıkarmak üzere çok taraflı platformlardan yararlanan proaktif bir kurumsal dengeleme stratejisi olarak analiz etmektedir.

Üçüncü Komşu Diplomasisi Altında Kurumsal Dengeleme

Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Diplomasisi yönündeki politikası ikili diplomasinin ötesine uzanır ve en iyi, ŞİÖ gibi çok taraflı örgütler içindeki kurumsal dengeleme çerçevesinde anlaşılabilir. Bu yaklaşım iki tamamlayıcı işleyiş mantığıyla tanımlanır: Aşırı bağımlılıkla ilişkili stratejik ve ekonomik riskleri azaltmayı amaçlayan risk dengeleme ile Moğolistan'ın jeopolitik ve ekonomik varlıklarının değerini ve etkisini artırmayı hedefleyen leveraging. Bu çift mantıklı çerçeve, Moğolistan'ın hesaplı ve proaktif kurumsal angajmanını açıklamak için tutarlı bir temel sunar.

Üçüncü Komşu Diplomasisi Politikasının Evrimi

İki kutuplu dönemin sona ermesi, Moğolistan'ın dış ilişkileri için pürüzsüz bir yol açmadı. Aksine, yeni ortaya çıkan çok kutuplu rekabet ve küresel belirsizlik ortamında dış politikanın giderek daha çok yönlü hâle geldiği bir bağlamda,

daha karmaşık sorunlar ve uygun manevra ihtiyacı doğurdu (Dashdorj, 2003). Bu belirsiz ortamda Moğolistan'ın dış politika öncelikleri çoğu zaman risk dengelemenin esnek unsurlarına dayanır; bu, küçük devletlerin bir yandan riskleri hesaplayıp diğer yandan fırsatları değerlendirirken birçok müttefikle işbirliği yapıp bunlardan hiçbirine tam olarak hizalanmamasını içeren bir stratejidir (Kuik, 2021). Moğolistan'ın dış politikası iki kritik sütuna dayanmaktadır: Rusya ve Çin'le olduğu kadar ABD ve diğer gelişmiş Batı Avrupa ülkeleriyle, ayrıca Güney Kore ve Japonya gibi önemli Asya güçleriyle de olumlu ilişkiler geliştirmek (Hlaváček & Sanc, 2022). Moğolistan iki komşusuyla ya da Batı dünyasıyla tam teşekküllü bir ittifakı kabul etmeye isteksizdir. Bunun yerine dengeleme, bağımlılık oranını çoklu ortaklar arasında daha eşit biçimde yönetme, ticaret ortaklarını çeşitlendirme ve çeşitli alanlarda seçici davranma gibi çok sayıda pragmatik araç kullanır.

Sovyet birliklerinin Aralık 1992'de çekilmesi, Moğolistan'ın stratejik kırılma noktalarını açığa çıkardı: Sovyet yardımına bağımlılığı, sosyalist blok dışında sınırlı diplomatik bağlara sahip oluşu ve çeşitlendirilmiş güvenlik ortaklıklarından yoksunluğu (Bat-Erdene, 2021). Moğolistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ciddi bir ekonomik gerileme yaşadı. Ülkenin tek siyasal hamisi artık yardım sağlayamaz hâle gelmişti; ayrıca 20. yüzyılda dünyadan izole kaldığı için serbest piyasa ve açık politika konusunda neredeyse sıfır farkındalıkla yeni bir döneme girmişti. Bu yeni olgu, Moğolistan'ı coğrafyasının, yönetişiminin ve siyasetinin tüm ağırlığını kendi başına taşımaya zorladı. Rusya ve Çin'le yeni bir ilişki türü kurma çabası içinde yeni Moğolistan, 1993'te Rusya ile "Dostane İlişkiler ve İşbirliği Antlaşması"nın (Guudai, 2014), 1994'te ise Çin'le "Dostluğu ve

“Sovyet birliklerinin Aralık 1992’de çekilmesi, Moğolistan’ın stratejik kırılganlıklarını açığa çıkardı.”
Moğolistan’ın doğu-orta kesiminde yer alan Choir şehrindeki “Rus Askerine Şan Olsun” anıt kompleksi
(Fotoğraf: Sanghee Liu/Sydney Morning Herald, 2023).

İşbirliğini Teşvik Antlaşması”nı imzaladı (Porter, 2009). Aynı yıl yetkililer üç önemli ulusal belge hazırladı: Ulusal Güvenlik Konsepti (NSC), Dış Politika Konsepti ve Askerî Doktrin (Soni, 2018).

1996 ile 2000 arasında, parlamenter seçimlerin ardından Moğolistan Demokrat Partisi iktidara geldi ve küreselleşmeden yararlanarak Moğolistan’ın reformlarını yoğunlaştırmayı amaçladı (Dashdorj, 2003). Parti liderlerinden Enkhsaikhan, 20. yüzyılda büyük güçlerin küçükleri fethettiğini; ancak gelecek yüzyılda kazananın, dünya işlerinde yavaş koşanları geride bırakarak hızlı hareket eden olacağını yazmıştı. Moğolistan, güç-

lü bir kalkınma hamlesi yürütüp küresel kalkınma ağına derinlemesine entegre olmaya yönelik fikir ve girişimlere aktif katkı sunarak iki komşusunun etkisini azaltmaya odaklandı (Dashdorj, 2003). Moğolistan’ın önde gelen politika yapıcıları, Rusya ve Çin’in ötesinde, yeni ve uzak ortaklarla Moğol toprağında gerçek bir çıkar ağı kuran küresel bir sistem yaratma ve güçlendirmenin aciliyetini kavramışlardır (Tserenpil, 1998). Bu ortam, Ulanbatur’un Rusya’ya geleneksel bağımlılığını çeşitlendirmesine ve hızla yükselen Çin’le karmaşık ilişkisini temkinli biçimde yönetmesine imkân tanıdı.

ABD'nin eski Dışişleri Bakanı James Baker, 1990'daki Moğolistan ziyareti sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Moğolistan'ın üçüncü komşusu olduğunu söyleyerek "Üçüncü Komşu" kavramını ilk kez dillendiren isim oldu; böylece Moğolistan'ın iki bitişik komşusuyla ilişkisine müdahale etmeksizin üç büyük güçle de yoğun işbirliği ve yakın ortaklık kurabileceği bir anlayış ortaya koydu (Sanallkhundev, 2016). Baker'ın sözlerinden hareketle Üçüncü Komşu Diplomasi politikası, Rusya ve Çin'in ötesindeki ülkelerle siyasal, ekonomik ve güvenlik ilişkileri geliştirerek dış ortaklıkları çeşitlendirme ve stratejik özerkliği koruma stratejisi olarak anlaşılabilir. Moğolistan dış politikasının ikincil yönü şöyledir: "Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Almanya Federal Cumhuriyeti gibi Batı ve Doğu'nun yüksek derecede gelişmiş ülkeleriyle dostane ilişkiler geliştirmek. Aynı zamanda Hindistan, Kore Cumhuriyeti, Tayland, Singapur, Türkiye, Danimarka, Hollanda, Finlandiya, Avusturya, İsveç, İsviçre gibi ülkelerle dostane ilişkileri ilerletmeyi ve bu ülkelerin Moğolistan'daki ekonomik ve diğer çıkarlarını uygun bir düzeye çıkarmayı amaçlayan bir politika izlemek" (State Great Khural of Mongolia, 2011). Bu ikincil yön dikkate alındığında Moğolistan, gelişmiş demokratik devletlerle ikili bağlarını güçlendirmeye odaklanmıştır. Politika zamanla, esasen ikili bir dengeleme mekanizması olmaktan çıkıp daha geniş, çok boyutlu bir stratejiye dönüşmüş; daha sonra çok taraflı diplomasiyi ve kurumsal angajmanı da içermeye başlamıştır. Üçüncü Komşu Diplomasi politikası, büyük güçler arasında yer alan, yetersiz askerî kapasiteye ve düşük nüfusa sahip bir ülke olan Moğolistan'ın her şeyden önce ulusal güvenlik kaygısından doğmuştur ve 2010 tarihli "Moğolistan Ulusal Güvenlik Konsepti"ne yansımıştır. Güncellenen belge, salt askerî odaktan uzaklaşıp ulusal varoluşu

ekonomik ve çevresel istikrarla ilişkilendiren çok boyutlu bir yaklaşıma geçmiştir.

Üçüncü Komşu Diplomasi politikası artık stratejik olarak evrilmiş, ABD, Japonya ve Güney Kore gibi devletlerden ikili güvenceler sağlamaya odaklı bir çizgiden aktif biçimde çok taraflı kurumları araçsallaştıran bir yönelime kaymıştır; böylece çekirdeğinde ŞİÖ'nün yer aldığı "kurumsal üçüncü komşu" ağı inşa edilmektedir.

Moğolistan'ın yüksek derecede gelişmiş ülkelere ve uluslararası kuruluşlara yönelik dış politikası, NSC'nin 2010 versiyonunda açık biçimde görülmektedir. NSC, ülkenin dış önceliklerini ve dünya görüşünü ortaya koymakta; coğrafi dengelemeden değer temelli diplomasiye ve nihayet kurumsal angajmana doğru yaşanan kaymanın resmî ifadesini sunmaktadır. NSC'nin 3.1.1.5 maddesindeki erken formülasyonlar, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Güney Kore gibi "Üçüncü Komşu" olarak etiketlenen ülkelerle hayati dengeleyici ilişkiler sürdürmeye odaklanmıştır (Unified Legal Information System, 2010). NSC, insan hakları, serbest piyasalar ve hukukun üstünlüğü gibi liberal demokratik ilkeleri dış angajmanın normatif temelleri olarak giderek daha güçlü biçimde benimsemektedir. Coğrafi olarak uzak demokratik ortaklara yönelik bu ilk yönelim, NSC'nin erken bölümlerinde ayrıntılandırıldı.

lır. NSC'nin 3.1.1.2 maddesinde şöyle denmektedir: “Moğolistan'ın bağımsızlığını ve egemenliğini sağlamanın temel yöntemleri siyasal ve diplomatik eylemler olacaktır. Buna göre yabancı devletler ve uluslararası kurumlarla aktif ilişkiler ve işbirliği kurmaya yönelik çok ayaklı bir dış politika uygulanacaktır” (Unified Legal Information System, 2010). Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Diplomasisi, coğrafi dengeleme aracından daha karmaşık ve katmanlı bir dış politika stratejisine evrilmiştir. Moğolistan dış politikası, iki komşusuyla kurulmuş dostluk ve işbirliği sistemini bozmadan ABD, Batı Avrupa, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerle eşit işbirliği geliştirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla başlangıçta bu politika, Çin ve Rusya'nın ezici etkisinden gelebilecek baskıyı dengelemek üzere bu ülkelerle bağ kurmaya odaklanmıştır, denebilir. NSC'nin 3.1.1.5 maddesinde Moğolistan'ın üçüncü komşu ülkelerle ilişkisi açıkça şöyle ifade edilmiştir: “Bir ‘Üçüncü Komşu’ stratejisi uyarınca, gelişmiş demokrasilerle siyasal, ekonomik, kültürel ve insani alanlarda ikili ve çok taraflı işbirliği yürütülecektir” (Unified Legal Information System, 2010).

Haziran 2022'de Moğolistan Ulusal Güvenlik Konseyi Ofisi, temel belge 2010 NSC olmaya devam etmekle birlikte mevcut 2010 çerçevesinde kapsamlı bir değişiklik taslağı hazırladı. Bu revizyon, Rusya-Ukrayna savaşının etkileri ve Doğu Asya'daki değişen dinamikler gibi hızla dönüşen dış ortamın yanı sıra yönetime duyulan güvensizlik gibi iç meselelere yanıt veriyordu. Üçüncü Komşu Diplomasisi politikası artık stratejik olarak evrilmiş, ABD, Japonya ve Güney Kore gibi devletlerden ikili güvenceler sağlamaya odaklı bir çizgiden aktif biçimde çok taraflı kurumları araçsallaştıran bir yönelime kaymıştır; böylece çekirdeğinde ŞİÖ'nün yer aldığı “kurumsal üçüncü komşu” ağı inşa edilmektedir.

Çifte Davranış Mantığı: Risk Dengeleme ve Kaldıraç Olarak Kullanma

Ciorciari ve Haacke'ye (2019) göre risk dengeleme stratejisi, uluslararası ilişkilerde yaygın biçimde kullanılsa da, farklı araştırmacıların ona yüklediği açıklamalar ve tanımlar çeşitlendiği için gevşek ve tutarsız bir kavram görünümü kazanmıştır. Araştırmacıların makalelerinde bu tanımlardan birden fazlasını birlikte kullanması da yaygındır. Bu durum, devletin karşı karşıya bulunduğu koşullara bağlı olarak risk dengeleme şartlarının zaman zaman yeniden ayarlanabildiğini gösterir. Bu çalışmada risk dengeleme stratejisi, büyük güçlerle ilişkilerden ekonomik ve siyasal faydalar elde ederken tek bir güce aşırı bağımlı olmamak için alternatif ortaklıkları korumayı amaçlayan, çeşitli yaklaşımları ve politika esnekliğini içeren bir strateji olarak kavramsallaştırılmaktadır. Risk dengeleme stratejisi kararsız ya da nötr bir tutum almak anlamına gelmez; tersine, gelecekteki muhtemel yapısal riskleri en aza indirmeye dönük önleyici bir tedbirdir. Moğolistan bağlamında risk dengeleme, Çin ve Rusya'nın önderlik ettiği ŞİÖ ile işbirliği ilişkileri sürdürülürken; aynı anda “Üçüncü Komşu” ortaklardan ek güvenlik, diplomatik ve ekonomik destekler sağlama ve seçici kurumsal dengeleme çabaları biçiminde tezahür etmektedir.

Devletler en çok, yüksek düzeyde kaygı verici olmakla birlikte acil bir güvenlik tehdidi oluşturmayan uzun vadeli tehditlerle karşılaştıklarında risk dengeleme davranışını benimserler (Kuik, 2008). Bu yaklaşım, büyük güçlerle ticaretten ciddi ekonomik faydalar sağlayan fakat onlara siyasal olarak tam hizalanmaktan kaçınmak isteyen küçük ve orta ölçekli güçler için özellikle ikna edicidir. Ayrıca büyük güç rekabeti yoğunlaştıkça ve gelecekteki güç dağılımı belirsiz kaldıkça, dev-

letler dengeleme ya da peşine takılma gibi kesin stratejiler benimsemek yerine politika esnekliğini tercih ederler (Goh, 2006). Bu bağlamlarda risk dengeleme stratejisi, uzun vadeli riskleri değerlendirme ve baskın komşuları karşısına almadan ulusal çıkarları ilerletme imkânı veren rasyonel bir strateji olarak ortaya çıkar.

Moğolistan'ın ŞİÖ ile kurumsal angajmanı ikili bir gerekçeye dayanmaktadır: Riskleri dengeleme yoluyla azaltmak ve kaldıraç etkisini güçlendirmek (Kuik, 2025).

Moğolistan'ın ŞİÖ ile kurumsal angajmanı ikili bir gerekçeye dayanmaktadır: Riskleri dengeleme yoluyla azaltmak ve kaldıraç etkisini güçlendirmek (Kuik, 2025). Risk dengeleme yoluyla riskleri azaltma mantığı doğası gereği savunmacı ve önleyicidir; Moğolistan'ın jeopolitik ve ekonomik bağlamındaki önemli kırılma noktaları gidermeye dönüktür. Yalnızca Çin ve Rusya ile çevrili, denize kıyısı olmayan bir ülke olan Moğolistan, stratejik bağımlılık ve baskı riskleriyle yüz yüzedir. Risk dengeleme stratejisi, kurumsal katılımı kullanarak riskleri çeşitlendirmeyi ve dayanıklılığı artırmayı amaçlar (Kuik & Rozman, 2015). Güvenlik alanında Ulanbatur'un, terörle mücadele, sınır aşan suçlar ve siber güvenlik gibi geleneksel olmayan güvenlik meselelerine odaklanan ŞİÖ öncülüğündeki çabalara katılması (Maduz, 2018), komşularıyla profesyonel güven inşa etmesine ve güvenilir iletişim kanalları kurmasına olanak verir. Bu, klasik bir askerî ittifak değil; daha ziyade, yakın güvenlik çevresini istikrara kavuşturan ve kalıcı tarafsızlığının inandırıcılığını güçlendiren usule

dayalı bir “güvenlik ağı” işlevi gören temel bir güven artırıcı mekanizmadır (Kuik & Rozman, 2015). Bu mantık, tek bir transit koridora ya da pazara aşırı bağımlılığı önlemeye yönelik çabalarda da görülmektedir. Moğolistan, “Bozkır Yolu” programını ŞİÖ çerçevesi de dahil olmak üzere daha geniş bölgesel bağlantısallık tartışmaları içine taşıyarak ihracat ve ithalat hatlarının çeşitliliğini meşrulaştırmayı ve artırmayı hedeflemektedir (Dulbaa, 2018). Çok modlu bağlantısallığa yönelik bu kurumsal girişim, kara ile çevrili olmanın dayattığı temel kırılmalardan birini hafifletmeyi amaçlayan stratejik bir adımdır.

Risk dengeleme stratejisinin savunmacı yönünden farklı olarak, risk dengeleme aynı zamanda kaldıraç artırıcı bir işleve de sahip olabilir. Figiaconi'nin (2025), büyük güç olmayan ülkelerin büyük güçlerin uyguladığı sistemik baskıların üstesinden gelmek için kendi kapasitelerini kullanabilecekleri yönündeki tespitinden hareketle, Moğolistan kurumsal üyeliği basit bir tartışma zemininden müzakere ve rol yükseltme için dinamik bir platforma dönüştürmektedir. Moğolistan, ŞİÖ'deki gözlemci statüsünü yalnızca katılım için değil, sahip olduğu varlıkların önemini ve değerini artıracak bir diplomatik kaldıraç olarak kullanmaktadır. Özellikle koklaşabilir kömür, bakır ve nadir toprak elementleri gibi stratejik mineraller bakımından zengin mineral varlığı başlıca kaldıraç unsuru olarak işlev görmektedir. Moğolistan, kaynak geliştirme, ulaştırma ve sürdürülebilirlik konularını ŞİÖ komitelerinde gündeme taşıyarak ikili müzakereleri çok taraflı bir çerçeveye kaydırabilmekte; böylece bireysel ortaklara karşı pazarlık konumunu güçlendirebilecek kurumsal gözetim ve standartları dolaylı biçimde devreye sokmaktadır. Kuzeydoğu Asya ile Orta Asya arasında bir kavşak olma niteliği ise “geçiş noktası” kimliğini kurmak için kullanılır. Moğolistan, ulaştırma ve dijital bağlantısallık projelerini savunmak ve tartışma etkinlikleri düzenlemek gibi proaktif gündem kur-

ma pratikleriyle kendisini bölgesel işbirliğinin kilit kolaylaştırıcısı olarak tanımlamakta ve bu rolünü öne çıkarmaktadır. Bu rol arayışının kurumsallaştırılması, uluslararası görünürlüğü artırmakta, dış “Üçüncü Komşu” yatırımlarını çekmekte ve nihayet coğrafi ve ekonomik özellikleri kalıcı diplomatik sermaye ve etkiye dönüştürmektedir. Moğolistan'ın ŞİÖ ile angajmanı somut faydalar da üretmektedir. Geleneksel olmayan güvenlik alanlarına ilişkin daha önce saptanan avantajlara ek olarak, ŞİÖ'nün özellikle zirve bildirimlerinde vurgulanan bölgesel bağlantısallık ve demiryolu geliştirme gündemi (SCO, 2019; SCO, 2022), Moğolistan'ın ulusal kalkınma öncelikleriyle örtüşmektedir. ŞİÖ aynı zamanda Moğolistan'ın Rusya-Moğolistan-Çin üçlü ekonomik koridorunu ilerletmesi için kilit bir platform işlevi görmektedir; bu konu sonraki bölümde ele alınacaktır. Moğolistan'ın ŞİÖ'ye katılımı henüz ticaret ya da yatırımda ölçülebilir artışlar üretmemiş olsa da, örgütün ekonomik diyaloga verdiği önem, Moğolistan'a kendi girişimlerini tanıtmaya, ulaşım koridorları geliştirme ve üye devletlerle ekonomik işbirliğini artırma fırsatı vermektedir.

Bu iki mantık birbirini izleyen ya da birbirini dışlayan mantıklar değildir; tersine, tek ve bütünlüklü bir stratejik çerçeve içinde dinamik biçimde birbirine bağlı ve karşılıklı olarak birbirini güçlendirir (Kuik, 2021). Risk dengeleme stratejisi, varoluşsal riskleri azaltarak kaldıraç arayışının güvenle sürdürülmesi için gerekli temeli oluşturur. Buna karşılık, Moğolistan'ın bölgesel etkisini ve müzakere gücünü artırması yoluyla sağlanan etkili leveraging, algılanan kırılabilirliği azaltır ve risk dengeleme stratejilerinin inandırıcılığını ve etkinliğini güçlendirir. Risk dengeleme yoluyla bağımlılığı azaltmak ile kaldıraç kullanımı yoluyla etkiyi artırmak arasındaki bu etkileşim, Moğolistan'ın ŞİÖ çerçevesinde kurumsal denge kurma yaklaşımının merkezinde yer almaktadır.

Stratejik Motivasyonlar: Risk Dengeleme ve Kaldıraç Kullanımının İtici Gücü

Moğolistan'ın tarihsel bağlamı, ülkenin dış politika stratejisindeki uyarlanabilir risk dengeleme niteliğini açıklarken göz ardı edilemez. Çin ve Rusya arasında konumlanmış, denize kıyası olmayan bir devlet olarak Moğolistan'ın dış çevresi, özellikle bu iki komşunun politikaları tarafından şekillendirilmiş; onlara kıyasla birçok alandaki asimetrik kapasite, stratejik kırılabilirlikler ve baskılar, Moğolistan'ın risk dengeleme stratejisini benimsemesinde teşvik eden başlıca etkenler olmuştur. Soğuk Savaş boyunca Ulanbatur'un dış yönelimi onlarca yıl boyunca Sovyetler Birliği ile kurulan ideolojik hizalanma tarafından belirlenmiştir. 1990'lardaki demokratik devrimden sonra ise dış politika penceresi, Moğolistan'ın rasyonel ve özgül ulusal çıkarlarıyla tanımlanan unsurlarla yeniden biçimlendi. Piyasa ekonomisine geçiş, çok partili sistemin doğuşu ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü sırasında yaşanan güç kaymasının yarattığı belirsizlik, Moğolistan'a yalnızca kendi ulusal çıkarlarını merkeze alan, dış telkinlerden bağımsız bir dış politika izleme fırsatı verdi. Böylece risk dengeleme pratiği, hem iç hem dış çevrede çakışan dönüşümlere verilen pragmatik bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır.

Güvenlik Risklerine Karşı Dengeleme

Moğolistan'ın, özellikle güvenlik alanında ŞİÖ ile angajmanı, tampon devlet olarak hareket etmeyi ve istikrar arayışını hedefleyen stratejik bir adımdır. 2004'ten 2023'e kadar Moğolistan, gözlemci sıfatıyla ŞİÖ öncülüğünde düzenlenen terörle mücadele ve bölgesel güvenlik tatbikatlarına aralıklı olarak katılmıştır. Öte yandan Çin ve Rusya'nın ikili ve üçlü askerî ilişkilerinde somut bir büyüme görülmüştür.

Bu farklılaşma, Moğolistan'ın bütünüyle görünmez olmaksızın sert güvenlik taahhütleri içine çekilmekten kaçınma niyetini göstermektedir; başka bir deyişle, tampon devlet rolünü korurken bölgesel güvenlik işbirliklerinde bir varlık sürdürmektedir.

Askerî işbirliği kapsamında iki yılda bir düzenlenen ortak tatbikatın adı “Barış Misyonu”dur. ŞİÖ içindeki bu olağan tatbikat, üye devletler arasında savunma ve güvenlik işbirliğini derinleştirmeyi, yeni meydan okumalar ve tehditlerle başa çıkma kapasitesini artırmayı ve bölgesel barış ile güvenliği birlikte korumayı amaçlar (Global Times, 2021). Peace Mission 2005 ve 2007 gibi erken dönem ŞİÖ ortak tatbikatları da bu çerçevede, terörle mücadeleye odaklanmıştır (Tumurkhuleg, 2023). Ancak Moğol tarafı açısından, Moğol demografik yapısı yalnızca 3,5 milyonluk toplam nüfus içinde etnik Moğolların yüzde 90'dan fazlasını oluşturduğu için (Embassy of Mongolia to the United States of America, n.d.), bu topluluk temelli meselelerin hiçbiri şu aşamada şiddet yoluyla ciddi biçimde yaşanmamaktadır ve diğer ŞİÖ üyeleriyle kıyaslanabilir değildir; bu nedenle Moğollar bu tür faaliyetlere katılmamıştır. Geçtiğimiz on yılda ŞİÖ'nün askerî faaliyetleri ölçek ve karmaşıklık bakımından genişleyerek yalnızca “üç kötülük”le mücadele amacını aşmıştır. Örneğin Peace Mission 2018 ve 2021, mekanize piyade unsurlarını, hava gücü entegrasyonunu ve çok uluslu ortak komuta yapılarını içermiş; böylece askerî blok benzeri bir mantıkta birlikte çalışabilirliğe ve stratejik hazırlığa doğru bir kaymayı göstermiştir. Buna paralel olarak Çin ve Rusya da, doğrudan ŞİÖ şemsiyesi altında olmamakla birlikte, Moğolistan'ı da içeren Vostok 2018 ve 2022 gibi binlerce askerin katıldığı tatbikatlar yoluyla ikili işbirliklerini artırmış; bu da böl-

genin karmaşık güvenlik ortamını yansıtmıştır (Banerjee, 2022).

Mart 2020'de ŞİÖ, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) ile işbirliği içinde, “Uyuşturucu Tehdidine Karşı Mücadelede ŞİÖ ve UNODC: Darknet Üzerinden Uyuşturucu Kaçakçılığına Karşı Koymak” başlığıyla üst düzey bir etkinlik düzenledi (SCO, 2020b). Etkinlikte, uyuşturucu kaçakçılığı suçlarının darknet üzerinden geliştiği ve uyuşturucuyla bağlantılı işlemlerin darknet faaliyetlerinin önemli bir payını oluşturduğu vurgulandı. ŞİÖ, bu artan gerilim karşısında uyuşturucu bağlantılı suçlarla üyelerinin ortak çabaları aracılığıyla mücadele etmenin daha etkili olduğunu saptamış ve internet üzerinden uyuşturucu dağıtımından sorumlu kanalları ortadan kaldırmayı amaçlayan “Spider Web” adlı uluslararası uyuşturucu karşıtı operasyona dikkat çekmiştir (SCO, 2020a). Etkinlik, uluslararası işbirliği ve kapsamlı stratejilerin önemini vurgulamıştır. Bu boşluk, Moğolistan'ın kurumsal risk dengeleme mekanizması olarak Ulanbatur Diyalogu (UBD) ile giderilebilir. Moğolistan'ın 2014'te başlattığı UBD, hükümet yetkililerini, akademisyenleri ve politika uzmanlarını Kuzeydoğu Asya'da güvenlik ve işbirliğini tartışmak üzere bir araya getiren yarı resmî bir diyalog ve işbirliği platformu niteliğinde (Track 1.5) bir platformdur (Sukhbaatar, 2025). Bu yolla Moğolistan'ın UBD'si, bölgesel güvenlik için normatif bir kuluçka alanı işlevi görmekte; uyuşturucu karşıtı hedefleri ve geleneksel olmayan güvenlik meseleleri yoluyla ŞİÖ gibi daha geniş çerçevelere eklenilebilmekte ve resmî üyelik yerine yumuşak uyum yoluyla Moğolistan'ın etkisini pekiştirmektedir.

Moğolistan'ın 2016'da kabul edilen Savunma Politikası belgesi, “Moğolistan'ın dış askerî tehditleri önleme politikası ... komşu ülkelerle çok

tarafli işbirliğini genişletmek ve bölgede askerî güvenin güçlendirilmesi sürecini desteklemek-tir” demektedir. Açık biçimde ifade edilmiş bu stratejik yönelim uyarınca Moğol Silahlı Kuvvetleri, Rusya ve Çin’le düzenli ikili tatbikatlar gerçekleştirmiş; Vostok 2018 ise, yukarıdaki ilkeye bütünüyle uygun biçimde, üçlü işbirliğini de içeren ilk tatbikat olmuştur (National Institute for Security Studies, 2018). Moğolistan için bu stratejik gereklilik, uzun süredir benimsediği tarafsızlık ve dünya genelindeki bağlantısız kimliğini bulanıklaştırma riskiyle birlikte gelmektedir. Buna rağmen Moğolistan’ın ortak askerî tatbikatları, ABD ile her yıl düzenlenen “Khaan Quest” ile Rusya ve Çin’le yapılan “Selenge-2024” ve “Steppe Partner-2024” tatbikatları dâhil olmak üzere üç güçle de yakından bağlantılıdır; ancak bunların hiçbiri düzenli askerî görev yükümlülüğü içermemektedir.

Ekonomik Bağımlılığa Karşı Dengeleme

Doğu, Orta ve Batı demiryolu hatlarına ilişkin Ulaştırma Koridoru rekabeti, ŞİÖ çerçevesinde Çin, Moğolistan ve Rusya arasındaki, her bir tarafın bölgesel bağlantısallığı kendi ulusal çıkarlarıyla uyumlu hâle getirmeye çalıştığı karmaşık pazarlıkları göstermektedir.

Kuşak ve Yol Girişimi’nin (KYG) altı temel koridorundan biri olan ve ŞİÖ’nün stratejik yönelimi içine yerleştirilmiş Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (Şekil 1) çatısı altında, Doğu Hattı, Orta Hat ve Batı Hattı olarak bilinen üç ana demiryolu önerisi, taraflardan birinin iki komşudan birine nispeten daha sempatik biçimde hizmet eden farklı çıkarlarını yansıtmaktadır. Bu stratejik koridorlar, Moğolistan’ın jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını dengelemeye dönük stratejik hamlesi doğrultusunda belli bir sıra ile hayata geçirilebilir (Dorj & Davaasüren, 2020).

Şekil 1. Moğolistan-Rusya-Çin Ekonomik Koridoru.

(Harita: Tuvshintur, 2018).

Çoibalsan–Huut–Zuunkhatavch güzergâhını içeren Doğu Koridoru, Çin'in çıkarları doğrultusunda savunulan bir hattır. Doğu hattı, Rusya'nın Borzya kentini Moğolistan'ın doğu eyaletlerine ve oradan da İç Moğolistan ile Çin'in kuzeydoğusundaki Jinzhou limanına bağlamakta; bunun 434,2 kilometresi Moğolistan topraklarında yer almaktadır (Government Agency for Policy Coordination on State Property, 2023). Projenin yılda 100.000 yolcu ile 20 milyon ton kömür, petrol, demir cevheri ve transit yük taşınması ve 15,38 yıllık bir geri ödeme süresine sahip olması beklenmektedir (Dorj & Davaasüren, 2020). Bu hattın başlıca kârlı yönü, Moğolistan, Rusya ve Çin'in görece az gelişmiş bölgelerinde, zengin kaynaklar nedeniyle yüksek ekonomik faaliyet potansiyeli taşıyan ticareti yoğunlaştırmasıdır. Bölgesel düzeyde ise, Kore Yarımadası'ndaki jeopolitik gerilimlerin azalması ve Kuzeydoğu Asya'da bağlantısallığın güçlenmesi durumunda—ki bu Moğolistan'ın aktif biçimde üzerinde çalıştığı bir meseledir—Doğu hattı tercih edilen seçenek olacaktır (Dorj & Davaasüren, 2020).

On altı yıllık gecikmenin ardından bu proje, madencilik kapasitesini genişletmek ve Moğolistan ile Çin arasındaki uzun vadeli kömür ticaretini istikrara kavuşturmak için yakın zamanda büyük bir devlet altyapı girişimi olarak önceliklendirilmiştir (Khaliun, 2025a).

Moğolistan'ın ulaştırma kalkınma stratejisi, mevcut Orta Koridor'u tamamlayacak ek demir-

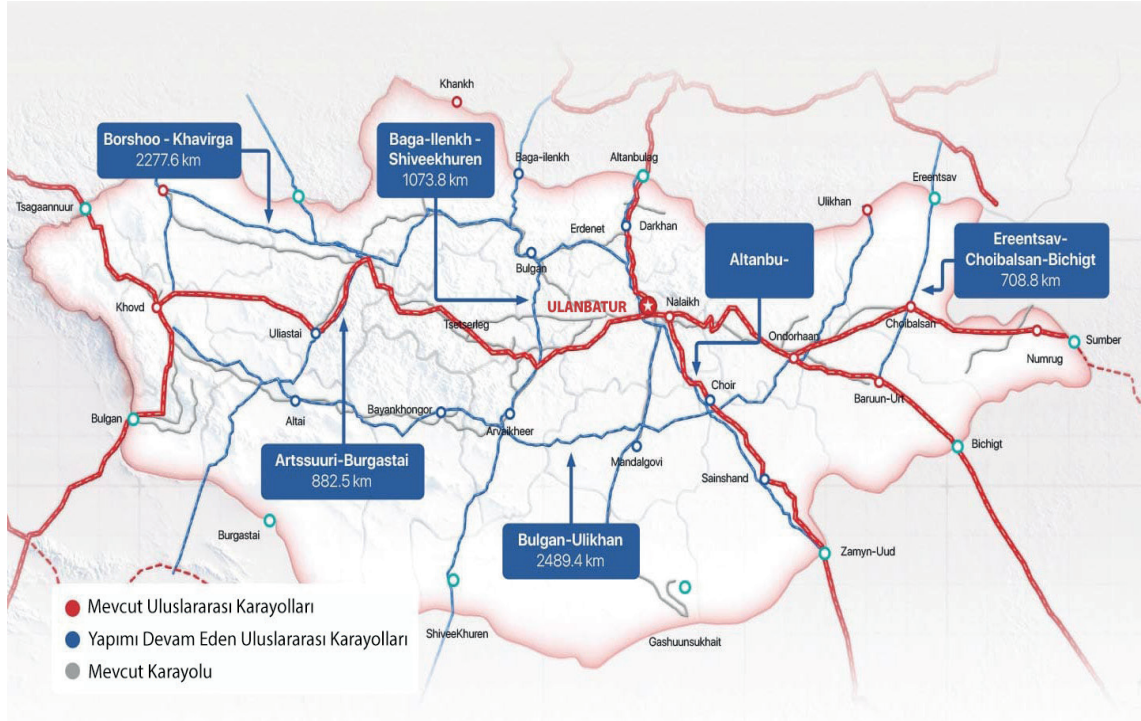
yolu koridorlarının oluşturulmasını vurgulamış; böylece Sainshand–Zamiin–Uud–Erenhot–Ulaant-sav arasındaki demiryolu üzerindeki yükün önemli ölçüde hafifletilmesi amaçlanmıştır. Hâlihazırda Moğolistan'daki Orta Koridor demiryolu azami kapasiteyle işletilmektedir ve sınır aşan transit yük hacmini artırmak için kapasitenin genişletilmesi ve yatırım yapılması gerekmektedir (Dorj & Davaasüren, 2020). Moğolistan, 2022'de ulusal demiryolu ağını Çin sınırındaki Khangı–Mandal geçidine bağlayan Zuunbayan–Khangı demiryolunu tamamlamıştır (UN-OHRLLS, 2022). Bu demiryolu, Baotou ve Hohhot gibi büyük sanayi merkezlerine hizmet veren Çin'in İç Moğolistan demiryolu ağına erişim sağlar. Devam eden petrol rafinerisi projesi de dâhil olmak üzere Sainshand bölgesindeki sanayi projelerinin gelişimi, güney Moğolistan'daki demiryolu bağlantısının genişletilmesinin stratejik önemini daha da artırmıştır (Dorj & Davaasüren, 2020). Üçlü Ekonomik Koridor'un merkez demiryolu koridorunun 5.975 kilometreye ulaşması planlanmaktadır. Çin tarafındaki 328 kilometrelik Jining–Erenhot demiryolu hattı ile Rusya tarafındaki 254 kilometrelik Naushki–Ulaan–Ude hattı için fizibilite çalışmaları tamamlanmıştır (Ministry of Road and Transport of Mongolia, 2024). Fizibilite çalışması ayrıca Moğolistan tarafında Sukhbaatar–Zamiin–Uud demiryolu hattından uzanacak 1.087 kilometrelik ikinci bir hattın inşasını da içermektedir (Ministry of Road and Transport of Mongolia, 2023).

Batı Hattı boyunca demiryolu gelişimi sınırlı kalırken, karayolu ağı görece iyi durumdadır. Urumçî'ye uzanan ve Moğolistan topraklarında 725 kilometre uzunluğundaki AN-4 Asya Otoyolu Ağı (Ulaanbaishint–Ulgii–Khovd–Yarantaar) hâlihazırda iyi düzeydedir (Dorj & Davaasüren, 2020). Buna karşılık AN-32 ya da diğer adıyla Millennium Road enine hattı henüz tam anlamıyla geliştirilmemiştir ve komşu ülkeleri bağlama yönündeki uluslararası

rolünü yerine getirmekten ziyade çoğunlukla yerel ihtiyaçlara hizmet etmektedir (Dorj & Davaasüren, 2020). 29 Mayıs 2024 itibarıyla Artssuuri-Altai-Nariinskukhait-Shiveekhuren demiryolu ağına ilişkin ana karayolu altyapısı tamamlanmıştır (Jargalsuren & Byambanaran, 2024). Altai şehrinin güneybatısından başlayıp Burgastai Limanı üzerinden Çin demiryoluna bağlanan ve Çin'in Xinjiang Bölgesi'ne uzanan bir yan hat önerilmiştir (Dorj & Davaasüren, 2020). Bu güzergâh Rusya'nın desteğini alabilir. Moğolistan'ın batı ihracat koridoru içinde yer alan Gashuunsukhait-Gantsmod sınır ötesi demiryolu da, Tavan Tolgoi yatağından Çin'e kömür ihracatını kolaylaştırmak üzere inşa edilmektedir. On altı yıllık gecikmenin ardından bu proje, madencilik kapasitesini genişletmek ve Moğolistan ile Çin arasındaki uzun vadeli kömür ticaretini istik-

rara kavuşturmak için yakın zamanda büyük bir devlet altyapı girişimi olarak önceliklendirilmiştir (Khaliun, 2025a).

Doğu ve batı güzergâhları henüz tamamlanmamıştır. Mevcut koşullar altında, Orta Koridor ilk uygulama için en stratejik ve pratik olarak en elverişli seçenek gibi görünmektedir. Bu koridor hâlihazırda, özellikle Çin'e yönelik madencilik ihracatı başta olmak üzere, sınır aşan ticaretin önemli bir kısmını taşımaktadır. Operasyonel durumda olmasının yanı sıra, ŞİÖ içindeki çok taraflı tartışmalar da bölgesel bağlantısallığın ve ulaşım koridorlarının geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. 2019 Bışkek ŞİÖ Zirvesi ve 2022 Semerkant ŞİÖ Zirvesi bildirimleri, bölgede etkin ulaşım güzergâhları ve lojistik ağlarının geliştirilmesinin altını çizmiştir (SCO, 2019; SCO, 2022).

Moğolistan'da Asya Karayolu Altyapı Bağlantısı
(Harita: Mongolia.inc, 2024).

Bu son bildirimler ışığında Orta Koridor, üç güzergâh arasında erken uygulama açısından en umut verici seçenek olarak öne çıkarken, diğer iki güzergâh ön planlama aşamasında kalmakta ve ilave güçlüklerle karşılaşmaktadır.

2025'te Moğolistan, Tavan Tolgoi kömür madenini doğrudan Çin'in demiryolu ağına bağlayan Gashuunsukhait-Gantsmod demiryolunun inşası için Çin'le yapılan anlaşmayı onaylamıştır. Moğolistan, 2025-2029 arasında 27 milyon ton kömür ihraç etmeyi taahhüt etmektedir. 2030'dan itibaren ise Çin'e 20 milyon ton taşınacaktır. On altı yıllık süre içinde Çin'de yaklaşık 247 milyon ton kömür tüketilecektir (Khaliun, 2025a). Bu, biçimsel olarak ikili bir proje olsa da, Moğolistan ŞİÖ'nün daha geniş çerçevesi içinde, örneğin Moğolistan Kalkınma Bankası'nın ortaklarından biri olduğu ŞİÖ Bankalararası Birliği ile ilişki kurarak (Amarsaikhan, 2016) düşük profilli varlığını diplomatik kanallar ve yerel politika aracılığıyla kullanmış ve elverişli ulaştırma koşulları güvence altına almaya çalışmıştır. Anlaşma IBA tarafından finanse edilmemiş olsa da, ŞİÖ büyük ölçüde Çin'in finansal liderliği altında şekillenmekte ve teknik olarak Moğolistan'ın Çin'le yaptığı bu anlaşma, ŞİÖ'nün kalkınma gündemlerine katılma çabası olarak görülebilmektedir.

Kaynak Gücünü Kaldıraç Olarak Kullanma

Jeopolitik ve ulusal güvenlik, Moğolistan'ın ŞİÖ'ye yönelik stratejik davranışının tek gerekçesi değildir; özellikle doğal kaynakları söz konusu olduğunda, egemenlik ve ulusal denetim üzerindeki iç gerilimler de belirleyici bir etkidir. Ülkenin en büyük maden yataklarından biri olan Tavan Tolgoi, hem üretim hem kârlılık bakımından, Moğolistan'ın iç otoritesini tesis etme çabasının sembolik ifadesidir. Bu kömür kaynağı, ülkenin

bütçe gelirlerinin yüzde 20'sinden fazlasını oluşturmaktadır (Ocak-Ekim 2023 için 1,1 milyar dolar) (Kushhov, 2024). Özellikle Çin'den çok sayıda yatırımcıyı çekmekte ve bunlar defalarca ortak geliştirme önerileri sunmaktadır. Bununla birlikte, ekonomik bağımlılık ve ulusal özerkliğin kaybı korkusu nedeniyle Moğolistan, yabancı aktörlere kontrol edici bir pay verecek herhangi bir düzenlemeye girmekte isteksiz davranmıştır.

Tavan Tolgoi vakası, doğal kaynakların Moğolistan'ın kurumsal kaldıracında nasıl önemli bir rol oynadığını gösterir: bu kaynaklar, ülkenin ekonomik yapısını kendi egemenliğini yüceltecek biçimde şekillendirmekte ve böylece yabancı nüfuzun derinleşmesine karşı direnç üretmektedir.

Kamuoyu muhalefeti, parlamenter denetim ve kurumsal gözetim, devletin Tavan Tolgoi'nin mülkiyetini devlet şirketi Erdenes-Tavan Tolgoi aracılığıyla elinde tutmasına yol açmıştır. Böylece Moğolistan, iç kurumların yabancıların baskın ekonomik hegemonyasına karşı egemenliğin koruyucusu gibi davrandığı bir içsel denge-denetim biçimi sergilemektedir. 2012'de Moğolistan hükümeti, devlet şirketi Erdenes-Tavan Tolgoi aracılığıyla şirketin yüzde 29'unu Londra ve Hong Kong borsalarında satmayı hedefleyen 3 milyar dolarlık bir halka arz planlamıştı (The Moscow Times, 2012). Projeye ilişkin Çin'in Shenhua'sı, ABD'den Peabody ve Rus-Moğol ortak konsorsiyumuyla

daha önce yürütülen işbirliği girişimleri, hükümetin Japon ve Güney Koreli yatırımcılarla seçici ortaklıklar aramasının ardından sona erdirildi. Yabancıların stratejik sektörler üzerindeki denetimine dair toplumsal kaygılara yanıt olarak Moğolistan parlamentosu, Mayıs 2012'de madencilik, finans, medya ve telekomünikasyon gibi sektörlerde yabancı mülkiyeti sınırlamak amacıyla Stratejik Varlıklara Yabancı Yatırım Yasası'nı kabul etti (U.S. Department of State, 2013). Yasaya göre, bu sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerde yabancı yatırımcıların payının yüzde 49'u aşmasına ya da 100 milyar Tugrik'i aşan ve devlet şirketlerini içeren işbirliği anlaşmalarına izin verilmiyordu (U.S. Department of State, 2013). İlk taslaktaki her hüküm aynen kabul edilmiş olsaydı, yatırım-

cılar açısından kısıtlamalar daha da katı olacaktı.

Doğal kaynakları, Moğolistan'ın uluslararası alandaki daha geniş diplomatik konumunu da pekiştirmektedir. Benzer biçimde, Moğolistan'ın ŞİÖ'deki uzun süreli gözlemci statüsü onu madencilik ve altyapı alanlarında muhtemel işbirliği biçimlerini araştırmaya yöneltmiş olsa da, bu Kuzeydoğu Asya ülkesi derinlerde, güçlü ülkelerin nüfuz ağına çekilerek ulusal stratejik denetimi tehlikeye atabilecek bir sürece direnmektedir. Tavan Tolgoi vakası, doğal kaynakların Moğolistan'ın kurumsal kaldırıcında nasıl önemli bir rol oynadığını gösterir: bu kaynaklar, ülkenin ekonomik yapısını kendi egemenliğini yüceltecek biçimde şekillendirmekte ve böylece yabancı nüfuzun derinleşmesine karşı direnç üretmektedir.

"Doğal kaynakları, Moğolistan'ın uluslararası alandaki daha geniş diplomatik konumunu da pekiştirmektedir (Fotoğraf: Inside Mongolia, 2025).

Rol Kimliğini Kaldıraç Olarak Kullanma

2015 ile 2023 arasında Moğolistan, diplomatik rolünü güçlendirmek amacıyla ŞİÖ çerçevesindeki imajını öne çıkarmış; ŞİÖ zirvelerinde sunduğu önerilerin kabul oranı belirgin biçimde artmıştır. Moğolistan'ın ŞİÖ zirvelerindeki diplomatik söylemi, çevresel bir gözlemci konumundan altyapı geliştirme, geleneksel olmayan güvenlik ve denize kıyaslı olmayan devletler için bağlantısallık gibi alanlarda normatif katkı sunan bir aktöre doğru evrilmiştir. Moğolistan cumhurbaşkanlarının zirve konuşmalarının niteliksel incelemesi, ülkenin retorik stratejisini ortaya koymaktadır.

Cumhurbaşkanı Tsakhiagiin Elbegdorj'un 2016 ŞİÖ Zirvesi'ndeki konuşması (Indra, 2016), Moğolistan'ın kendisini yapıcı ve entegre bir bölgesel aktör olarak kurmak için diplomatik jestleri nasıl kullandığını göstermektedir. Elbegdorj, tam üyeliğe yaklaşan Hindistan ve Pakistan ile ev sahibi ülkeyi art arda tebrik ederken kısa, akıcı bir dil kullanarak Moğolistan'ın uzlaştırıcı, işbirlikçi ve saygılı bir gözlemci imajını pekiştirir. Stratejik düzeyde ise, gözlemci devletlerin değerini artırmak amacıyla "6+5" toplantısını önermiştir. Bu kurumsal mekanizma aracılığıyla Moğolistan gibi gözlemciler ile tam üyeler arasında aktif etkileşim teşvik edilebilir; bu sayede Elbegdorj, Moğolistan için norm girişimcisi bir profil inşa etmeye çalışmıştır. Moğolistan'ın "muazzam transit ulaştırma potansiyeli"ne dair sözleri ve Rusya ile Çin ile kurulacak üçlü koridora yaptığı vurgu, Moğolistan'ın coğrafi konumunu kullanarak onu ŞİÖ, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Çin'in KYG'si arasında eşgüdüm sağlayabilecek değerli bir bölgesel bağlayıcı olarak çerçevelemeyi amaçlamaktadır (Indra, 2016). Moğolistan'ın ŞİÖ'ye yönelik ihtiyatlı yaklaşımına benzer şekilde AEB'ye de üye olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte, 2025'te

ticaret işbirliğini tam kurumsal bütünleşmeye gitmeden genişletmeyi amaçlayan geçici bir ticaret anlaşmasını onaylaması, blokla sınırlı ekonomik angajmanını göstermektedir (State Great Khural of Mongolia, 2025). Bu seçilmiş anlatılar, Moğolistan'ın ulusal kapasitelerini bölgesel kalkınma kaygılarıyla hizalayarak çok taraflı platformlar içindeki diplomatik faydalarını artırma yönündeki stratejik ilgisini açığa çıkarmaktadır. Elbegdorj'un söylemi, Moğolistan'ın dış politika rolünü temelde köprü kuran, katkı sunan ve uluslararası normları destekleyen bir yönelim olarak çerçeveler.

Khurelsukh'un konuşması, Moğolistan'ın dış politikasını "barışçıl, açık, çok ayaklı ve bağımsız dış politika" temelinde tanımlamakta; Moğolistan'ı "Transit Mongolia" olarak adlandırıp Asya ile Avrupa arasında bir bağ olduğuna vurgu yaparak ülkenin dış potansiyelini bölgesel bağlantısallık ve lojistik merkezilik anlatısı üzerinden kurmaktadır.

Moğolistan Cumhurbaşkanı Khaltmaagiin Battulga, 2018'de Çin'in Qingdao kentinde düzenlenen ŞİÖ Üye Devlet Başkanları Konseyi 18. Toplantısı Genel Oturumu'nda bir konuşma yapmıştır (Office of the President of Mongolia, 2018). Battulga'nın 2018 tarihli ŞİÖ konuşması, Moğolistan'ın stratejik konumlanmasını kapsamlı, çok

tarafı, ekonomik işbirliğine açık ve davetkâr bir ülke olarak güçlendirmiştir. Battulga, ŞİÖ'nün genişleyen faaliyet alanını övmüş; bunu Moğolistan'ın bölgesel değerini artırma hedefiyle uyumlu görmüştür. Moğolistan'ı üyeler, gözlemciler ve diyalog ortakları arasında işbirliğine “gönüllü katkı sunan” ve “köprü” işlevi gören bir ülke olarak tanımlaması, ortaklık ve pratik bütünleşme temelli bir diplomatik yaklaşımı ifade etmektedir. “Hazırız”, “aktif biçimde çalışmak istiyoruz” ve “sizlerin de desteklemesini umuyoruz” gibi ifadeleri tekrar etmesi, ŞİÖ ülkeleri arasında işbirlikçi bir angajman tonunu yansıtmaktadır. Elbegdorj'da olduğu gibi Battulgada da, Moğolistan'ın yakın komşularıyla kuracağı Ekonomik Koridor'un Çin'in KYG'si ve Rusya'nın AEB'siyle ilişkili geleceğine verilen ağırlık, katı blok mantığı yerine eşgüdüm

arayan bağlantısallık odaklı bir tarafsızlık söylemini yansıtmaktadır (Office of the President of Mongolia, 2018). Ayrıca gözlemciler ve diyalog ortaklarının aktif katılımına ilişkin Elbegdorj'un “6+5”i gibi belirli bir mekanizma önermemiş olsa da, konuşmasına bu unsuru düşük profilli biçimde dahil etmesi, Moğolistan'ın ŞİÖ ülkeleriyle canlı etkileşim arzusunu sürdürdüğünü göstermektedir. Bu da Moğolistan'ın gözlemci olarak kalmayı tercih etmekle birlikte, ŞİÖ'nün daha da genişlemesinde önemli bir katkı sunucu olabileceğini düşündürdüğünü gösterir. Konuşmasının bütünü boyunca Battulga, Moğolistan'ın ŞİÖ içindeki dış politikasını tarafsız bir kolaylaştırıcı, pasif olmayan kararlı bir gözlemci ve bölgesel gündemlere proaktif katkı sunan bir aktör olarak savunmaktadır.

Moğolistan Cumhurbaşkanı Khaltmaagiin Battulga, Çin'in Qingdao kentinde düzenlenen Şanghay İşbirliği Örgütü Üye Devlet Başkanları Konseyi'nin 18. Toplantısının Genel Kurul Oturumunda konuşurken (10 Haziran 2018) (Fotoğraf: Moğolistan Cumhurbaşkanlığı, 2018).

Moğolistan Cumhurbaşkanı Ukhnaagiin Khurelsukh, 2024'te Astana'da düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi Toplantısı'nda konuşmuştur (Office of the President of Mongolia, 2024). Khurelsukh'un konuşması, Moğolistan'ın dış politikasını "barışçıl, açık, çok ayaklı ve bağımsız dış politika" temelinde tanımlamakta; Moğolistan'ı "Transit Mongolia" olarak adlandırıp Asya ile Avrupa arasında bir bağ olduğuna vurgu yaparak ülkenin dış potansiyelini bölgesel bağlantısallık ve lojistik merkezilik anlatısı üzerinden kurmaktadır. "Bir Milyar Ağaç" girişimi ile 17. Taraflar Konferansı'na (COP17) ev sahipliği yapma hazırlıklarına yaptığı vurgu, sınırlı kaynaklarına rağmen geleneksel olmayan alanlarda aktif taahhüt göstererek Moğolistan'ın küresel düzeyde de önemli bir aktör olma iddiasını öne çıkarmaktadır. Ayrıca toplantıya katılan ülkelere Karayla Çevrili Gelişmekte Olan Ülkeler Uluslararası Düşünce Kuruluşu ile işbirliğini değerlendirme çağrısı yapması, Moğolistan'ın niş çok taraflı meselelerde liderlik etme çabasına işaret etmektedir (Office of the President of Mongolia, 2024). Genel olarak Khurelsukh'un sözleri ve dilsel davranışı, tarafsızlık, altyapı diplomasisi ve uluslararası meşruiyet üzerinden Moğolistan'ın bölgedeki diplomatik varlığını teşvik etmektedir.

Elbegdorj, Battulga ve Khurelsukh'un konuşmaları birlikte ele alındığında, Moğolistan'ın ŞİÖ içinde kendisini tarafsız, işbirlikçi ve stratejik açıdan ilgili bir devlet olarak sunduğu görülmektedir; zira ülkenin üyeler arasındaki ticareti güçlendirme potansiyeli vardır. Bu liderlerin söylemleri, Moğolistan'ı bir bağlayıcı devlet olarak konumlandırmakta ve uluslararası alandaki büyüklüğünden bağımsız olarak altyapı diplomasisi, yumuşak güç ve çok taraflı işbirliği yoluyla etki arayışını yansıtmaktadır.

Moğolistan'ın Kurumsal Dengeleme Pratiği

Kurumsal dengeleme, Moğolistan'ın daha geniş risk dengeleme stratejisinin merkezi unsurlarından biridir. Risk dengeleme, büyük güçlerle esnek ilişkileri sürdürmeye dönük genel bir politikayı ifade ederken, kurumsal dengeleme özellikle diplomatik seçenekleri genişletmek ve büyük güçlere bağımlılığı azaltmak amacıyla çok taraflı kurumların kullanılmasını ifade eder. Moğolistan'ın ŞİÖ ile angajmanı, çift stratejik mantığın kasıtlı biçimde uygulandığını; risk dengeleme ve kaldıraç kullanımının hedefli ve yenilikçi pratikler yoluyla hayata geçirildiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, taktiksel esneklik ve girişimci özne kapasitesiyle öne çıkmakta; pasif üyeliğin kısıtlarını aşmaktadır. Moğolistan, seçici gömülülük, gündemi yeniden çerçeveleme ve kurumsal iç içe geçirme yoluyla özerklik ve etkiyi azamiye çıkarmak için katılımını aktif olarak biçimlendirmektedir. Bu pratikler, kurumsal dengelemenin somut mekanizmalarını açığa çıkararak küçük bir devletin çok taraflı bir platformu ulusal çıkarlarını ilerletecek stratejik bir araca nasıl dönüştürebileceğini göstermektedir.

Seçici Gömülülük

Moğolistan'ın tarafsızlık konusundaki muğlak tutumunun gerekçesi çok yönlüdür. Bir yandan örgütle ilişki içinde olmak Moğolistan'a yararlı temalar sağlayabilir ve olumlu bir bölgesel atmosfer yaratabilir. Coğrafi olarak yalnızca Çin ve Rusya ile çevrili olan Moğolistan'ın varlığı ve gelecekteki gelişimi özünde bu iki ülkeyle bağlantılıdır. Moğolistan bu durumu derinden kavramış ve özellikle Rusya ile Çin'le ilişkilerini vurgulayarak stratejik ilişkilerini politika düzeyinde güçlendirmiştir. Öte yandan örgüte belli bir mesafe koymak, dış poli-

tikasında esnekliği korumasına yardım edebilir. ŞİÖ'ye tam üye değil de gözlemci devlet olarak angaje olmak, Moğolistan'a resmî hizalanma süreçlerine girmeden iyi niyet geliştirme fırsatı sunabilir.

Diğer üye devletler Moğolistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) katılımı konusunda açık bir tutum beyan etmemiş olsalar da, hem Rusya hem de Çin Moğolistan'ı tam üyeliği değerlendirmeye teşvik etmiştir. Örneğin, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Moğolistan'ı ŞİÖ üyeliği için "açık bir aday" olarak tanımlamış ve üye devletlerin Moğolistan'ın üyelik başvurusunu destekleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Çin de Moğolistan'a, ŞİÖ faaliyetlerine daha yüksek düzeyde katılması için resmî davette bulunmuştur (TASS, 2024; CGTN, 2018). 2004'ten beri Moğolistan yirmi yıldır gözlemci statüsünü sürdürmekte ve henüz tam üyeliğe geçmemiştir. Moğolistan'ın ŞİÖ'ye ilişkin temkinli muhasebesi, özellikle Kırım'ın işgalin-

den ve sonrasında gelen Batı yaptırımlarından kısa süre sonra Moskova ile Pekin arasında Şanghay'da imzalanan 2014 Ortak Bildiri ile belirginleşen Çin-Rusya stratejik hizalanmasındaki temel dönüşümler bağlamında anlaşılmalıdır. Bildiride Moğolistan'dan açıkça söz edilmese de, askerî, ekonomik ve bölgesel politika koordinasyonu dahil çeşitli alanlarda bağların derinleştirileceği taahhüt edilmektedir (Deutsche Welle, 2014). Bu durum, Avrasya'da daha birleşik bir blok duruşuna işaret etmekte ve kuşkusuz Batılı müttefiklere karşı konumlanmaktadır. Çin ve Rusya arasında kalan, kara ile çevrili küçük bir ülke olan Moğolistan açısından bu stratejik yakınlık ciddi ikilemler yaratabilir. Bu gelişme, Moğolistan'ın Batı'yla kurduğu çok taraflı angajmanları ve Üçüncü Komşu Diplomasisi politikasını daha da önemli kılarken, onu anti-Batıcı, blok temelli bir etkileşim ağına sürüklenmekten kaçınmaya yöneltmektedir.

Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping, Çin, Rusya ve Moğolistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde koordinasyon ve işbirliğini artırması gerektiğini belirterek, Moğolistan'ı ŞİÖ ile ilişkilerini geliştirmeye davet etti (Fotoğraf: CGTN, 2018).

Bu dış itki, Moğolistan'ın ŞİÖ içinde daha uzun süre gözlemci statüsünde kalmasına imkân tanıyabilir; ülke böylece tam üyeliğe bağlanmak yerine kurumsal angajmanı artırmayı bir risk dengeleme yaklaşımı olarak sürdürmeye istekli görünmektedir. Eski Dışişleri Bakanı Munkh-Orgil Tsend'in görüşüne göre, kâğıt üzerinde üyeliğe girmek ya da çekilmek kendini tatmin gibi sunulsa da gerçekte bunun gerçekleşmesi pek olası değildir, hatta neredeyse imkânsızdır. Tsend'in vurguladığı bir diğer önemli nokta, Moğolistan'ın zaten gözlemci statüsüyle bu örgütten yeterli bilgiyi aldığı, dolayısıyla tam üye olmanın daha iyi sonuçlar vermeyebileceğidir (Lkhagvajargal, 2018). Dışarıdan bakıldığında Moğolistan'ın tam üyeliği, onun uluslararası imajının bütünüyle iki büyük komşusunun etkisi altına girdiği şekilde algılanmasına yol açabilir. Ayrıca Tsend, ŞİÖ'nün gerçek anlamda bir askerî örgüt olmadığını; ancak kuruluş tarihi ve gelişim evreleri dikkate alındığında bir yandan siyasal, diğer yandan askerî bloka dönüşme ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Jeopolitik açıdan da Çin-Rusya hizalanmasının artması, Moğolistan'ın diplomatik manevra alanını daraltmakta ve Üçüncü Komşu Diplomasisi ile Batı'yla çok taraflı angajmanlardan doğan gerçek ihtiyaçları daha da ağırlaştırmaktadır. Dolayısıyla Moğolistan'ın ŞİÖ üyeliği konusunda kararsızlığı yalnızca stratejik bir hesap değil, aynı zamanda jeopolitik çevresinde gelişen dış baskılara verilen isabetli bir yanıtıdır.

Gündemin Yeniden Çerçevesi

Bu yeniden çerçeveleme aracılığıyla Moğolistan, uranyum taşımacılığının güvenliği mesele-

sini “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi” başlığından “sınır ötesi altyapısının korunması” başlığına kaydırmıştır. Moğolistan'ın uranyum sektörü, geleneksel nükleer silahların yayılmasının önlenmesi kaygılarından sınır ötesi altyapısının korunmasına doğru stratejik bir politika kayması yaşamıştır. Bu değişim, ülkenin ekonomik kalkınma ve jeopolitik konumlanma hedefleriyle bağlantılı sınır aşan amaçları nedeniyle gerçekleşmiştir. 1992'de Moğolistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Punsalmaagiin Ochirbat, BM Genel Kurulu'nun 47. oturumunda konuşarak Moğolistan'ın nükleer silahtan arındırılmış bir bölge olacağını ilan etmiş ve bunun uluslararası güvence altına alınması için çalışacağını açıklamıştır (National University of Mongolia, 2017). BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesi (P5), tek bir devletin inisiyatifleriyle nükleer silahtan arındırılmış bölge oluşturulmasının uluslararası ilişkilerde eşi görülmemiş bir durum olması ve büyük güçlerin stratejik hesaplarını bozabilecek nitelik taşıması nedeniyle bu ilan karşısında şaşırmıştır. BM Genel Kurulu, Moğolistan ile P5'in konu üzerinde ortak zemine ulaşmasının ardından 1998'de “Moğolistan'ın Uluslararası Güvenliği ve Nükleer Silahsız Statüsü” başlıklı kararı kabul etmiştir. Moğolistan, dünya toplamının yüzde 1'ine karşılık gelen uranyum rezervleriyle 12. sıradadır (World Nuclear News, 2025). Uranyumun geleneksel algısı ise, onun son derece toksik ve tehlikeli olduğu ve bu alanın daha da geliştirilmesi açısından ciddi bir meydan okuma yarattığı yönündedir.

Bununla birlikte, uranyum madenciliği sektörünü geliştirmeye dönük yeni odak nedeniyle Moğolistan, uranyum gündemini “hiç kullanma”dan “ekonomik fayda”ya kaydırmıştır. Moğol-

listan'ın zengin uranyum kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir; ancak uranyum madenciliği 1995'ten beri durmuş durumdaydı. Fransız Orano şirketi 1997'de Gobi Çölü'nde uranyum aramalarına başlamış, 2002 ve 2010 yıllarında sırasıyla Dulaan Uul ve Zuuvch Ovoo yataklarını keşfetmiştir. Orano Grubu ile Moğolistan Hükümeti, 2025'te Zuuvch Ovoo projesi için bir işbirliği anlaşması imzalama konusunda mutabakata varmış ve bu durum ülkeye yabancı yatırım çekmiştir. Moğolistan'da üretilecek yellowcake, deniz yoluyla Çin üzerinden Fransa'ya taşınacaktır. Çin'de 50'den fazla büyük ve küçük nükleer santral inşa edilmektedir (Khaliun, 2025b). Taşıma, Fransa ile Çin arasındaki bir anlaşma yoluyla koordine edilecek ve Çin'e topraklarının kullanımından belirli bir pay verileceği açıktır. Bu da Moğolistan ve ŞİÖ üyeleri açısından bu tür işbirliğinde yeni fırsatların önünü açmaktadır.

Kurumsal İç İçe Geçirme ve Yenilik

Moğolistan, yürüttüğü çabalar sayesinde "Göçebe Kültürel Mirasın Korunması Hakkında Kanun"da yer alan ilkelerin ŞİÖ Turizm İşbirliği Çerçevesi'ne dâhil edilmesini sağlamıştır. Kültürel bağımsızlık çoğu ülkede çoğunlukla en üst düzeyde, ulusal güvenlik perspektifinden ele alınır. Örneğin, Moğollar göçebe halk olarak anılır; bu da onları yerleşik uygarlıklara sahip iki komşusundan en çok ayıran özelliktir. Moğol yurtları, geyik taşları ve kaya oymaları gibi somut mirasın yanı sıra, binlerce yıldır uygulanan süt ve et işleme yöntemleri gibi somut olmayan mirasın korunması, kültürel kimliğin sürdürülmesi açısından önemlidir. Moğolistan'ın göçebe kültürel

mirasa bağlılığına ilişkin hukuki temeli, 2021'de revize edilen ve somut ve somut olmayan kültürel varlıkların korunması için kapsamlı bir çerçeve sunan "Kültürel Mirasın Korunması Hakkında Kanun"dur (Ankhtuya, 2022). Moğolistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki benzerlikler, paylaşılan tarihleri ve kültürel özellikleri dikkate alındığında makuldür. Bu da Moğolistan'ın ŞİÖ faaliyetleri içinde önemli konumunu kaldıraç olarak kullanabileceği bir başka alandır.

ŞİÖ'nün önceliklerinden biri insani işlerdir. ŞİÖ üye devletleri kültür, eğitim, çevre, gençlik politikası, spor, turizm ve medya gibi alanlarda pratik ve verimli işbirliğinin uygulanması konusunda geniş bir deneyim biriktirmiştir (Davaadorj & Damdinsuren, 2022). ŞİÖ üyesi devletler, kültürel ve insani işbirliğinin önemini kabul etmektedir. Astana Bildirisi, yerli halkların geleneksel kültürleri de dahil olmak üzere tarihi ve manevi mirasın korunması yönünde bir çerçeve ortaya koymuştur (SCO, 2024). Örgüt, 2024-2025 dönemi için ŞİÖ Turizm İşbirliği Programı'nı hayata geçirmek üzere kabul edilen Ortak Eylem Planı doğrultusunda, turizm alanında karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin kapsamını genişletmeyi ve üyeler arasında turizm altyapısını geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Yerel mevzuat ile ŞİÖ'nün kültür ve turizm alanındaki bölgesel girişimleri arasındaki uyum dikkate alındığında, Moğolistan kültürel mirasın korunmasının daha geniş ölçekli standartlaştırılması ve bütünleştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu karşılıklılık, yalnızca Moğolistan'ın kültürel diplomasisini değil, ŞİÖ'nün kültürel çeşitliliği ve sürdürülebilir turizm gelişimini teşvik etme hedeflerini de güçlendirmektedir.

Sonuç

1990'lerden bu yana Rusya ve Çin'in ötesinde dış ortaklarını çeşitlendirmeye ve çok taraflı diplomasisini genişletmeye çalışan Moğolistan, politika düzeyinde stratejik esnekliği benimseyerek Üçüncü Komşu Diplomasisi politikasını ilan etmekle önemli bir adım atmıştır. Bu yepyeni politikanın özü, özellikle ABD, AB, Japonya ve Güney Kore olmak üzere yüksek derecede gelişmiş ülkelerle siyasal ve ekonomik bağları güçlendirmek için elverişli bir ortam yaratmaktır (Aktamov et al., 2019). Batılı ülkeler Moğolistan'ı Doğu Asya'da stratejik bir varlık olarak görmüş ve ülkede demokrasi ile açık piyasa ekonomisini yerleştirmeye istekli olmuştur; bu nedenle Moğolistan, demokratik dönüşümün ilke ve yöntemlerini sınavacak bir deney alanı olarak da görülmüştür. Bu politika, uluslararası ilişkilerin öngörülemez dinamikleri içinde stratejik kırılma azaltmaya ve kendi özerkliğini korumaya yöneliktir.

2004'te Moğolistan gibi ülkeler için özel bir gözlemci statüsü oluşturulmuştur (Adiya, 2023). Moğolistan'ın güvenliğinin güvencesi iki komşusuyla iyi ilişkilere dayanırken, ŞİÖ'ye katılmak yerine gözlemci statüsünü korumak, mevcut zorlu uluslararası ortamda Moğolistan'ın açık ve çok ayaklı dış politikasının diğer düzenli özellikleriyle ve "üçüncü" ülkelerin çıkarlarıyla çatışmayacak önemli bir konumdur. Bu nedenle Moğolistan'ın haklı gerekçelerle, ŞİÖ'ye üye olmak için başvuruda bulunmadığı söylenebilir (Li, 2018). Stratejik açıdan bunun dikkat çekici nedeni, çok ayaklı ve "Üçüncü Komşu" dış politikasıdır. ABD, AB ya da Güney Kore ve Japonya gibi Doğu Asya devletleriyle ilişkilerin normal

biçimde geliştirilmesi, süper güçler arasındaki tampon bölgede yer alan ülkenin hayatta kalmasının temel bir parçasıdır. Çin ve Rusya'nın yönlendirmesi altında işleyen ŞİÖ'ye tam üyelikten doğan bazı riskler vardır; bunlar arasında diplomatik bağımsızlığın ve katılım sonrasında üçüncü komşularla ilişkilerin olumsuz etkilenmesi ihtimali öne çıkmaktadır.

Moğolistan, süper güçlerden gelebilecek muhtemel baskılar karşısında gözlemci statüsüne tutunarak, gözlemcilere uygun mekanizmalar öneren özgün bir kural gündemi stratejik biçimde şekillendirmiştir. Bu yaklaşım, ulusal hedeflerin bölgesel ihtiyaçlarla buluşabileceği geniş fırsatlar sunmaktadır. Cumhurbaşkanı Elbegdorj'un "6+5" çerçevesinden, Khurelsukh'un ŞİÖ'ye taşınan çevresel işbirliği konuşmasına ve Batulga'nın bağlantısallık odaklı söylemine kadar, söylem temelli diplomasi yoluyla Moğolistan; tarafsızlık, katkı ve işbirliğini önceleyen bir dış politika için engelsiz bir yol açmıştır. Bunun nihai sonuçlarını görmek uzun ve sürekli bir uygulama gerektirse de çizgi tutarlıdır. Kurumsal denge ve çok taraflı gündem temelli yaklaşım, yalnızca Moğolistan'ın egemenliğini güvence altına almakla kalmamakta; aynı zamanda karmaşık bölgesel ortamlarda yenilikçi angajmanlar izleme kapasitesinin de temelini oluşturmaktadır. Bu da başka küçük ve orta ölçekli devletler için değerli bir deneyim sunmaktadır.

Teşekkür

Bu makale, "Ulusal Sosyal Bilimler Vakfı Gençlik Programı" (21CGJ037) tarafından desteklenmektedir.

Каунақса

- Adiya, N. (2023). Монгол-Оросын хооронд байгуулсан гэрээ хэлэлцээрүүдийн зарим асуудлуудад хийсэн дүн шинжилгээ [Analysis of some issues regarding treaties and agreements concluded between Mongolia and Russia]. *Journal of International Studies*, 46(116), 89–112.
- Aktamov, I. G., et al. (2019). *Гурван хөршийн дундахь Монгол улс: Монголын улс төрийн үйл явцад нөлөөлөх гадаад хүчин зүйлс: Нэг сэдэвт зохиол [Mongolia between three neighbors: External factors affecting Mongolian political processes: A monograph]*. Ulanbatur: National University of Mongolia Press.
- Amarsaikhan, B. (2016). Development Bank of Mongolia becomes partner of SCO Interbank Consortium. *Montsame News Agency*. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://montsame.mn/en/read/125748> adresinden alınmıştır.
- Ankhtuya. (2022). Mongolia advances to prevent crimes and offenses against cultural property. *News. MN*. 19 Aralık 2025 tarihinde <https://news.mn/en/798540/> adresinden alınmıştır.
- Banerjee, R. (2022). The Vostok military exercises 2022: Three takeaways. *Modern Diplomacy*. 10 Aralık 2025 tarihinde <https://modern diplomacy.eu/2022/10/19/the-vostok-military-exercises-2022-three-takeaways/> adresinden alınmıştır.
- Bat-Erdene, B. (2021). *Нүүдэл суудал: Монголчуудын түүх [Movement and settlement: The history of Mongols]*. Ulanbatur: Nepko Publishing.
- CGTN. (2018). *China welcomes Mongolia to play bigger role in SCO*. 13 Mart 2026 tarihinde <https://news.cgtn.com/news/3d3d774e3445444d78457a6333566d54/index.html> adresinden alınmıştır.
- Ciorciari, J., & Haacke, J. (2019). Hedging in international relations: An introduction. *International Relations of the Asia-Pacific*, 19(3), 367–374.
- Dashdorj, B. (2003). *Евразийн геополитик, олон улсын харилцаа: Өнгөрсөн, одоо ба ирээдүй [Geopolitics for Eurasia and international relations: Past, present and future]*. Ulanbatur: ADMON.
- Davaadorj, U., & Damdinsuren, U. (2022). Монгол Улс Шанхайн Хамтын Ажиллагааны Байгууллагын гишүүнээр элсэх эсэх асуудлыг эдийн засгийн хамтын ажиллагааны аспектаар шинжлэх нь [Analyzing Mongolia's potential membership in the Shanghai Cooperation Organization from the perspective of economic cooperation]. *ПОЛИТОЛОГИ ХХ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ БИЧИГ*, 20(570), 209–218.
- Deutsche Welle. (2014). *China's Xi and Russia's Putin vow to enhance ties*. 18 Aralık 2025 tarihinde <https://www.dw.com/en/chinas-xi-and-russias-putin-vow-to-enhance-ties/a-17648022> adresinden alınmıştır.
- Dorj, T., & Davaasüren, B. (2020). Гурван улсын эдийн засгийн коридорт Монгол улсын тээврийн дэд бүтцийн хөгжлийг уялдуулах шинэ хандлага [A new approach to coordinating Mongolia's transport infrastructure development with the economic corridor of the three countries]. *Мөнгө, Санхүү, Баялаг*, 20, 49–65.
- Dulbaa, A. (2018). Interconnectivity in the region of Eurasia: Mongolia's presence in the SCO (Shanghai Cooperation Organization). *International Relations and Diplomacy*, 6(6), 319–324.
- Embassy of Mongolia to the United States of America. (n.d.). *About Mongolia: Demographics*. 10 Aralık 2025 tarihinde <https://mongolianembassy.us/about-mongolia/demographics/> adresinden alınmıştır.
- Figiaconi, F. (2025). Choosing not to choose: Hedging as a category of neutrality. *European Journal of International Security. Advance online publication*. doi:10.1017/eis.2025.10009
- Global Times. (2021). *A glance at SCO "Peace Mission" anti-terrorism drills*. 10 Aralık 2025 tarihinde <https://www.globaltimes.cn/page/202109/1234443.shtml> adresinden alınmıştır.
- Goh, E. (2005). Meeting the China challenge: The U.S. in Southeast Asian regional security strategies (Policy Studies, 16). Washington, DC: East-West Center.
- Goh, E. (2006). Understanding "hedging" in Asia-Pacific security. *PacNet*, 43(31), 1.
- González-Pujol, I. (2024). Theorising the hedging strategy: National interests, objectives, and mixed foreign policy instruments. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 13(1), 193–214.
- Government Agency for Policy Coordination on State Property. (2023). *Монгол Улсын зүүн босоо тэнхлэгийн төмөр зам, боомтын төлөвлөлт, бүтээн байгуулалтыг эрчимжүүлэх асуудлыг хэлэлцлээ [Discussions on intensifying the planning and construction of Mongolia's eastern vertical axis railway and port]*. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://pcsp.gov.mn/?p=6690> adresinden alınmıştır.
- Guudai, T. (2014). Conference speech in Монгол Улсын Гадаад бодлогын үзэл баримтлалын 20 жил [20 years of Mongolia's foreign policy concept]. In L. Udval (Ed.), *Diplomatic Academy at the Ministry of Foreign Affairs of Mongolia and Konrad Adenauer Stiftung*. Ulanbatur: ADMON Print.
- Haacke, J., & Ciorciari, J. (2022). *Hedging as risk management: Insights from works on alignment, riskification, and strategy*. IPC Working Paper No. 124. Ann Arbor: University of Michigan.
- Hlaváček, P., & Sanc, D. (2022). Mongolian hedging strategy. *Journal of Asian Security and International Affairs*, 9(2), 318–346.
- Indra. (2016). President addresses SCO meeting. *Montsame News Agency*. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://montsame.mn/en/read/125764> adresinden alınmıştır.

- Jargalsuren, P., & Byambanaran, T. (2024). The construction of 6.9 km of the Shiveekhuren Port railway is complete. *The Mongolian Mining Journal*. 13 Mart 2026 tarihinde <https://www.mongolianminingjournal.com/a/73508> adresinden alınmıştır.
- Khaliun, A. (2025a). Second agreement to link Mongolia and China by rail approved after 70 years. *The Mongolian Mining Journal*. 11 Aralık 2025 tarihinde <https://www.mongolianminingjournal.com/a/74164> adresinden alınmıştır.
- Koga, K. (2018). The concept of “hedging” revisited: The case of Japan’s foreign policy strategy in East Asia’s power shift. *International Studies Review*, 20(4), 633–660.
- Korolev, A. (2024). Between Scylla and Charybdis: Hedging and Australia’s foreign policy amid intensifying US–China rivalry. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, 64–83.
- Kuik, C. (2008). The essence of hedging: Malaysia and Singapore’s response to a rising China. *Contemporary Southeast Asia*, 30(2), 159–185.
- Kuik, C. (2021). Getting hedging right: A small state perspective. *China International Strategy Review*, 3(3), 300–315.
- Kuik, C. (2023). Southeast Asia hedges between feasibility and desirability. *East Asia Forum*. 5 Aralık 2025 tarihinde <https://eastaforum.org/2023/07/04/southeast-asia-hedges-between-feasibility-and-desirability/> adresinden alınmıştır.
- Kuik, C. (2025). Hedging as a policy without pronouncement: A tale of three defense white papers. In *New strategies in Southeast Asia (NIDS Joint Research Series No. 22, pp. 5–21)*. Tokyo: The National Institute for Defense Studies.
- Kuik, C., & Rozman, G. (2015). Introduction to “Light or heavy hedging: Positioning between China and the United States.” In Joint U.S.-Korea Academic Studies (Vol. 26, pp. 1–9). Washington, DC: Korea Economic Institute of America.
- Kushhov, B. (2024). Mongolia’s largest coal deposit: Year results and new initiatives. *New Eastern Outlook*. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://journal-neo.su/2024/01/17/mongolias-largest-coal-deposit-year-results-and-new-initiatives/> adresinden alınmıştır.
- Li, C. (2018). Why Mongolia is showing interest in SCO. *Global Times*. 22 Aralık 2025 tarihinde <https://www.globaltimes.cn/page/201806/1108418.shtml> adresinden alınmıştır.
- Lim, D., & Cooper, Z. (2015). Reassessing hedging: The logic of alignment in East Asia. *Security Studies*, 24(4), 696–727.
- Lim, D., & Mukherjee, R. (2019). Hedging in South Asia: Balancing economic and security interests amid Sino-Indian competition. *International Relations of the Asia-Pacific*, 19(3), 493–522.
- Lkhagvajargal, O. (2018). ШХАБ-д элсэх, эсэх асуудалд УИХ-ын гишүүд ийм байр суурьтай байна [This is the position of the members of parliament on the issue of whether to join the SCO]. *iToim*. 18 Aralık 2025 tarihinde <https://itoim.mn/article/vjZCH/13137> adresinden alınmıştır.
- Maduz, L. (2018). *Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation (CSS Study)*. Center for Security Studies (CSS), ETH Zurich. 14 Mart 2026 tarihinde <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Maduz-080618-ShanghaiCooperation.pdf> adresinden alınmıştır.
- Ministry of Road and Transport of Mongolia. (2023). Шивээхүрэн-Сэхэ чиглэлийн төмөр замын ажил энэ сард эхэлнэ [Project on the Shiveekhuren-Ceke railway line begins this month]. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://mrt.gov.mn/i/3529> adresinden alınmıştır.
- Ministry of Road and Transport of Mongolia. (2024). Монгол-Орос-Хятадын эдийн засгийн коридорын төмөр замын төв коридорыг иж бүрэн шинэчлэх техник, эдийн засгийн үндэслэлийг гурван тал боловсруулж дуусгалаа [The three parties completed the technical and economic feasibility study for the comprehensive renovation of the central railway corridor of the Mongolia-Russia-China economic corridor]. 14 Mart 2026 tarihinde <https://mrt.gov.mn/i/4319> adresinden alınmıştır.
- Nadin, R., Nijhar, I., & Mami, E. (2022). Shanghai Cooperation Organisation Summit 2022: Key takeaways. *Overseas Development Institute*. 23 Kasım 2025 tarihinde <https://odi.org/en/insights/shanghai-cooperation-organisation-summit-2022-key-takeaways/> adresinden alınmıştır.
- National Institute for Security Studies. (2018). Гурван улсын ашиг сонирхол, олон улсын ажиглагчдын үнэлгээ [Vostok-2018: Interests of three countries and international observers’ assessment]. 10 Aralık 2025 tarihinde <https://niss.gov.mn/archives/917> adresinden alınmıştır.
- National University of Mongolia. (2017). Монгол Улс цөмийн зэвсэггүй бүс болсноо зарлан тунхагласын 25 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний хурал болов [Scientific conference held on the 25th anniversary of Mongolia’s declaration as a nuclear-weapon-free zone]. 18 Aralık 2025 tarihinde <https://news.num.edu.mn/?p=42432> adresinden alınmıştır.
- Office of the President of Mongolia. (2018). *President addresses 18th meeting of SCO Council of Heads of Member States*. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://president.mn/en/2018/06/10/president-addresses-meeting-of-sco-council-of-heads-of-state/> adresinden alınmıştır.

- Office of the President of Mongolia. (2024). *President of Mongolia addresses the Shanghai Cooperation Organization Summit*. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://president.mn/en/2024/07/04/president-of-mongolia-addresses-the-shanghai-cooperation-organization-summit/> adresinden alınmıştır.
- Porter, E. (2009). Mongolia, Northeast Asia and the United States: Seeking the right balance. *Ritsumeikan Journal of Asia Pacific Studies*, 26, 3–17.
- Sanallkhundev, B. (2016). *Орчин цагийн Монгол Улсын гадаад бодлого [Modern Mongolia's foreign policy]*. Олон Улсын харилцааны үндэс ба даяаршил. Ulanbatur: NUM Press.
- SCO. (2015). *Development strategy of the Shanghai Cooperation Organization until 2025*. 2 Aralık 2025 tarihinde <https://eng.sco-russia2020.ru/images/17/25/172516.pdf> adresinden alınmıştır.
- SCO. (2019). *Bishkek Declaration of the Shanghai Cooperation Organisation's Heads of State Council*. 14 Mart 2026 tarihinde <https://eng.sectsc.org/20190614/1626259.html> adresinden alınmıştır.
- SCO. (2020a). *The Moscow Declaration of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organisation*. 10 Aralık 2025 tarihinde <https://eng.sectsc.org/20201110/690356.html> adresinden alınmıştır.
- SCO. (2020b). *UN and SCO: Countering drug trafficking via darknet*. 10 Aralık 2025 tarihinde <https://eng.sectsc.org/20200303/638450.html> adresinden alınmıştır.
- SCO. (2022). *The Samarkand Declaration of the Heads of State Council of the Shanghai Cooperation Organisation*. 14 Mart 2026 tarihinde <https://eng.sectsc.org/20220916/1626299.html> adresinden alınmıştır.
- SCO. (2024). *Astana Declaration of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organisation*. 20 Aralık 2025 tarihinde <https://eng.sectsc.org/20240709/1438929.html> adresinden alınmıştır.
- Soni, S. (2018). The geopolitical dilemma of small states in external relations: Mongolia's tryst with "immediate" and "third" neighbours. *Mongolian Journal of International Affairs*, 20, 27–44.
- State Great Khural of Mongolia. (2011). Concept of foreign policy of Mongolia, Annex to Resolution No. 10 (2011), Section II, Article 12(B).
- State Great Khural of Mongolia. (2025). *Монгол Улс болон Евразийн эдийн засгийн холбоо, түүний гишүүн орнууд хоорондын худалдааны түр хэлэлцээрийг соёрхон баталлаа [Mongolia ratifies interim trade agreement with the Eurasian Economic Union and its member states]*. 14 Mart 2026 tarihinde <https://www.parliament.mn/nn/76283/> adresinden alınmıştır.
- Sukhbaatar, C. (2025). A decade of dialogue: Mongolia's commitment to regional peace and stability. *Institute for Strategic Studies*. 13 Mart 2026 tarihinde <https://en.iss.gov.mn/?p=1717> adresinden alınmıştır.
- TASS. (2024). Mongolia is obvious next candidate for SCO membership—Lavrov. *Russia News Agency*. 13 Mart 2026 tarihinde <https://tass.com/politics/1791147> adresinden alınmıştır.
- Telci, İ., & Rakipoğlu, M. (2021). Hedging as a survival strategy for small states: The case of Kuwait. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 10(2), 213–229.
- The Moscow Times. (2012). *Foreign investors cautious as Mongolia forms government*. 13 Aralık 2025 tarihinde <https://www.themoscowtimes.com/2012/08/14/foreign-investors-cautious-as-mongolia-forms-government-a17013> adresinden alınmıştır.
- Tserenpil, G. (1998). Олон тулгуурт гадаад бодлого-Үндэсний аюулгүй байдлын чухал хүчин зүйл [Multi-pillar foreign policy—An important factor in national security]. *Стратеги Судлал*, 1, 5–11.
- Tumurkhuleg, T. (2023). *Does the Shanghai Cooperation represent an example of a military alliance? Mongolian Journal of International Affairs*, 3, 59–107.
- Tuvshintur, S. (2018). Eastern corridor development and regional connectivity [PowerPoint presentation]. 13 Mart 2026 tarihinde http://bipc.kr/2018/pt/session_3/Saranjav_Tuvshintur.pdf adresinden alınmıştır.
- Unified Legal Information System. (2010). *The National Security Concept of Mongolia*. 8 Aralık 2025 tarihinde <https://legalinfo.mn/mn/detail/6163/2/208070> adresinden alınmıştır.
- UN-OHRLLS. (2022). *National report on the implementation of the Vienna Programme of Action for Landlocked Developing Countries: Mongolia*. United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries. 13 Mart 2026 tarihinde https://www.un.org/ohrls/sites/www.un.org.ohrls/files/national_report_2022_vpoa-mongolia.pdf adresinden alınmıştır.
- U.S. Department of State. (2013). *2013 investment climate statement—Mongolia*. 21 Mart 2026 tarihinde <https://2009-2017.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2013/204697.htm> adresinden alınmıştır.
- Walt, S. (1987). *The origins of alliances*. New York: Cornell University Press.
- World Nuclear News. (2025). *Investment agreement signed for Mongolian uranium project*. 18 Aralık 2025 tarihinde <https://www.world-nuclear-news.org/articles/investment-agreement-signed-for-mongolian-uranium-project> adresinden alınmıştır.
- Xinhua News. (2025). *Mongolia's foreign trade surges 12.3 pct in 2024*. 2 Aralık 2025 tarihinde <https://english.news.cn/20250110/d5b146d6436a4f5e9b8b8b4ee0ab9373/c.html> adresinden alınmıştır.
- Khalium, A. (2025b). Монгол Улс уран олборлох дэлхийн тав дахь том үйлдвэртэй болно [Mongolia to become the world's fifth largest uranium producer]. *The Mongolian Mining Journal*. 19 Aralık 2025 tarihinde <https://www.mongolianminingjournal.com/a/74203> adresinden alınmıştır.

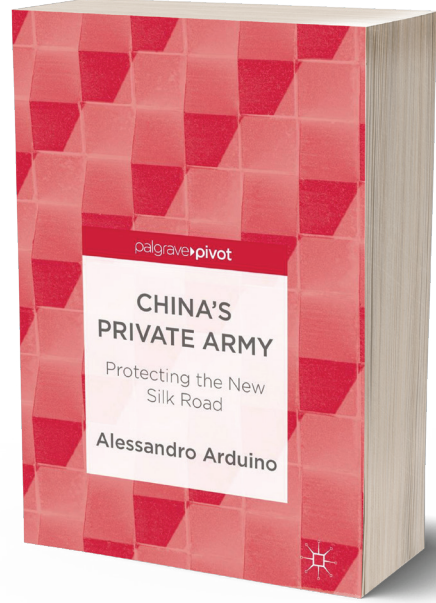
Kuşak ve Yol'un Güvenliği: Özel Güvenlik, Risk ve Çin'in Küresel Genişlemesi

Arduino, A. (2018). *China's Private Army: Protecting the New Silk Road*. Singapore: Palgrave Pivot.

DOÇ. DR. NORA MAHER*

May Üniversitesi (MUC) Siyaset Bilimi Bölüm Başkanı, Kahire, Mısır.

ÇİN'İN ÖNCÜLÜĞÜNDE ORTAYA ATILAN Kuşak ve Yol Girişimi (KYG), siyasi istikrarsızlığın olduğu bölgelere doğru genişlemeye devam ederken, yatırımlarının, personelinin ve altyapısının güvenliğine ilişkin endişeler giderek daha acil hale gelmektedir. Alessandro Arduino, *China's Private Army: Protecting the New Silk Road* adlı eserinde KYG'nin görece az tartışılan bir boyutuna odaklanmaktadır: Çinli özel güvenlik şirketlerinin (ÖGŞ) bu denizaşırı girişimleri korumadaki artan rolü. Kitap, yüksek düzeyli devlet diplomasisi ya da geniş ekonomik

etkiler yerine, güvenliğin dış kaynak kullanımı yoluyla sağlanmasının, Çin'in küresel varlığının genişlemesiyle ilişkili risklere verilen pratik bir yanıt haline nasıl geldiğini incelemektedir. Pakistan ve Mali'de Çinli işçilere yönelik saldırılar, Kırgızistan'da Çin projelerini hedef alan eylemler ve Güney Sudan, Libya ve Afganistan gibi ülkelerde süregelen istikrarsızlık gibi somut vakalara dayanarak, güvenlik sorunlarının soyut ya da varsayımsal değil, aksine yurt dışında faaliyet gösteren Çinli işletmeler için günlük operasyonel tehditler teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.

* Dr. Nora Maher, Kahire May Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Bölüm Başkanıdır. Kahire Üniversitesi'nden Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında doktora derecesine sahiptir. Dr. Maher, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Çalışmalar alanında uzmanlaşmıştır ve özellikle Ortadoğu siyaseti, Arap-İsrail dinamikleri, güvenlik çalışmaları, dış politika, göç ve sosyal hareketler üzerine yoğunlaşmaktadır. *Contemporary Arab Affairs*, *Policy Perspectives*, *Review of Economics and Political Science* ve *Asian Perspectives* gibi birçok hakemli dergide makaleleri yayınlanan Dr. Maher, İsrail dış politikası üzerine iki kitap yazmıştır. Dr. Maher, Mısır'daki British University, Kahire'deki American University ve Université Française d'Égypte gibi kurumlarda ders vermiş, birçok uluslararası dergi için hakemlik yapmıştır.

E-posta: nora-maher@hotmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9858-8548>

Arduino, Çinli özel güvenlik şirketlerinin, Çin'in siyasi sistemi, hukuki kısıtları ve stratejik kültürü tarafından şekillendirilen özgün ve gelişmekte olan bir güvenlik modeli temsil ettiğini ileri sürmektedir. Irak ve Afganistan gibi çatışma alanlarında liberalize edilmiş güvenlik piyasalarında ortaya çıkan Batılı ÖGŞ'lerin aksine, Çinli firmalar sıkı devlet denetimi altında faaliyet göstermekte ve Pekin'in dış politika öncelikleriyle yakından uyum içinde hareket etmektedir. Bu nedenle, bağımsız ticari aktörlerden ziyade devletin uzantıları gibi işlev görmektedirler. Kitapta ayrıntılı biçimde gösterildiği üzere, bu yaklaşım Çin'in denizaşırı çıkarlarını doğrudan askeri konuşlandırmaya başvurmadan koruma tercihini yansıtırken, aynı zamanda diplomatik tırmanmayı önleme ve iç işlerine karışmama ilkesine bağlı kalma amacına hizmet etmektedir. Bununla birlikte Arduino, bu sıkı devlet gözetiminin, özellikle yüksek riskli ortamlarda ÖGŞ'lerin operasyonel özerkliğini sınırladığını da ortaya koymaktadır.

Uluslararası Güvenlik Davranış Kuralları Birliği (ICoCA) gibi uluslararası çerçeveler ile Çin'in 2010 güvenlik yasası gibi ulusal düzenlemeleri ele alarak, denizaşırı özel güvenlik faaliyetlerini düzenleyen açık tanımların eksikliğini vurgulamaktadır.

Kitap, Çinli özel güvenlik şirketlerinin faaliyet gösterdiği hukuki, kurumsal ve operasyonel bağlamlara ilişkin açık ve içgörülü bir analiz sunmaktadır. Yazar, bu şirketlerin yerel güvenlik

sağlayıcılarından uluslararası alanda önemli aktörlere dönüşümünü, özellikle Asya, Afrika ve Ortadoğu'daki KYG bölgeleri bağlamında incelemektedir. Uluslararası Güvenlik Davranış Kuralları Birliği (ICoCA) gibi uluslararası çerçeveler ile Çin'in 2010 güvenlik yasası gibi ulusal düzenlemeleri ele alarak, denizaşırı özel güvenlik faaliyetlerini düzenleyen açık tanımların eksikliğini vurgulamaktadır. Bu düzenleyici belirsizlik alanının, hesap verebilirlik, denetim ve ev sahibi devletlerle koordinasyon açısından önemli sorunlar yarattığını ileri sürmektedir. Analiz, özellikle hukuki belirsizliğin itibar riskiyle nasıl kesiştiğini göstermesi bakımından önemlidir; zira Çinli şirketler, özel askeri gruplarla ilişkilendirilen olumsuz "paralı asker" imajından uzaklaşmaya çalışmaktadır.

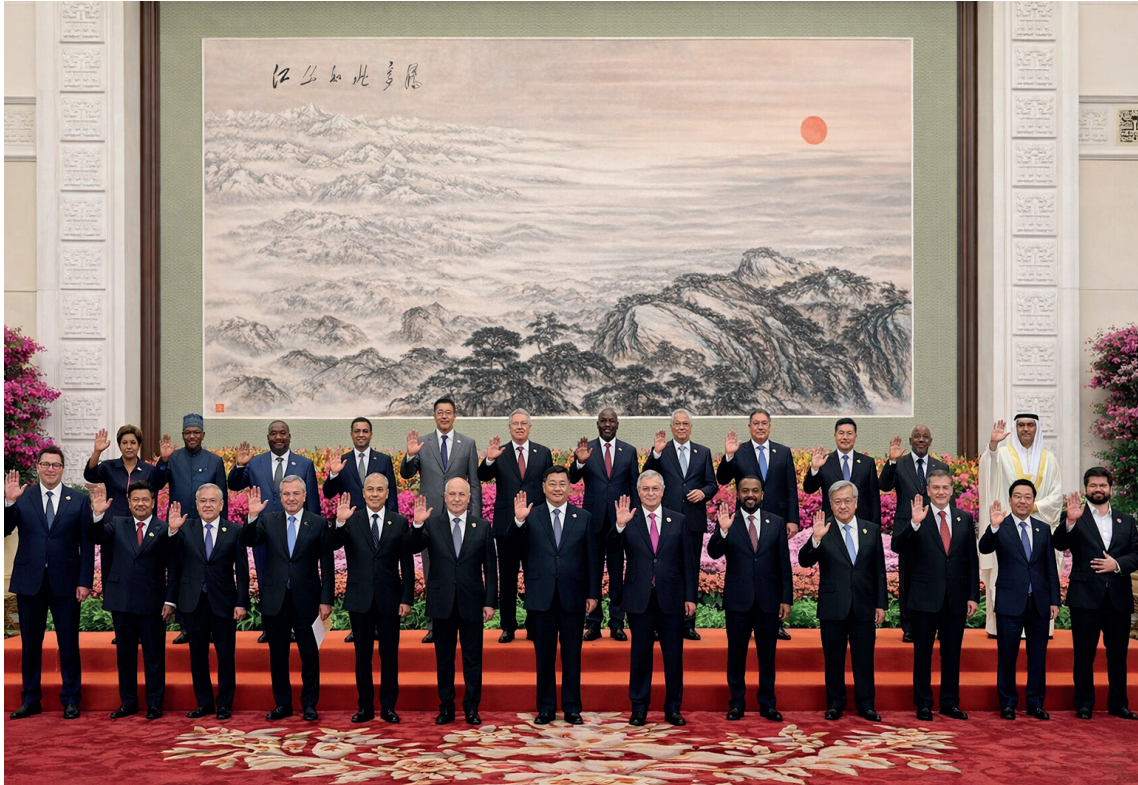
Metodolojik olarak eser, politika belgeleri, mülakatlar ve vaka çalışmaları kullanarak Çinli ÖGŞ'lerin fiili işleyişini inceleyen pratik bir yaklaşım benimsemektedir. Bu ampirik strateji, Arduino'nun güvenlik tartışmalarını soyut düzeyin ötesine taşımaya ve Çin'in denizaşırı risk yönetimi uygulamalarını eleştirel biçimde değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Analiz, devlet işletmeleri (KİT) ve politika yapıcılarının tarihsel olarak finansal ve ticari risklere öncelik verdiğini, buna karşılık siyasi, toplumsal ve güvenlik risklerini yeterince dikkate almadığını göstermektedir. Yerel hoşnutsuzluklar, işçi anlaşmazlıkları, çevresel protestolar ve Çinli personel ile varlıklara yönelik şiddet olayları gibi somut örnekler üzerinden bu eksiklikleri izleyen kitap, güçlü kurumsal sosyal sorumluluk (CSR) çerçevelerinin ve etkili kriz yönetimi mekanizmalarının yokluğunun KYG koridorlarında güvensizliğin doğrudan nedenlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca Arduino, karmaşık güvenlik uygulamalarını açık ve anlaşılır bir anlatıya dönüştürme konusunda başarılıdır. Belirli şirketlere ilişkin analizini Blackwater ve Frontier Service Group gibi uluslararası aktörlerle karşılaştırması, ampirik derinlik kazandırmakta ve Çinli ÖGŞ'leri güvenliğin özelleştirilmesine ilişkin daha geniş küresel tartışmalar içine yerleştirmektedir.

Kitap, ileriye dönük olarak KYG kapsamındaki güvenliği şekillendiren gelişmeleri de incelemektedir. Kitapta, sigorta sektörünün risk yönetimindeki artan rolü, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB) ve Şanghay İşbirliği Örgütü

(ŞİÖ) gibi yapılar aracılığıyla uluslararası işbirliği imkânları ve siber tehditler ile drone teknolojileri gibi yeni güvenlik alanları ele alınmaktadır. Bu konular aynı zamanda Çin'in tek çocuk politikasının demografik etkileri ve sosyal medya çağında kamuoyu yönetiminin zorlukları gibi daha geniş toplumsal ve jeopolitik bağlamlar içinde değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, kitabın kurumsal betimlemeye odaklanması, teorik katkısını sınırlamaktadır. Arduino, Çinli ÖGŞ'lerin Batılı muadillerinden nasıl farklılaştığını etkili biçimde ortaya koysa da analiz, güvenlik yönetişimi

“Kitap, ileriye dönük olarak KYG kapsamındaki güvenliği şekillendiren gelişmeleri de incelemektedir.”
17-18 Ekim 2023 tarihlerinde Pekin'deki 3. Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu'nda liderler
(Fotoğraf: BRF, 2023).

veya özelleştirme teorileri gibi çerçevelerle derinlemesine ilişki kurmamaktadır. Ayrıca sistematik karşılaştırmaların eksikliği, eserin güvenliğin özelleştirilmesine ilişkin daha geniş küresel tartışmalarla etkileşimini sınırlamaktadır. ÖGŞ'lerin kullanımına ilişkin siyasi riskler kabul edilmekle birlikte, bu uygulamaların ev sahibi devletlerin egemenliği üzerindeki etkileri ve yerel güvenlik dinamiklerini uzun vadede nasıl dönüştürebileceği yeterince tartışılmamaktadır.

Düzenleyici analiz, karşılaştırmalı perspektif ve bölgesel çeşitlilik gösteren vaka çalışmaları sayesinde, KYG bağlamında genellikle yalnızca askeri güç ya da jeopolitik rekabete odaklanan tartışmaları zenginleştirmektedir. Eser, uluslararası güvenlik, Çin dış politikası ve küresel siyasal ekonomi alanında çalışan araştırmacılar ile kritik altyapı koridorlarında risk yönetimiyle ilgilenen politika yapıcılar için özellikle değerlidir.

Buna ek olarak Arduino, Çin'in deniz aşırı güvenlik uygulamalarının karşı karşıya olduğu sorunlara kapsamlı bir teşhis sunmasına rağmen, Çin ve devlet işletmelerinin ekonomik hedefleri ile güvenlik ihtiyaçlarını nasıl uyumlaştırabileceğine dair daha somut politika önerileri geliştirmemektedir. Benzer şekilde,

sonuç bölümünde güvenlik sözleşmelerinde "aşağı doğru rekabet" (race to the bottom) riskine dikkat çekilmekte, yani maliyet düşürme baskısının KİT'leri niteliksiz ÖGŞ'lerle çalışmaya yöneltebileceği belirtilmektedir; ancak Çinli ÖGŞ'lerin yurtdışı performansına ilişkin ampirik kanıtlar sınırlı kalmaktadır.

Bir diğer sınırlılık, çalışmanın zaman kapsamıyla ilgilidir. Kitap, Kuşak ve Yol Girişimi'nin erken dönemlerinde yayımlandığından, esas olarak Çin'in deniz aşırı güvenlik alanındaki ilk uyum süreçlerine odaklanmaktadır. Daha sonraki gelişmeler, örneğin Çin'in genişleyen diplomatik güvenlik rolleri veya düzenleyici değişiklikler, çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Tüm bu sınırlılıklara rağmen China's Private Army, Kuşak ve Yol Girişimi'nin güvenlik boyutunu anlamak açısından zamanında ve önemli bir katkı sunmaktadır. Düzenleyici analiz, karşılaştırmalı perspektif ve bölgesel çeşitlilik gösteren vaka çalışmaları sayesinde, KYG bağlamında genellikle yalnızca askeri güç ya da jeopolitik rekabete odaklanan tartışmaları zenginleştirmektedir. Eser, uluslararası güvenlik, Çin dış politikası ve küresel siyasal ekonomi alanında çalışan araştırmacılar ile kritik altyapı koridorlarında risk yönetimiyle ilgilenen politika yapıcılar için özellikle değerlidir.

Genel olarak Arduino'nun çalışması, güvenlik sağlama faaliyetlerinin Çin'in küresel ekonomik stratejisinin giderek daha önemli, ancak çoğu zaman göz ardı edilen bir bileşeni haline geldiğini etkili biçimde göstermektedir. Çin'in Yeni İpek Yolu'nu koruma yöntemlerinin evrimini ortaya koymakta ve Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında güvenliğin gelecekteki yönetişimine ilişkin önemli soruları gündeme getirmektedir. 🌸

HAFİZ ŞİRAZİ

**Hâfız Şirazi (Hâfız olarak da bilinir, 1315-1390), en büyük Fars şairi ve dünya edebiyatının en fazla hayranlık duyulan yazarlarından biri kabul edilir. Günümüzde başka dillere en çok çevrilen şairlerden biridir ve eserleri modern okuyucular arasında da güçlü bir şekilde etkisini göstermektedir. Tam adı Hâce Şemseddin Muhammed Hâfız-ı Şirazi'dir; ancak küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği ve daha sonra Senai (1080 - y. 1131), Attar (1145 - y. 1220), Mevlânâ (1207-1273), Sadi (1210 - y. 1291) ve Nizami (y. 1141-1209) gibi diğer Fars şairlerinin eserlerini de ezberlediği için Hâfız adıyla tanınmıştır. Şiirlerinde Kur'an edebiyatının yanı sıra Şehnâme ve Fars efsanelerinden esinlendiği görülen Hafız, tasavvuf olarak bilinen İslam'ın mistik yaklaşımına bağlıdır. Hâfız'ın şiirleri, aşkın dönüştürücü gücünü ve insan olmanın anlamını dolu bir şekilde kucaklayarak tüm deneyimlere kendini açmanın etkilerine odaklanır. Hâfız'a göre bu, Tanrı'yla kurulan içten bir ilişkiyi de içerir.*

Üzülme!**

Döner yine Kenân'da kaybolan Yûsuf, üzülme
Hüzünler kulübesi gül bahçesi olur bir gün, üzülme

Ey gamlı gönül, halin iyi olur kaygılanma
Geçer bu perişanlığın, sakinleşir başın, üzülme

Dönme de şu çarkıfelek bizim arzumuzca iki gün
Bir kararda kalmaz devran her zaman, üzülme

Gelirse ömrün baharı, yine çimenler üstünde
Gül şemsiyesini açarsın başına ey bülbül, üzülme

Ümitsiz olma sakın ha, çünkü bilmezsın gaybın sırrını
Perdede nice gizli oyunlar olur, sen üzülme

Ka'be aşkıyla çölde yürüyeceksen eğer
Batsa da ayağına deve dikenleri, üzülme

Sevgiliden ayırırız ve rakibin sıkıntısındaki halimizi,
Bilir hep halden hale sokan Allah, üzülme

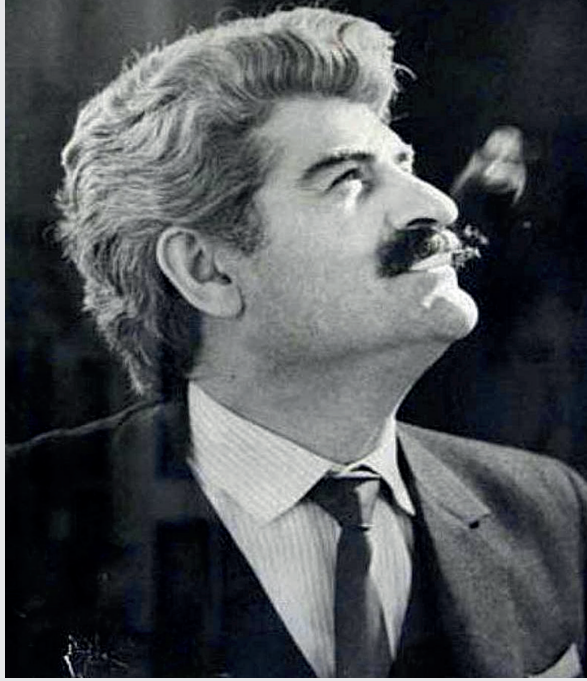
Söküp götürürse de yokluk seli varlık temellerini, ey gönül
Kaptanın Nûh ya, korkma tufandan, üzülme

Menzil tehlike dolu, yol çok uzak olsa da
Sonu olmayan hiç bir yol yok, üzülme

Yoksulluğun köşesinde, karanlık gecelerin yalnızlığında Hâfız,
Oldukça hep virdin dua ve Kur'ân, üzülme.

HASAN HÜSEYİN KORKMAZGİL*

**Hasan Hüseyin Korkmazgil (1927–1984), Türk şiirinde toplumcu-gerçekçi geleneğin en güçlü temsilcilerinden biridir. Sivas'ın Gürün ilçesinde doğmuş, yoksulluk ve emekçi bir çevrede büyümesi, şiirinin temel duyarlılığını belirlemiştir. Öğretmenlik yapmış, siyasal nedenlerle tutuklanmış ve çeşitli işlerde çalışarak yaşamını sürdürmüştür. Korkmazgil'in şiiri, halkın gündelik yaşamını, emek mücadelesini ve toplumsal eşitsizlikleri merkeze alır. Şiirlerinde güçlü bir lirizm ile politik bilinç iç içe geçer; halk dili, deyimler ve türkü ritmi önemli bir yer tutar. Aynı zamanda modern şiirin imkânlarından da yararlanarak kendine özgü bir söylem kurmuştur. Edebiyatımızda özellikle Kavel, Kızılırmak ve Acıyı Bal Eyledik gibi eserleriyle geniş bir etki alanı oluşturmuş, şiiri yalnızca estetik bir alan değil, aynı zamanda toplumsal mücadele aracı olarak konumlandırmıştır. Hasan Hüseyin, hem halk şiiri geleneğini modern şiirle buluşturan hem de toplumsal duyarlılığı güçlü bir poetikayla ifade eden, Türk edebiyatında kalıcı bir yer edinmiş öncü bir şairdir.*

Yoksa Yoksun**

Yapayalnız mısın dünyada,
İtiyor mu seni doğduğun toprak
Köşebaşlarında haramiler mi...
Etmişler mi içine ekmeğinin
Salacaksın köklerini toprağa
Güneşi çınarla selâmlayıp
Fırtınaya meşeyle duracaksın.
Tutunacaksın diş diş
Tutunacaksın pençe pençe
Geçireceksin kılcal damarlarını evrenin
Gül olup açılacaksın damarlarına
seher seher...
Ceviz olup döküleceksin.
Sana bir mi vurdular
Derlenip toparlanıp
Sen iki vuracaksın
Yoksa yoksun, silerler adını karatahtadan.

LOUIS DAGUERRE*

Boulevard du Temple (1837).

**Boulevard du Temple, insan figürünü içeren ilk fotoğraf olarak kabul edilen bir eserdir. Fransız bilim adamı, fotoğrafçı ve sanatçı Louis Daguerre (tam adı Louis-Jacques-Mandé Daguerre) tarafından, sabahın erken saatlerinden stüdyosunun penceresinden 1837 (veya 1838) yılında çekilen bu Paris sokak manzarası, günümüze ulaşan en eski dagereotip (daguerreotype) baskılarından biridir. Bu anlamda tarihi bir öneme sahip olan fotoğrafta, sokaktaki insan kalabalığına rağmen, uzun pozlama süresi nedeniyle hareket halindeki diğer insanlar ve araçlar çıkmamıştır; karede görünen tek kişi, ayakkabılarını boyatan bir adamdır. Bu kare, anın kaydedilmesinden ziyade, ışığın uzun süre kaydedilmesi tekniğiyle “insanlı ilk anı” belgeleyen bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.*

Kaynak: 20 Nisan 2026 tarihinde http://www.niepce-daguerre.com/boulevard_du_Temple_de_dag.html adresinden alınmıştır.

RAWAN ANANI*

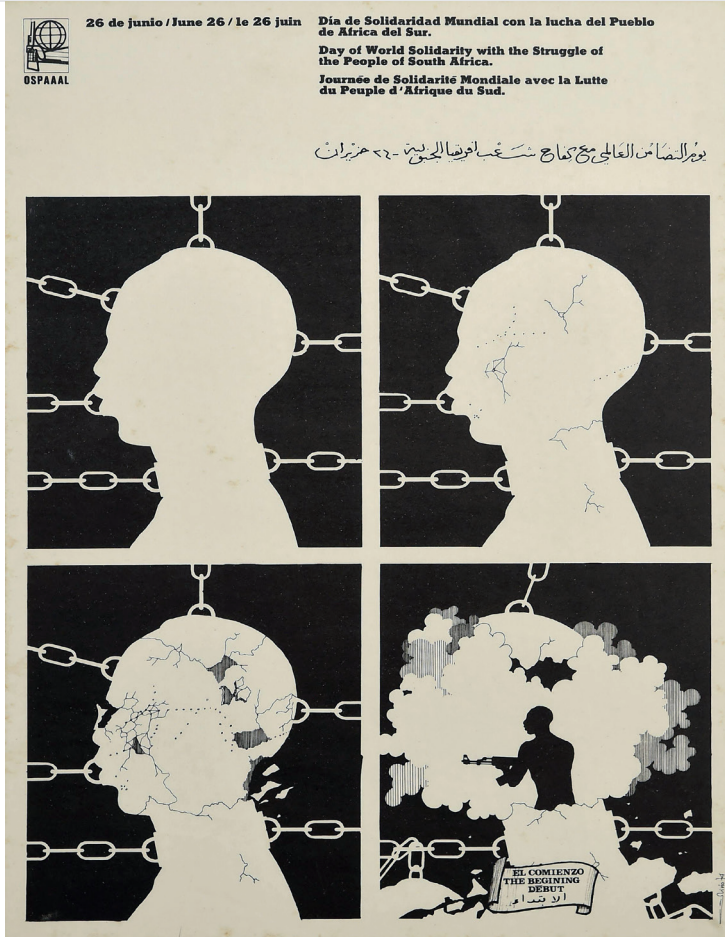

Kudüs'lü Kadınlar (2026).

*Filistinli ressam, Rawan Anani, Filistin mirasını, kimliğini ve günlük yaşamını yansıttığı canlı resimleriyle tanınıyor. 1978'de Kudüs'te doğan Anani, sanatçı bir ailede büyüdü ve tanınmış bir sanatçı olan babasından derinden etkilenmiş; bu da küçük yaşlardan itibaren resme olan tutkusunu şekillendirmiştir. Eserlerinde sıklıkla Filistinli kadınları, geleneksel mimariyi ve manzaraları ko-nu alan sanatçı, parlak renkler ve belirgin yüz­süz figürler kullanarak direnci, kültürü ve kolektif hafızayı sembolize ediyor. Profesyonel sanat yolculuğuna 2013 civarında başlayan sanatçı, o za-mandan beri Filistin şehirlerinin ve geleneklerinin güzelliğini korumaya ve ifade etmeye odakla-nan tanınabilir bir tarz geliştirdi. Eserlerinde sıklıkla Filistinli kadınları, geleneksel mimariyi ve manzaraları konu alan sanatçı, parlak renkler ve belirgin yüz­süz figürler kullanarak direnci, kültü-rü ve kolektif hafızayı sembolize eder. Filistin şehirlerinin ve geleneklerinin güzelliğini korumaya ve ifade etmeye odaklanan, tanınabilir bir tarz geliştirmiştir. Kudüs Kadınları, müzik ve dansa dalmış, yüzleri görünmeyen üç kadını tasvir ederek birlik, direnç ve ortak kimliği sembolize edi-yor. Zengin işlemeli geleneksel kıyafetler giymiş olanlardan biri zarifçe dans ederken diğerleri ud ve davul çalıyor, böylece canlı bir kutlama ve kültürel süreklilik atmosferi yaratıyor. Arkalarında, şehrin manevi ve tarihi zenginliğini yansıtan, parlak ve uyum içinde renklerle boyalı kubbeler, kemerler ve kutsal mimari yapılarla dolu canlı bir Kudüs silüeti yükseliyor. Stilize edilmiş ağaç-lar ve karmaşık desenler sahneyi doldurarak doğayı mimariyle harmanlıyor ve Filistin halk sanatı geleneklerini yankılıyor.

Kaynak: Sanatçının kişisel koleksiyonu

OLIVIO MARTINEZ*

Güney Afrika Halkının Mücadelesi ile Dayanışma Günü, 26 Haziran (1974).

*1966'da Havana'da kurulan, emperyalizme karşı mücadele eden ulusal kurtuluş hareketlerini destekleyen Küba merkezli enternasyonalist bir örgüt olan Asya, Afrika ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü (OSPAAAL), Güney Afrika'daki özgürlük mücadelesine dikkat çekmek için birçok poster yayınladı. Olivio Martinez tarafından tasarlanan bu posterde de, 'Apartheid'e karşı mücadele tasvir ediliyor.

Kaynak: 20 Nisan 2026 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/community.24995116> adresinden alınmıştır.

Yaz 2026
Haziran-Temmuz-Ağustos
Cilt 7 Sayı 3

Kültürel Miras Yağması Emperyalist Hegemonya ve İade Mücadelesi

“Sonuç olarak, kültürel mirasın yağmalanması insanlığın ortak hafızasına yönelmiş bir tehdittir. Bu nedenle mesele, tek tek ülkelerin değil, bütün ülkelerin ortak sorumluluğu olarak ele alınmalıdır. Bununla birlikte, yağmanın esas olarak gelişen dünyayı hedef aldığı ve eserlerin büyük ölçüde emperyalist merkezlerde toplandığı göz önüne alındığında, gelişen dünya ülkeleri arasındaki işbirliği bu alandaki mücadelenin güçlendirilmesi açısından belirleyici olacaktır. Kültürel varlıkların korunması ve iadesi için yürütülecek mücadele, kültürel geçmişine sahip çıkmanın yanı sıra daha adil, dengeli ve çok taraflı bir uluslararası düzenin inşasına katkı sunmak anlamına gelmektedir.”

Genel Yayın Yönetmeni
FİKRET AKFIRAT